

06/M

TIDSSKRIFT FOR kjønns FORSKNING

ÅPENT NUMMER

Surrealisme og selvportretter
Homoseksualitet i norsk 1900-tallslitteratur
Farsbilder i norsk historie
Transseksuelle kjønnskonstruksjoner
Organisatorisk maskulinitet

2008

Nr. 3

Tidsskrift for kjønnsforskning utgis av
KILDEN Informasjonssenter for kjønnsforskning

Innhold

ARTIKLER

- 5 Sissel Lie ★ Hyenen og klesstativet. Leonora Carringtons selvportretter
- 23 Lars Rune Waage ★ «Et galt og skjævt menneske»
To litterære skildringer av homoseksualitet på tidlig norsk 1900-tall
- 41 Jørgen Lorentzen ★ «Først mor og barn, derefter Faderen»
Om fedrene i norsk historie fra 1850 til 1920
- 60 Ann Kroon ★ Transsexuella taxonomier
Asymmetriske konstruksjoner av kön och sexualitet

INTERVJU

- 79 Øystein Gullvåg Holter i samtale med Jorun Solheim ★ Organisatorisk maskulinitet og andre rare dyr

BOKANMELDELSER

- 87 Wencke Mühleisen og Christel Sverre (red.): Meningen med sex.
Noen kunstneriske, populærkulturelle og vitenskapelige undersøkelser.
Omtale ved Jan Fredrik Wickman

Kjære leser!

Velkommen til nok et åpent nummer av *Tidsskrift for kjønnsforskning*, som denne gangen byr på et særdeles variert utvalg tekster. Om det er den lyse årstiden som gjør det, vet vi ikke, men faktum er at det ser ut til å være på denne tiden tidsskriftet spesielt trekker til seg artikler fra humanistenes rekke. Slik var det i fjor, og slik er det i år. Det betyr at vi nok en gang kan presentere et sett av artikler som tar utgangspunkt i et spesifikt kulturelt tekstmateriale – denne gangen også inkludert bilder. Som vi tidligere har vært inne på i denne spalten, gir denne type tekstuelle eller medierte uttrykksformer andre muligheter til kunnskap om kjønn enn de former for empiri som vi gjerne finner i mer samfunnsvitenskapelig orienterte analyser, selv om dette skillet i dag er mindre uttalt enn tidligere. De åpner for en forfølgelse av det metaforiske, den konkrete og «stofflige» symbolikk som ligger i språklige tekster, gjenstander, bilder og musikk. På denne måten kommer analysene – hvis de er gode – tett innpå oss, de snakker til en mer umiddelbar erfaringsverden, en «gjenkjennelse». Samtidig tvinger de oss – igjen hvis de er gode – til å reflektere over denne gjenkjennelsesprosessen, utforske den videre. På denne måten blir vi som lesere utfordret til å bli medforskere i fortolkningens labyrinter – en form for kritisk hermeneutikk i praksis.

I denne sammenheng utgjør Sissel Lies artikkel om den surrealistiske maleren Leonora Carringtons selvportretter en svært

passende åpningsartikkel. Hennes fortolkning av Carringtons bilder er inspirert av en av den kritiske hermeneutikkens fremste teoretikere: språkfilosofen Paul Ricoeur. Lies artikkel handler imidlertid ikke om Ricoeur, derimot bruker hun noen av hans begreper til å tenke høyt rundt Carringtons malerier, i et forsøk på å utforske hva disse bildene kan si oss om en kvinnelig kunstners konstruksjon av identitet gjennom ulike perioder av 1900-tallet. Artikkelen tema kretser rundt forholdet mellom å bli sett av andre og å se seg selv, i dette tilfellet konkretisert gjennom Carringtons plassering i spenningsfeltet mellom surrealismens dominerende kvinnebilder og utforming av egen kunstneridentitet. Hva slags metaforer og symbolspråk benytter hun seg av for å uttrykke disse spenningene, og hvordan forandres dette symbolspråket gjennom hennes liv – uttrykt gjennom selvportrettet av henholdsvis den unge og den eldre kvinnen? Hva kan en hyene og et klesstativ fortelle oss om Carringtons selvforståelse som kvinne og kunstner, og om hvordan identitet utformes som en kontinuerlig dialektikk mellom stabilitet og endring gjennom et livsløp? Sissel Lies fortolkninger av billedmaterialet settes samtidig i forbindelse med Carrington som forfatter, og representerer derfor også et interessant eksempel på *intertekstualitet* mellom tekst og bilde.

I artikkelen «Et galt og skjævt menneske – to litterære skildringer av homoseksua-

litet på tidlig norsk 1900-tall», befinner vi oss innen litteraturens og språkets rammer. Her analyserer Lars Rune Waage novellen *Blodtirsdagen* (1903) av Sigurd Mathiesen og romanen *De svake* (1915) av Ronald Fangen. Begge tekstene beskriver «den homoseksuelle mannen» fra en tid da «den homoseksuelle» var i ferd med å bli et begrep i norsk offentlighet. Selv om de to tekstene er fra samme tidsperiode, presenterer de forskjellige bilder av denne «nye» maskuliniteten; mens Mathiesens tekst tegner et bilde av personer med en aggressiv og destruktiv framferd, presenterer Fangen leseren for en tragisk og sykkelig figur. Begge forfatterne lar imidlertid tekstene ende med at den homoseksuelle karakteren tar sitt eget liv.

Også i denne artikkelen er det forfatternes metaforer og symbolspråk som utforskes, ikke minst med fokus på sjanger og stil. Waage knytter sine fortolkninger til pågående endringer i det tidlige 1900-tallets forestillinger om homoseksualitet, og han konkluderer med at de to utvalgte tekstene kan fungere som en illustrasjon på diskursive endringer i datidens syn på homoseksualitet. Mens Mathiesen legger mest vekt på det forbryterske i homoseksualiteten, vektlegger Fangen sykdomsaspektet. Dette gjenspeiler en glidning i den offentlige debatten om homoseksualitet, bort fra det juridiske aspektet og over mot medisinen.

Jørgen Lorentzens artikkel om fedrene i norsk historie fra 1850 til 1920 tar opp et helt annet aspekt ved mannsrollen og synet på mannlighet. Med utgangspunkt i ulike typer bøker og tidsskrifter analyserer han hvordan farens rolle i hjemmet beskrives i den angitte perioden. Også denne artikkelen er derfor opptatt av farsbilder slik de kommer til uttrykk i litteraturen, samtidig som Lorentzen her legger hovedvekten på sakprosalitteratur. Artikkelen tar utgangspunkt i at forståelsen av kvinners og menns separate sfærer i stor

grad har ligget som premiss for historikeres argumentasjon og forståelse av kjønnsrelasjonen fra 1800-tallet av og framover, selv om oppfatninger om kjønnetes ulike forhold til den offentlige og den private sfære er blitt modifisert i nyere kvinnehistorisk forskning. Det er blant annet blitt påpekt at kvinner var langt mer deltakende i arbeidslivet enn tidligere antatt, og at hjem og familie ofte kunne fungere som en form for offentlighetsrom for kvinners debatter og deltagelse i politiske prosesser. Lorentzens fokus i denne artikkelen er imidlertid fedrenes forhold til familielivet og hjemmesfæren. Han argumenterer for at i det som skrives om hjemmet, familien og ekteskapet i perioden fra 1850 til 1920, er faren nesten like viktig som moren. Han hadde riktignok andre oppgaver og en annen betydning enn moren, men farens rolle er både *for* familien og *i* familien. Denne dobbelte tilhørighet, og spenningen mellom disse posisjonene, har ikke vært tilstrekkelig problematisert innen kjønnsforskningen

I artikkelen «Transsexuella taxonomier. Asymmetriske konstruksjoner av kön och sexualitet» diskuterer Ann Kroon de diskursive utmeislingene av kjønn og seksualitet som skjer i tilknytning til framveksten av den psykiatriske diagnosen «primær transseksualitet». Hennes empiriske materiale er svenske psykiatriske tekster fra 1960-tallet og framover, som Kroon hevder er rimelig representative for vestlig psykiatri innen dette feltet. Hun fokuserer spesielt på forestillingene om «aktivitet» og «passivitet» som kjennetegn ved biologiske menn og kvinner, og hevder at det på grunn av disse forestillingene oppstår en kjønnets asymmetri i den transseksuelle konteksten. Den kjønnskryssende biologiske mannen konstrueres i flere ulike varianter enn den kjønnskryssende biologiske kvinnen. Den transseksuelle kvinnens «ibende» mannlighet ser rett og slett ut til å være lettere å kartlegge enn den transseksuelle

mannens kvinnelighet – hvis hun er seksuelt pågående på en «maskulin» måte anses hun pr. definisjon å ha en mannlig kjønnsidentitet. Kroon trekker her historiske linjer tilbake til modernitetens «tokjønnsmodell» slik den er beskrevet av Thomas Laqueur, og argumenter for at det går en ganske rett linje innen den vestlige psykiatrien fra oppfatninger om hva som utgjør seksuell «aktivitet» og «passivitet» og hvem som kan representere disse posisjonene, til forståelser av «mannlighet» og «kvinnelighet».

Til slutt i dette nummeret trykker vi et intervju med Øystein Gullvåg Holter, som i vår ble ansatt som den første norske professor i likestillings- og maskulinitetsforskning ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo. I samtale med Jorun

Solheim forteller han om sin vei inn i mannsforskningsfeltet og om sine teoretiske interessefelt gjennom 1980- og 90-tallet og fram til i dag. Sentralt i samtalen står hans konsept om *sosiale former* som noe som kan gripe tingliggjøringen av sosiale fenomener, og dermed formidle mellom strukturelle mønstre og det flytende og prosessuelle. Avslutningsvis drøftes begrepet «organisatorisk maskulinitet» som Holter nylig har lansert som et mulig fruktbart analyseredskap – blant annet i relasjon til Roberts Connells begrep om hegemonisk maskulinitet, så vel som tidligere analyser innen kjønns- og organisasjonsforskningen.

Jorun Solheim

Åse Røthing

lug. sammendrag

(V)

759.066

759.42

709.0406

malerkunst

TIDSSKRIFT FOR KJØNNSFORSKNING

5

malere
surrealisme
selvportretter
kvinner

ARTIKLER

AV SISSEL LIE

Hyenen og klesstativet

– Leonora Carringtons selvportretter

Surrealismens kvinner malte ofte selvportretter når mennene malte kvinner. I denne artikkelen diskuterer Sissel Lie hvordan surrealistene Leonora Carrington uttrykte opprør, engasjement og refleksjon omkring identitet gjennom to selvportretter. Som tjueåring i 1938 malte hun seg selv som en vakker Medusa eller heks, omgitt av gynghehest, hest og hyene. I 1973 viser selvportrettet et ørkenlandskap med klesstativ, laken og hagehatt. Rammen for tolkningen er den franske filosofen Paul Ricoeurs bok *Soi-même comme un autre* (Oneself as Another).

I likhet med andre av avantgardens kunstnere definerte surrealistene seg i opposisjon til det bestående. Surrealistene fantes i mange land i Europa, og kjernegruppen befant seg i Paris fra 1924, samlet rundt sin leder, dikteren André Breton. De møttes på stamkafeer og diskuterte, de trålet loppemarkeder for å finne merkelige gjenstander som appellerte til fantasien, de engasjerte seg i politisk debatt samtidig som de ønsket å utforske det ubevisste gjennom kunst og poesi og finne «tankens egentlige virkemåte» (Breton 1988 [1924]). Den skaperkraften de mente fantes i det ubevisste, skulle bidra til å endre verden. De var lekne og engasjerte, og mange av dem var begavede kunstnere og forfattere. Gruppen ble oppløst året etter Bretons død i 1966, men surrealismen er fortsatt en inspirasjonskilde for kunstnere og forfattere.

Surrealistene ville skape kunst som var ny og annerledes, og de underkommuniserte hva de måtte ha felles med samfunnets normer og konvensjoner, for eksempel holdningen til kvinner. Den engelske maleren og forfatteren Leonora Carrington (f. 1917) var en periode i kontakt med surrealistene, og hennes kunst er inspirert av surrealismens ideer. Hennes opprør mot borgerlige verdier førte blant annet til avvisningen av en tradisjonell kunstner- og kvinneverole og til engasjement i miljøspørsmål.

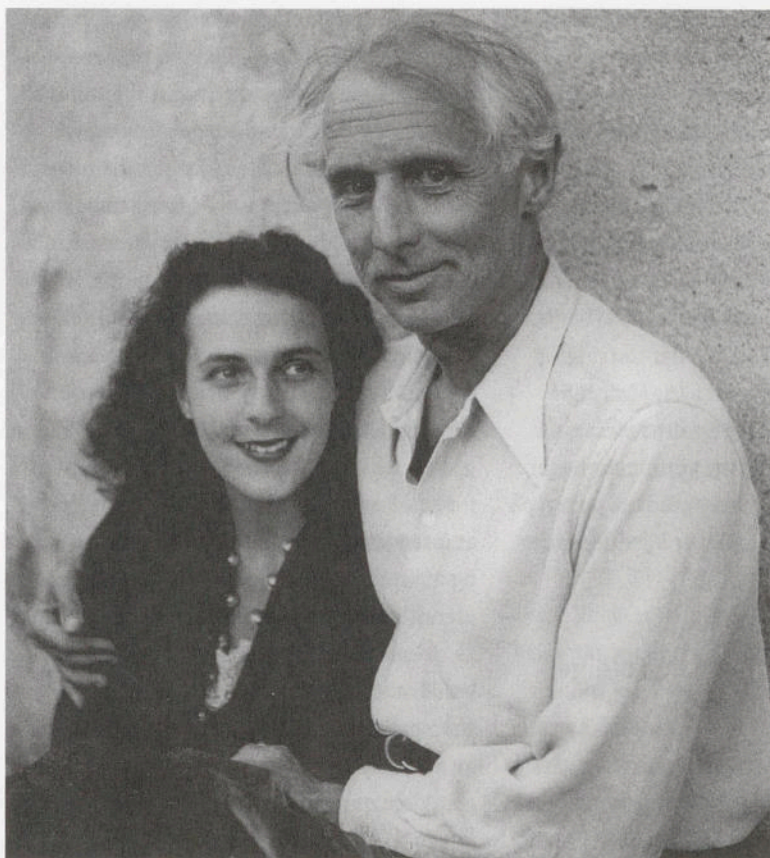
I denne artikkelen vil jeg diskutere to av Carringtons selvportretter og hva de kan fortelle oss om hennes konstruksjoner av kjønn og identitet. Når Carrington maler et selvportrett i 1938 og et i 1973, peker malerienes tittel og sjangeren «selvportrett» mot personen Carringtons identitet. Hvordan er vår identitet påvirket av vårt kjønn, og ikke minst, hvordan blir en kvinnes opplevelse av eget jeg påvirket av andres syn på kvinner? Er det slik som den franske forfatteren Hélène Cixous for eksempel sier i «Le rire de la Méduse» (1975) at vi fritt skaper vårt eget kjønn med

både kvinnelighet og mannlighet? Det romantiske kunstneridealet som har påvirket bildet av den moderne kunstneren, er autonomt, annerledes enn andre og genialt, mens kvinner gjerne ble sett på som uselvstendige og del av en gruppe. Hvordan definerer en kvinnelig avantgardekunstner, født i første del av forrige århundre, sin identitet gjennom et selvportrett, når datidens kunstnerrolle var en genial og opprørsk mann?

«The subject position was male,» sier Susan Rubin Suleiman om surrealismen (1990:24). Hun viser til Luce Irigarays begreper «maskerade» og «mimetisme» (Irigaray 1977). «Maskerade» innebærer at kvinner er fremmedgjorte i forhold til eget begjær, og tilpasser seg menns forestillinger om kvinner, mens «mimetisme», som her handler om å ape etter, åpner for en mer ironisk måte å tilpasse seg på. Når Irigaray sier at kvinner ikke har noen egen stemme i vår kultur, er det et innlegg i 1970-årenes kvinnekamp og stemmer dårlig med hva vi etter hvert vet om kvinners innsats innenfor kunst og litteratur. Selv når kvinners verk er preget av menns diskurs, kan de gi uttrykk for egen identitet og eget begjær. En viktig tilføyelse hos Irigaray er imidlertid kvinners latter som strategi i kampen mot menns overmakt. Det samme poenget understrekes hos Cixous i «Le rire de la Méduse» (Cixous 1975) fra denne perioden. Det finnes en utfordrende latter i begge de to selvportrettene til Carrington.

Malerens biografi

Selvportrettsjangeren sender oss tilbake til malerens biografi. Carrington ble født inn i en rik familie. Hun var alltid en opprører og ble utvist fra den ene skolen etter den andre. På tross av foreldrenes motstand valgte hun å bli maler og fikk begynne på malerskole i London. I 1936 ble den første surrealistutstillingen i London holdt, og moren ga henne

Leonora Carrington og Max Ernst, Frankrike 1939. (Foto: © Lee Miller Archives)

(Kilde: Susan L. Aberth: Leonora Carrington. Surrealism, Alchemy and Art. Aldershot: Lund Humphries)

en bok om surrealismen, utgitt på engelsk samme år. En utstilling med kunst av Max Ernst, som allerede var en kjent surrealistisk maler, ble holdt året etter. Da Carrington og Ernst møttes i London i 1937, var Ernst 46 år og gift for andre gang. At den 20-årige Carrington deretter dro til Paris for å leve sammen med Ernst, var et sjokkerende brudd med hennes overklassemiljøs konvensjoner og verdier. Sett i forhold til den opprørske siden er imidlertid enkelte fotografier av henne, tekkelig kledd til debutantball og forelsket, med Max Ernst i Paris, overraskende konvensjonelle. Hun ligner andre søte ungjenter fra sitt miljø (se fotografier f.eks. i Aberth 2004).

Mellom de to selvportrettene jeg skal diskutere, ligger andre verdenskrig, der hun

opplevde at Max Ernst ble satt i fransk konsentrasjonsleir. Hun flyktet gjennom Spania, fikk psykiske problemer og ble tvangsinnlagt på asyl av foreldrene.¹ Derfra flyktet hun til Portugal og giftet seg med en meksikansk diplomat for å kunne reise til New York. Senere skilte hun seg, ble gift med en annen meksikaner og etablerte seg i Mexico, fikk to sønner og skapte seg et navn som billedkunstner.

Siden Leonora Carrington også er forfatter, er det nærliggende å trekke inn tekster hun skrev i samme periode som hun malte selvportrettene. I hennes tidlige tekster er opposisjon mot autoritet et sentralt tema, som hos andre surrealistere, men selv om hennes unge kvinner gjør opprør mot urett og

overmakt, fremstiller hun dem som offer, som i novellen «La dame ovale» fra 1978 [1939]. I senere tekster har hun forlatt offerproblematikken. Med sitt engasjement både når det gjaldt kvinnekamp og miljøtrusler, var Carrington tidlig ute. Dette engasjementet ble tydelig i romanen *The Hearing Trumpet* som ble skrevet i femtiårene (boka ble ikke gitt ut før i 1976) og i en tekst som «What is a woman?» fra 1998 [1970], der Carrington diskuterer hva identitet er. I *The Hearing Trumpet* må det en gruppe eldre kvinner på et gamlehjem til for å finne gudinnens beger. Letingen beskrives som en parodi på jakten på den hellige gral, men målet er å redde verden fra truslene mot miljøet.

Paul Ricoeur og den mangfoldige identiteten

Identitet er et begrep som har gått inn i vårt dagligspråk, men som også har vært gjensstand for mange forsøk på en presis definisjon. Den franske filosofen Paul Ricoeurs beskrivelse av en mangfoldig og foranderlig, men samtidig stabil identitet i *Oneself as Another* (*Soi-même comme un autre* (Ricoeur 1996 [1990])) har inspirert min fortelling om Carringtons to selvportretter. Identiteten kan bare forstås i en tidsdimensjon, ifølge Ricoeur, gjennom fortellingen om et menneskes liv. Denne fortellingen konstituerer den narrative identiteten. Carringtons selvportretter rammer inn en periode på 35 år, fra ungjente til moden kvinne. Selv om jeg ser på selvportrettene som innledning til og slutten på en fortelling om en viktig periode i maleren Carringtons liv, er jeg begrenset av det hun på to forskjellige tidspunkt har villet fremstille som seg selv.

En form for identitet utvikles i et felleskap der man ligner og kan gjenkjenne hverandre, sier Ricoeur. Det kan dreie seg om verdier og normer man identifiserer seg med, men også

om varige karakteregenskaper hos en person. Både en kvinne og en kunstner er allerede definert av samfunnets syn og forventninger, og roller er gjerne statiske, uforanderlige. Denne identiteten kaller Ricoeur *idem*-identitet, det samme. Den forholder seg til normer, konvensjoner, tradisjoner og rolleforventninger. *Ipse*-identiteten er det foranderlige og autonome selvet. Den narrative identiteten medierer mellom disse to identitetene, som forholder seg dialektisk til hverandre, sier Ricoeur. Han er ikke opptatt av om psykologiske eller kroppslige kriterier egner seg best for å definere identiteten, men understreker at *ipse*-identiteten ikke bare er psykologisk, og at kroppen er viktig både for *idem*- og *ipse*-identiteten.

Idem-identiteten gir svar på spørsmålet: Hva er jeg? *Ipse*-identiteten svarer på spørsmålet: Hvem er jeg? Den stabile delen av identiteten, *idem*, som gjør at man kan gjenkjennes av andre, og den foranderlige, *ipse*, som er knyttet til utvikling og endring av jeget, har et felles tidsperspektiv. Mens *idem*-identiteten er tilnærmet den samme gjennom en persons liv, får den foranderlige *ipse*-identiteten stabilitet gjennom en etisk forpliktelse, en pålitelighet, der selvet står inne for sine løfter, «maintien de soi» (Ricoeur 1996 [1990]:148), også når selvet endres over tid. De to identitetene danner motpoler, men mot den ene yttergrensen har de altså begge en varighet og overlapper hverandre. *Idem*-identitetens varige side og *ipse*-identitetens stabile etiske engasjement er vanskelig å skille. Men mot den motsatte yttergrensen, der det dreier seg om selvrespekt, har ikke *ipse*-identiteten behov for støtte fra *idem*-identiteten. Eksempelene hos Ricoeur hentes fra litteraturen, som han betrakter som et laboratorium for utforsking av identitet. En romanfigur der *ipse*, selvet, ikke er i dialog med *idem*, det gjenkjennelige og samme, vil tape sin identitet.

Den franske sosiologen Jean-Claude Kauf-

mann er, som Ricoeur, opptatt av hvordan identitet defineres gjennom fortellingen om et livsløp. Han ser dessuten identitet i en historisk sammenheng, som modernitetens «oppfinnelse av selvet» (Kaufmann 2004). Han understreker dessuten betydningen av de bilder man skaper av seg selv underveis i livet. De blir en slags førsteutkast til en mer enhetlig identitet sett over tid (2004:69). Kaufmann sier disse bildene gir en «umiddelbar identitet» («identité immédiate») (op. cit.:172), noe som også kunne være en måte å beskrive Carringtons to selvportretter på. En viktig forskjell mellom Ricoeurs og Kaufmanns perspektiver og surrealistenes er at disse to ikke, som surrealistene, er opptatt av det ubevisste, men av det som er gjort bevisst. Når surrealistene ser ny kunnskap om det ubevisste som en mulighet til å revolusjonere vår måte å tenke på, må det føre til en ny form for identitet.

To selvportretter

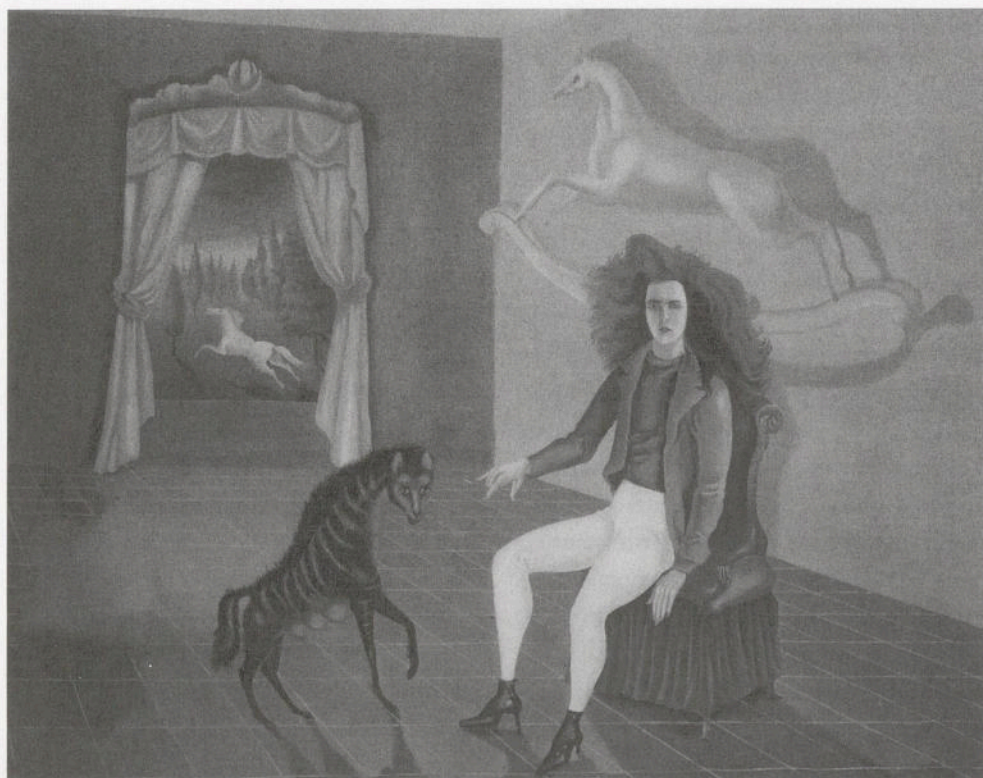
I det første selvportrettet fra 1938, *Self-Portrait (Inn of the Dawn Horse)*, ser jeg først et selvstendig jeg, opprørsk og annerledes, noe som korresponderer med avantgardens forestillinger om hvordan en kunstneridentitet defineres. Det kunne tilhøre *idem*-identiteten, den som gjør Carrington gjenkjennelig for andre. Da hun kom til Paris, ble hun imidlertid ikke satt pris på av slike grunner, men ble adoptert av mennene i surrealistgruppen som en «femme enfant», en barnekvinn, uskyldig og tiltrekkende. De nevnte fotografiene av en smilende og yndig Carrington fra denne tiden (Aberth 2004:40) gir henne en helt annen rolle enn den hun ser ut til å definere for seg selv, men det finnes unntak. Venninnen Léonor Fini malte henne i rustning som Jeanne d'Arc, og fotografen Lee Miller avbildet henne med stor hårmanke og intenst blick som på selvportrettet (Aberth 2004:41, Chadwick 1991:76).

Det er selvfølgelig mulig å tenke seg et uendelig antall varianter av et selvportrett og mange «umiddelbare» identiteter. I novellen «My Mother is a Cow»² skrevet i femtiårene, er moren til jeg-fortelleren en gudinne i skikkelse av ei ku, som den egyptiske gudinnen Hathor. Jeg-fortelleren sier at det å være menneske er å kunne gå ut og inn av en horde med utstillingsdukker:

Hvert enkelt menneske gir navn til sine utstillingsdukker, og nesten alle disse navnene begynner med «Jeg er» og følges av en lang strøm av løgner. (Carrington 1988:190)

Disse dukkene som ligner roller og utgjør en slags *idem*-identitet, definerer altså seg selv gjennom løgn. De sier noe om hvor vanskelig det er å definere et jeg. Et mål for jeg-fortelleren er å strikke seg en «kropp av edderkoppgarn» og frigjøre seg fra dukkene, men uten *idem*-identitet, ingen identitet. Kunsten er imidlertid avhengig av ordene som lyver, sier jeg-fortelleren. Så blir kunsten også noe man skal frigjøre seg fra? Ligger det et ønske under om befrielse gjennom død, for kan hun overleve med en så ømtålig kropp, selv om hun er datter av en gudinne?

Det sene selvportrettet, *Self-Portrait 1973 in Orthopedic Black Tie*, inneholder ikke noe gjenkjennelig bilde av Carrington. Det presenteres likevel som et selvportrett og dermed også som svar på de samme spørsmålene fra Ricoeur, både «Hva er jeg?» og «Hvem er jeg?». Carringtons svar er en svart fugl, et klesstativ med et laken, en hagehatt og en stakk med et dyrehode som står av seg selv, plassert i et goldt landskap med lavt lys og klipper. Det eneste menneskelige er en svart skikkelse i det fjerne. Er det igjen spørsmål om befrielse og en ny form for identitet?

Self-Portrait (Inn of the Dawn Horse) 1938. The Metropolitan Museum of Art. (Kilde: Susan L. Aberth: Leonora Carrington. Surrealism, Alchemy and Art. Aldershot: Lund Humphries)

En hyene som alter ego

På Leonora Carringtons selvportrett fra 1938 er elementene som beskriver den unge jenta, spredd utover lerretet rundt hovedpersonen, som altså ligner maleren selv. Som så ofte hos kvinnelige surrealistiske kunstnere er dyr og gjenstander formidlere av et indre landskap og bidrar til en billedliggjøring av trekk som beskriver jeget. Georgiana Colville mener at Carringtons tidlige selvportrett uttrykker muligheten for flukt gjennom drømmen, en «*évasion par le rêve*» (1999:12). Jeg vil heller si at drømmens logikk på surrealistisk vis preger hennes presentasjon av seg selv.

Jentas trange ridebukser og de viktorianske knappeskoene signaliserer kvinnelighet, og skoene kunne peke ironisk mot 1800-tallets skofetisjisme. Hun er imidlertid ganske flatbrystet og sitter på en maskulin måte med

beina fra hverandre, slik at hun fremstår som androgyn, en av de kvinnetypene surrealistiske menn var opptatte av. Hyenen ved siden av henne har en serie melkesprengte bryster og store, vakre menneskeøyne og er vendt mot tilskueren på samme måte som jenta. Maleriet gjør hyenen til en del av jentas «jag». Et totemdyr eller et alter ego, et hunndyr, både vill og utemmet, er lett å knytte til en kvinne som ikke lar seg temme, som utfordrer ved å sjokkere, som definerer seg selv som annenledes enn andre kvinner. I vår sammenheng blir de virkelige hyenenes androgyne karakter et poeng. Hunndyrene har en «pseudo-penis» formet av klitoris, som ligner mannens penis og kan få ereksjon.³ På grunn av dette ble hyenen mistenkt for å være tokjønn og i stand til å skifte kjønn. Dessuten trodde man den kunne utføre heksekunster,⁴ noe som er viktig i denne sammenhengen.

Hyenens hode kunne vært et kattehode. Ifølge *Encyclopædia Britannica online* kommer hyenen opprinnelig fra gruppen av kattedyr. Hyenen bringer tanken til oldtidens fremstilling av mektige gudinner, både som kattedyr og som kvinner med en serie bryster. Carrington har gjennom hele sin produksjon av tekster og billedkunst vist sin fascinasjon for morgudinner, for eksempel i den nevnte romanen *The Hearing Trumpet* (1976), i novellen «My Mother is a Cow» (1988) og i en rekke malerier, som *The Giantess* (ca. 1950).⁵

Hyenen på maleriet assosieres også med forakten for åtseldyr, og det blir fort det ekle,

they eat garbage» (2004:32).⁶ Hun lager en forbindelse mellom seg selv og hyener i samme intervju: «I'm like a hyena, I get into the garbage cans. I have an insatiable curiosity» (ibid.). Umettelig nysgjerrighet er her en positiv egenskap som ikke nødvendigvis karakteriserer hyenen, for likheten mellom kvinnen og hyenen skapes av jakten på søppel. Carrington ser ut til å søke kunnskap som er gjemt eller forkastet, noe som gjør henne beslektet med andre surrealistiske. Det er likevel lett å se hyenen som en protest og en overskridelse av rolleforventninger og konvensjoner, som også finnes hos surrealistene. Et

Som så ofte hos kvinnelige surrealistiske er dyr og gjenstander formidlere av et indre landskap og bidrar til en billedliggjøring av trekk som beskriver jeget.

urene og illeluktende ved hunndyret som en tilskuer merker seg. Ser vi et snev av kvinneforakt hos Carrington i dette felleskapet mellom ungpige og hyene, eller ligger den hos tilskueren? Er hyenens fulle hengepatter ekle, eller er de runde og frodige? Det er selvfølgelig intet entydig svar på et slikt spørsmål. Om hyenens rad av patter er en allusjon til allmakt og skaperevne, på samme måte som den hvite hoppen utenfor vinduet på maleriet, vil det i så fall si at Carrington med hyenen utfordrer et tradisjonelt kvinnehat.

Det er imidlertid ikke dette Carrington legger vekt på når hun lenge etter forklarer sin fascinasjon for hyener. Susan L. Aberth siterer fra et intervju med Carrington i 1999, der Carrington sier at hun alltid var mest opptatt av hyenen når hun gikk i zoologisk hage med sin mor: «Their great virtue is that

opprør kan tolkes som et løfte om å gjøre noe med det man opplever som galt i et samfunn, og sees som en del av *ipse*-identiteten. Og ligger det ikke også en utfordrende latter her?

Når Carrington bruker en hyene for å beskrive seg selv, viser det ikke bare motstand mot kvinnelighet i tradisjonell forstand, men atskiller henne fra resten av verden og gjør henne spesiell. Carrington gjør altså opprør mot normer som kunne ha bidratt til å konstituere hennes *idem*-identitet og gjøre henne gjenkjennelig. En annen form for *idem*-identitet kan skapes ved å svare til forventninger i egen gruppe av surrealistiske. I et intervju med Paul De Angelis fra 1991⁷ sier hun at surrealistene ventet av en kvinne at hun skulle være en litt «gær'n muse», og at kvinnene levde opp til forventningene uten problemer.

Hyenen på maleriet har en tekstlig dob-

beltgjenger, som fortellerens illeluktende alter ego, i novellen «La débutante»⁸ fra samme periode (1978 [1939]). Leonora Carrington var selv «debutant» og ble som 17-åring presentert ved hoffet til George V. I novellen blir en ung jente tvunget av sin mor til å gå på debutantball. Hele verden er motstandere. Hennes eneste venn, hyenen, er villig til å gå i stedet for henne, men hyenen må maskeres så hun ikke skal bli avslørt. De to vennene dreper kammerpiken, og hyenen spiser henne og setter på seg ansiktet hennes for ikke å bli gjenkjent. Hyenen stinker selvfølgelig, noe de ikke kan gjøre noe med, men hun blir ikke avslørt før gjestene setter seg til bords. Da oppdager hyenen at det bare serveres småkaker. Hun blir rasende og flykter med et hyl. Det er altså ikke omverdenens maktbruk som fører til at listen ikke lykkes, men hyenens manglende evne til tilpasning. For ingen kan kreve av en hyene at hun spiser småkaker, og kanskje heller ikke av venninnen at hun skal gjøre som miljøet hennes forventer?

Maleren som heks eller Medusa

Det er ingen pensler eller palett på dette første selvportrettet, som viser til Carrington som kunstner. Jenta skaper gjennom en magisk håndbevegelse noe ubestemmelig som stiger opp fra gulvet. Håndbevegelsen er ikke rettet mot tilskueren, den maner frem det som foreløpig er en utydelig flekk mot det regelmessige rutenettet på gulvet, men som allerede har nok konsistens til å ha skygge. Kan hun skape liv? Jenta og hyenen stirrer på tilskuerne, det kunne være fordi tilskueren avbryter den magiske handlingen. Ingen av dem inviterer oss inn i bildet, tvert imot, særlig den unge jenta ser ut som hun ønsker å skremme vekk tilskuerne.

En kvinnelig magiker kalles gjerne en heks. Selv om Carrington definerer seg selv ved hjelp av elementer som langt fra er

banale, maler seg selv som magiker og bytter ut heksens katt med en hyene, står hun likevel i fare for å fanges i en stereotypi som den skjebnesvangre kvinnen, heksen med kontakt med okkulte krefter og i dialog med utemmet natur. Mennene i surrealismen hadde forestillinger om en motsetningsfull kvinnelighet, kvinnen som barnekvinne, som nærmere naturen enn menn, som heks og femme fatale, beregnende og farlig, og som androgyn med tveetydig kjønnsidentitet (Gauthier 1971). Carringtons *idem*-identitet kan altså sies å etableres med elementer fra surrealistmenneskenes drømmer om kvinner. Hennes portrett av seg selv tolkes da som en protest både mot samfunnets tradisjonelle rolleforventninger og mot de mannlige surrealistkollegenes oppfatning av henne som et uskyldig barn, og mer i overensstemmelse med «farligere» stereotypier.

André Breton beskriver henne godmodig og faderlig som en heks med evne til klarsyn galskap når han presenterer henne i sin *Anthologie de l'humour noir* (1966 [1940], utsatt av sensuren til 1943). Paul Eluard insisterer på at hun ikke kan lese, og gjør henne mystisk og intuitiv, mer beslektet med dyrenes verden enn med mannlige forfattere, i et forord til Carringtons noveller i *The House of Fear* (1988 [1938]). Carrington var forøvrig selv stolt av at hun kunne kommunisere med dyr, ifølge et annet intervju med Paul De Angelis.⁹ Etter publiseringen av den selvbiografiske teksten *En bas*, ble Carrington sett på som en «femme sorcière», en «heksekvinne», sier Aberth, «who returned from the underworld with visionary powers» (2004:8).

Jenta på maleriet med det store håret og de stirrende øynene får meg dessuten til å tenke på Medusa. I gresk mytologi var Medusa en ung, vakker jenta som ble omskapt til et monster med slangehår og øyne som kunne drepe, fordi hun elsket mannen til krigsgudinnen Athene. Carrington elsket en

gift mann, og hans kone ville ikke gi slipp på ham. Som vi vet, betyr en stor hårmanke også styrke, samtidig kan håret minne om en hestman. Det er nær sammenheng i gresk mytologi mellom gudinne og hest som uttrykk for allmakt og mellom diktekunsten, hesten og Medusa. Pegasus, vingehesten, symbol på diktekunsten, ble født i blodet fra Medusas avhuggede hode.¹⁰ Man kan si at Carrington antyder denne sammenhengen med de to hestene i sitt selvportrett.

Carrington hadde begynt å male det første selvportrettet i 1937 som tjueåring og fullførte det året etter i Paris. Om hun gjør opprør mot kvinnerollens diskresjon, tjenestetvillighet og føyelighet og mot surrealismens barnekvinner, undres jeg på hva hun ser på som sitt eget selv, sin *ipse*-identitet, blant surrealismens «farligere» stereotypier? Det er et paradoks hvis et opprør mot en type stereotypier skulle ende i andre stereotypier. I alle fall er jenta og hyenen klare for kamp. Hun virker truende, men skaper dermed mistanke om at hun er truet av andres definisjoner av hvem hun er. Åtseldyret og hestene bevarer imidlertid sin originalitet og gir sprengkraft og en *ipse*-identitet til Carringtons selvpresentasjon.

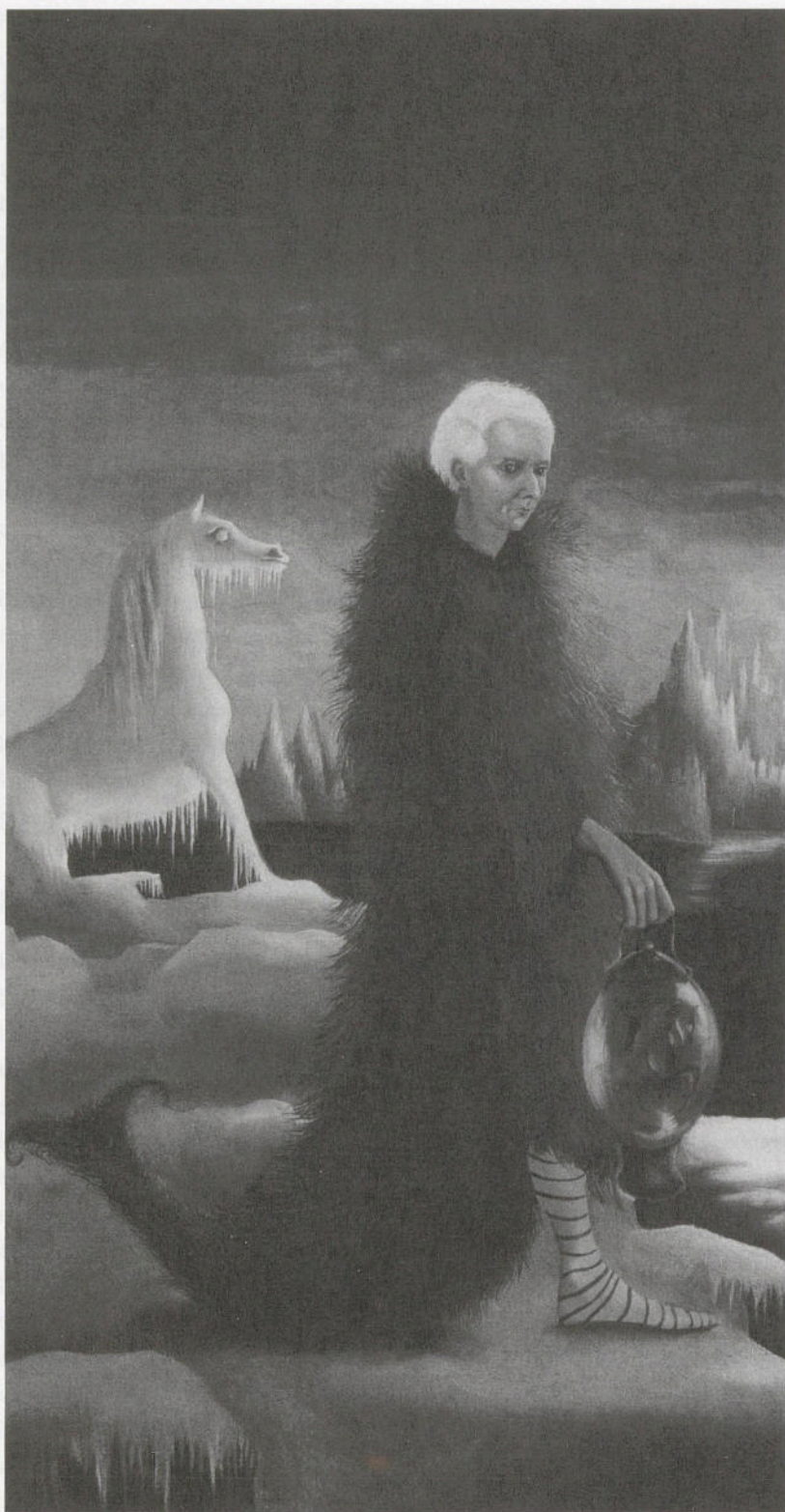
The Inn of the Dawn Horse

Som andre surrealistere utfordrer Carrington publikums fantasi med kryptiske titler på sine malerier. Undertittelen på selvportrettet fra 1938 tyder på at maleren har plassert seg selv på *Dawn-hestens gjestgiveri*. Om den unge jenta på maleriet oppholder seg på et gjestgiveri, kan det bety at hun er på reise, og at hun ikke er etablert i eget hjem. Kanskje er hun hjemløs? Det er i så fall det eneste som kunne peke mot en offerposisjon i selvportrettet. Vinduet i bakre vegg på maleriet har gardiner som rammer det inn som på en scene, og skaper en grense mellom inne og ute. Trærne utenfor ligner syprer. Det er ingenting på

veggene – tilskueren kan gjennom en sirkulær bevegelse se fra jenta via de forskjellige elementene i rommet og utenfor, tilbake til hyenen og jenta. En hvit hest løper fritt utenfor og ligner til forveksling gyngehesten som svever i luften inne i rommet. Denne er dessuten vendt i samme retning. Den hvite gyngehesten leder tanken til Carringtons fascinasjon for hester i barndommen. Den får en fremtredende plass på maleriet, både fordi den er stor, og fordi hesten med meiene danner en ramme rundt hodet til den unge jenta. På maleriet skaper fargen på jentas hvite ridebukser også en forbindelse mellom henne og hestene.

Hester dukker ofte opp i bilder og tekster hos Carrington. I hennes maleri av Max Ernst utkledd som fugl (han brukte den «høystående fuglen Loplop» som et bilde på seg selv), står for eksempel en frosset hvit hest i bakgrunnen, og han holder en glasslampe i hånden som inneholder en ørliten hest.¹¹ Hester er symbol på opprør og uavhengighet hos Carrington, men er også knyttet til angst og redsel. I *The House of Fear* fra denne perioden er «Redsel» en person med hestehode. I gresk mytologi hadde fruktbarhetsgudinnen Demeter i noen sammenhenger hestehode, og Whitney Chadwick nevner i en omtale av dette selvportrettet hestedronningen i keltisk mytologi, som er «the goddess of the other world». Hestedronningens hvite hest «travels through the space of night as an image of death and rebirth» (Chadwick 1991:79). En hvit hoppe er forøvrig en av skikkelsene som gudinner kan anta, og er blitt kalt Carringtons «totemdyr» (Colville 1991:162).

Carrington kommenterer sitt forhold til hester på følgende måte: «I used to think I could turn myself into a horse» (Aberth 2004:34). I «La dame ovale» kan heltinnen gjøre seg selv til hest. Den ovale damen har sluttet å spise som protest mot farens overmakt, men lekekameraten, en levende

Portrait of Max Ernst 1939. Private collection. (Kilde: Susan L. Aberth: Leonora Carrington. Surrealism, Alchemy and Art. Aldershot: Lund Humphries)

gyngehest, brennes opp av heltinnens far som straff for manglende underkastelse. Den ovale damen er altså både opprører og offer. Både Colville og Chadwick legger vekt på hestens betydning for å karakterisere jeget på selvportrettet, noe som kunne understøttes av tittelen på maleriet som fokuserer på hesten, selv om det er en meget spesiell variant.

The Dawn Horse (Eohippus) var et dyr på størrelse med en hund. Den levde for femti millioner år siden og har figurert i skolebøker som urhesten. Forestillingen om en urhest kan peke mot Carringtons viktigste barn-domsminner, slik psykoanalysens urscener knyttes til betydningsfulle øyeblikk i identitetskonstruksjonen. Hyenen ved siden av jenta er malt i samme stilling og med den samme nakken som de to andre hestene, og er på størrelse med en hund. Hyenen har også man, som hesten, og har en sentral posisjon midt i bildet. Det er umulig å si om en av de tre, hyenen, gynghesten eller hesten, eller alle tre, refererer til urhesten.

På maleriet lever stolen den unge jenta sitter på, sitt eget liv. Det er ingen andre møbler i rommet. Stolen er menneskeliggjort, har hender, føtter med sko og blått foldeskjørt, og setet er trukket med rødt stoff. Jenta ser ut som hun sitter i en stor, rød munn, eller er det et kjønnsorgan? «Enthroned within the chair's vaginal centre, Carrington announces and owns her newly found sexual power,» sier Aberth (2004:32) og viser til hennes forhold til Max Ernst. Stolen er både utfordrende og komisk med sine bittesmå hender og sko og tekkelige foldeskjørt rundt det «vaginale» setet. Chadwick skriver at Carrington holder på forestillingen om barnekvinnen i selvportrettet, men gir det et mentalt innhold i stedet for seksuelt:

Carrington also suggests a redefinition of the image of the *femme-enfant* from that of innocence, seduction, and depend-

ence on man, to a being who through her intimate relationship with the childhood worlds of fantasy and magic is capable of creative transformation through mental rather than sexual power. (1991:79)

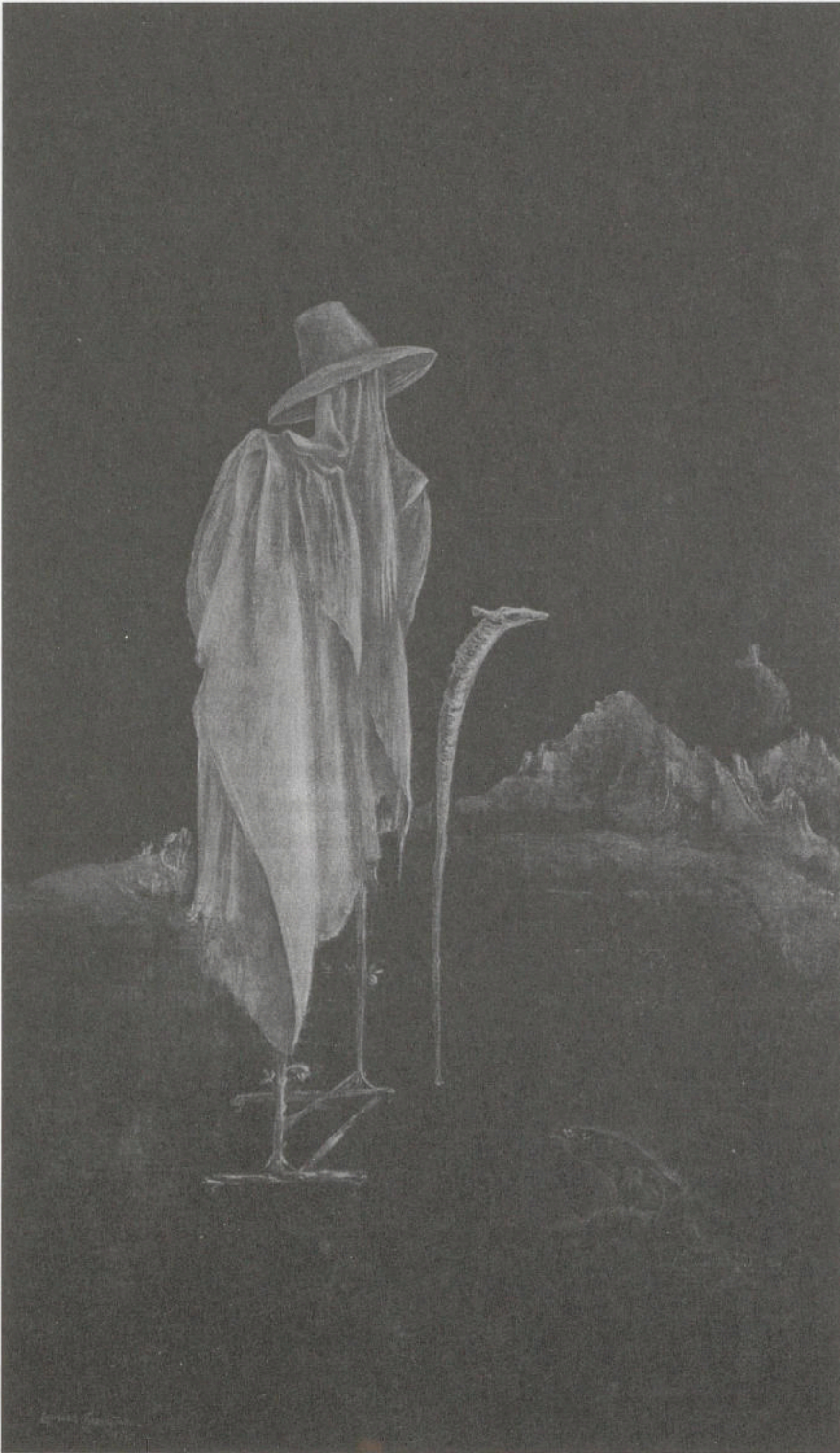
Jeg mener det er liten tvil om at hun spiller både på magi og seksualitet i dette portrettet. Chadwick sier senere om dyrene i Carringtons malerier:

In her Self-Portrait (c.1940) and other paintings, these animal familiars give form to the instinctual, the sexual, the uncontained. (Chadwick 1998:12)

I selvportrettet gir ikke minst stolen et hint om krefter som knapt kan styres.

Spørsmålene: «Hva er hun?» og «Hvem er hun?» besvarer jeg ut fra Carringtons selvportrett med: «Hun er både kvinnelig og mannlig, hun er heks, Medusa og ungpige, hun ler, men er både truet og truer.» Samtidig må jeg ta i betraktning trehesten, som svever i luften, den levende hesten som flyr utenfor, og åtseldyret som sitter plantet ved siden av jenta. Følger vi Ricoeurs definisjoner, har Carrington uttrykt en mangfoldig *idem*-identitet ved hjelp av surrealismens fantasibilder av kvinner og en *ipse*-identitet gjennom overskridelsen av dem med sine totemdyr. Jeg mener dessuten at det er et klart etisk engasjement i dette opprøret mot samfunnets kvinne- og kunstnerrolle.

Men er de fantasibildene av kvinner hun bygger sitt jeg på, stabile nok? Den tradisjonelle kvinneidentiteten, knyttet til *idem*-identiteten, erstattes med et surrealistisk og tvetydig bilde av kvinnen og en forestilling om kunstneren som magiker, kanskje til og med med en morgudinnes allmakt og skaperkraft. I den før nevnte selvbiografiske teksten *En bas* forteller hun at hun hadde visjoner om egen allmakt da hun fikk sammenbrudd i Spa-

Self-Portrait 1973 in Orthopedic Black Tie. Private collection. (Kilde: Susan L. Aberth: Leonora Carrington.)

Surrealism, Alchemy and Art. Aldershot: Lund Humphries)

nia. De var drømmer i en verden der kvinner, som ikke minst kvinnelige kunstnere, hadde problemer med å bli respektert.

Man kunne spørre seg med Luce Irigaray i *Ce sexe qui n'en est pas un* (1977) (*This sex which is not one*) om dette selvportrettet forholder seg på en ironisk måte til andres kvinnebilder eller tilpasser seg på en mer defensiv måte. Det er både en truende og truet identitet som skildres i ungdomsportrettet fra 1938, men det kraftfulle nærværet blir det varige inntrykket.

What is a woman?

Carringtons første selvportrett er ofte blitt kommentert, men få har vært interessert i selvportrettet fra 1973, kanskje fordi det er vanskeligere å knytte det til malerens biografi. Da hun malte dette selvportrettet, var hun 56. Mellom de to maleriene ligger det altså en dramatisk historie med krig, galskap, flukt fra Europa, to ekteskap og etablering i Mexico. Etter krigen ser man hvordan hun i maleriene utforsker alle typer mytologi, fra irsk og meksikansk til den tibetanske *Dødebo-ken*, og gjerne fokuserer på kvinners rolle.

Tre år før Carrington malte dette selvportrettet, ga hun ut en tekst kalt «What is a woman?» (1998 [1970]). Hennes viktigste anliggende i denne teksten er appellen til kvinner om ikke å forbli passive, men bidra til å redde livet på jorden fra en miljøkatastrofe. Hva det betyr å være kvinne, tar hun opp først. Hun sier at hun ikke har funnet svar på det, selv om hun både har vært forelsket og født barn, noe som andre hadde fortalt ville gi henne et svar. Det virker som hun ikke vil la seg definere – eller begrense – av en særlig kvinneidentitet. Det er likevel kvinner hun ber om å engasjere seg. Her spør hun også hva identitet generelt er: «Am I that which I observe or that which observes me?» (Carrington 1998:373). Er det hun som definerer

seg selv, eller er det blikk fra omverdenen som skaper hennes identitet? I stedet for, som Ricoeur, å se for seg en dialektikk mellom de to sidene av identiteten, lager hun en dikotomi. Hun stiller spørsmålet om man må velge mellom dem for å definere en enhetlig identitet.

Som Ricoeur mener også Carrington at Descartes definisjon av jeget, «Je pense donc je suis» («Jeg tenker altså er jeg»), er for enkel. Ricoeur sier at identiteten ikke er umiddelbart gitt, den er alltid konstruert og mediert gjennom kulturen. Carrington tar utgangspunkt i sin egen tankevirksomhet, bare for å avvise at den kan bidra til å definere identiteten siden hun tenker på hva som helst: «Then I could be anything from chicken soup to a pair of scissors, a crocodile, a corpse, a leopard or a pint of beer» (1998:373). Hun kan heller ikke definere seg gjennom følelsene sine, de er for mangfoldige, og om kroppen definerte henne, kunne hun være alt fra et foster til en middelaldrende dame som forandrer seg hvert sekund, skriver hun. Hun er opptatt av den uavbrutte forandringen og aldringen frem mot døden, og selv om hun, som alle andre, sier at hun lengter etter en «true individual identity» (1998:373), er hun samtidig perpleks over denne lengselen. I stedet for den enhetlige identiteten, føler hun seg definert av et tvilende mangfold, tilsynelatende en holdning beslektet med Ricoeurs identitetsbegrep.

Men det som later til å interessere henne mest i denne teksten, er det kontinuerlige nærværet av et «no I, no me, no it» (1998:373) i seg selv. Hun, som er «this field of doubting multitude», vil en dag bli overtatt av en «absolute Other»:

[...] I find pleasure in imagining that I am some kind of seed that must split and germinate into something too unlike what

I appear to be that I could not imagine in my wildest moments, but intensely convinced that once the split is complete the absolute Other will take over in this field of doubting multitude I call myself and take a step further in evolution [...] Perhaps I am talking about death or of those who are not yet born. (Ibid.)

Hun mener at hun vil endres så radikalt at det er umulig å forestille seg det, men hun ser ut til å være sikker på at endringen er positiv. Kanskje må hun dø for at utvikling og endring

ingen?» spør Ricoeur (1996:196). Da finnes ikke den nødvendige støtten til *ipse*-identiteten fra *idem*-identiteten, fra karakteren, selv om det fortsatt finnes en kroppslig forankring for selvet. Opplevelsen av slike ekstreme mangeltilstander («dépouillements extrêmes») (1996:197) er ikke så uvanlige når det foregår dramatiske endringer av identiteten, sier Ricoeur. Han understreker det problematiske med denne tilstanden, mens Carrington fokuserer på muligheter og forløsning.

Men hva gjør et klesstativ i et nesten tomt, goldt landskap med den mørke, lille skikkelsen langt borte, til et selvportrett?

skal bli mulig, skriver hun. Hun ser for seg at den foreløpig ukjente erkennelse i det ubevisste er nærmere en sannhet om virkeligheten, og håper at hun vil være i stand til å åpne opp for den:

[T]here appears to be a Knower in the unconscious that is never fooled and can rise to the conscious mind if emotions are prepared to accept some elements of truth. (1998:375)

En ny erkennelse som kan redde verden, er i tråd med surrealismens idé om det ubevisstes revolusjonære kraft. At dette skal bli mulig, er avhengig av hennes bevisste beslutning om å la mirakelet skje: en «[c]onscious deliberate permission to allow miracle» (1998:373).

«Hvem er jeg når subjektet sier det er

Den absolutt Andre

I selvportrettet fra denne perioden kunne man vente at maleren forsøkte å fremstille dette «ikke-jeget» som Carrington er fascinert av, en tilstand der hennes tidligere jeg ikke lenger spiller noen rolle, men der den «absolutt Andre» er blitt bevisst. Det fullstendig unyttige klesstativet i ørkenen får meg til å tenke på et budskap fra det ubevisste. Aberth siterer Chadwick fra en utstillingskatalog der Chadwick sier at Carrington henter sine bilder fra et område mellom bevisst og ubevisst:

Enchantment comes naturally to Carrington whose images have for many years belonged to a magical realm between sleep and waking, conscious and unconscious. (Aberth 2004:33)

Men det å male et drømmelandskap er ikke nødvendigvis en melding fra malerens ubevisste: [...] although she had long made it a practice to record her dreams, she insists that her work rarely is inspired by her dreams,» sier Aberth (2004:103).

Det er ingenting ved selvportrettet som antyder at Carrington ikke har hatt et bevisst forhold til hvordan det males. Men hva gjør et klesstativ i et nesten tomt, goldt landskap med den mørke, lille skikkelsen langt borte til et selvportrett?

Klesstativet med laken og stråhatt ligner et fugleskremsel, men skremmer ikke den svarte fuglen som sitter foran det. Det er flere kråker i Carringtons senere malerier (f.eks. *Crowfly* fra 1989 og *Crowcatcher* fra 1990). I Europa assosieres kråker ofte med død og hekseri, men også død kan bety endring og nytt liv. I amerikansk indiansk tro kan raven, en annen kråkefugl, være en budbringer om magi, og er ikke, som i Europa, knyttet til ulykke, men til skaperkraft. Fuglens farge kan være fargen til det svarte hullet i rommet der all skaperkraft finnes. Raven kan ha profetiske evner og være budbringer fra det ubevisste, den søker svar og får ting til å skje.

Hvite draperier er ikke uvanlig på surrealistenes malerier og da oftest med referanse til antikkens gevanter, et eksempel er den amerikanske maleren Kay Sages *Sans titre* fra 1947. Lakenet hos Carrington kunne heller være en humoristisk henvisning til et spørkelse. Det hjemsøker de levende når en urett er begått. I så fall har spøkelset her forlatt lakenet sitt. Betyr det at oppdraget er fullført? Eller er det gartneren som laget fugleskremslet, som plasserte sin egen stråhatt på det før hun gikk? En stokk står av seg selv, som ved hjelp av magi, ved siden av stativet. Fugleskremsler bruker ikke stokk. Har gartneren glemt den? Stokken har et hode med et lite ansikt som gjør grimaser, men det ser ikke

ut som et smil. Er det kanskje en påminnelse om slangen som er utvist fra Edens hage, den som oppfordret Eva til å søke kunnskap? Jeg har nevnt hvordan Carrington i intervjuer understreker betydningen av nysgjerrighet og kunnskapstørst. Som vi har sett i «What is a woman?» skal «sann» innsikt føre til radikale endringer til det bedre.

Maleriets tittel er *Selfportrait 1973 in Orthopedic Black Tie*. Det er ikke noe slips å finne på maleriet, og et ortopedisk slips er et ukjent fenomen. Finner man uttrykket «black tie» i en invitasjon, betyr det antrekk «smoking», og det er en invitasjon til et selskap eller en formell begivenhet. Maler Carrington i aftenkjole, eller er det et faktum at maleriet foreligger, en begivenhet i seg selv? Er mitt møte med maleriet en formell begivenhet? Maleren leker med betydninger. Tenker vi på spillet på det androgyne i det første selvportrettet, kan slipset vise til malerens mannlige side i dette selvportrettet. Ortopedisk utstyr har en støttefunksjon for dem som har en kroppslig defekt. Klesstativet har opplagt en støttefunksjon for fugleskremslet, men hva kan et støttende slips bety? Det kan selvfølgelig handle om å støtte seg på sin mannlighet. Maleren morer seg på surrealistisk vis og gjør samtidig opprør mot sjangeren, men tilskueren har også mulighet til å more seg med alle spørsmålene som maleriet skaper.

Et fugleskremsel plassert på en ørkenaktig slette kunne være et symbol på manglende fruktbarhet og vise til de rolleforventninger en aldrende kvinne møtes med, altså kunne det knyttes til en *idem*-identitet. Det er imidlertid ingenting som gir mulighet til gjenkjenning av akkurat denne kvinnelige maleren, annet enn det surrealistiske drømmepreget. Som andre surrealistene forteller hun dessuten historier med maleriene sine, som hun overlater til tilskueren å tolke. Landskapet med klesstativ kunne også tale om eksistensielle problemer og tilværelsens meningsløshet,

men en ørken byr på mange frodige overraskelser om det regner!

Det store kretsløpet

På tross av tilsynelatende stillstand i maleriet skjer det noe både i rom og tid. Om den svarte fuglen varsler død, betyr død også endring. Det hvite stoffet over klesstativet, som kunne være et likklede, er i ferd med å gå i oppløsning. Stativet er heller ikke så dødt som man ved første blick kunne tro. Det ser ut som det er laget av tre, og det har små blader som springer ut ved hjulene. Det forandres, det spirer, det foregår en endringsprosess, nytt liv tar over gamle former, og stativet har hjul som gjør det mulig å bevege det. Noen må ha plassert klesstativet der det står. Det kan flyttes igjen. Er identiteten dette spillet mellom stillstand og endring, eller er det en hel liten fortelling her om å gi plass for en ny form for identitet? I Ricoeurs teori avhenger den narrative identiteten, som nevnt, av at både *idem*- og *ipse*-identiteten spiller sammen, hvis ikke er identiteten truet. I Carringtons tekst «What's a woman?» (1998 [1970]) har vi sett at nettopp utslettelsen av identiteten blir en måte å nå dypere innsikt på.

Lakenet under hagehatten har menneskelig form, noe fugleskremsel gjerne har. Men om maleren ser seg selv som et ørkenlandskap eller et fugleskremsel i et landskap, er hun uten kropp, er hun ingen. Hagehatten gir denne ingen et ikke-hode. «Rack» på engelsk er i tillegg til å være et klesstativ også knyttet til hestens passgang og til foring av hest. Vi husker hestens store betydning for den unge Carrington, her er det ingenting igjen. En sky i det fjerne som er i ferd med å oppløses, har samme form som halen til Max Ernst på maleriet av ham som fugl fra 1939, et flyktig sitat fra ungdommens store kjærlighet. Alt ser ut til å være tilrettelagt for noe fundamentalt nytt?

Det virker forøvrig som den mørke skik-

kelsen i det fjerne har en hatt med samme form som hatten på stativet, noe som skaper en sammenheng mellom fugleskremslet og skikkelsen som beveger seg. Om lakenet er et likklede, forestiller jeg meg en oppstandelse der den svarte skikkelsen som har fått nytt liv, er på vei bort gjennom det åpne landskapet.

Solen står opp eller går ned og sender lys mot noen steinblokker i bakgrunnen. Lyset indikerer en overgang fra mørke til lys eller fra lys til mørke. Maleren er tydelig opptatt av forandring og forvandling.

Konklusjon

I det første selvportrettet presenteres tilskueren for en ung kvinne som ligner maleren. Selvportrettet er påvirket av romantiske og surrealistiske forestillinger om hva kunstneren er og hva en kvinne er. Men hvor mye av en kvinnelig kunstners identitet kan baseres på menns fantasier om kvinner? I virkelighetens verden viste Carrington seg å være svært sårbar, som vi så da hun fikk sammenbrudd på flukt gjennom Spania i begynnelsen av andre verdenskrig.

I det andre selvportrettet spøker maleren med at dette er en formell begivenhet. Maleriet kunne blitt en dystert fortelling om død og utslettelse av malerens identitet, om det ikke opplevdes som humoristisk. Det første forestiller en ung pike med et intenst og opprørsk nærvær. Det andre portrettet er malt av en moden kvinne. Om dette er en oppsummering av et liv, krever førsteinntrykket av tomhet og en tilsynelatende lav energi, refleksjon og fantasi hos denne fortelleren. For her handler det om kretsløp, om liv og død: noe står stille og noe beveger seg, noe spirer og noe går i oppløsning. Begge maleriene preges av en magisk tenkemåte. Maleriet fra 1973 skaper mange spørsmål og gir få svar. Jeg er «[...] an aging human female, now: soon I will be old and then dead,» sier Carrington i sin tekst

fra 1970 (Carrington 1998:373). Kanskje uttrykker hun i maleriet, som i teksten, at målet er identitetens utslettelse, et mirakel som skal slippe frem, en langt viktigere form for erkjennelse enn det maleren bevisst kan nå.

Ricoeurs syn på identiteten som en dialektikk mellom stabilitet og endring i et tidsforløp har inspirert min diskusjon av selvportrettene, uten at målet har vært å si noe om Carringtons narrative identitet. Det finnes imidlertid noen gjenkjennelige trekk som representerer *idem*-identiteten, altså kontinuitet, mellom selvportrettene. I 1973 har Carrington forlatt surrealismens kvinne-roller, men gjenkjennes fortsatt som surrealistisk maler. En kontinuitet i identiteten som jeg også kan peke på, er den opprørske holdningen og den underliggende latteren. Når jeg har satt disse to selvportrettene sammen, representerer de et tidsforløp fra ungdom til aldrende kvinne. Det første peker dessuten tilbake mot barndommen og kanskje frem mot en fremtid for kvinner, der de skal slippe å slåss for å få definere seg selv. Det siste handler ikke bare om malerens jeg i nåtiden, men om noe nytt som er i ferd med å skje. Carrington gjør i begge selvportrettene bruk av dyr og forunderlige gjenstander for å karakterisere et selv, en *ipse*-identitet, men det lukkede rommet i vertshuset som rammer inn jenta i det første maleriet, er byttet ut med et vidt åpent landskap i det andre, rikt på muligheter til endring. Den mest slående forskjellen er likevel at maleren selv ikke lenger er gjenkjennelig i 1973.

Carrington ser ut til å gi plass i selvportrettet fra 1973, som i teksten «What is a woman» (1998 [1970]), for det skapende «Andre», ikke bare i en definisjon av sitt eget jeg, men ved å provosere frem spørsmål om identitet hos sitt publikum, og jeg, som forteller, konkluderer med at dette maleriet uttrykker håp. Om alt inngår i et kretslop,

skapes endring og mening også gjennom død og identitetsoppløsning. Om det dreier seg om egen død, som hun beskriver som nært forstående i teksten, er det ikke skremmende fordi den inngår i en større, meningsfull sammenheng med et håp om utvikling, og om en verden som skal bli annerledes og bedre. ★

Litteratur

- Aberth, Susan L. 2004. *Leonora Carrington. Surrealism, Alchemy and Art*. Aldershot, Hampshire: Lund Humphries.
- Breton, André 1966 [1940]. *Anthologie de l'humour noir*. Paris: Pauvert.
- Breton, André 1988 [1924]. «Manifeste surréaliste» I: Marguerite Bonnet mfl. (red.): *Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard.
- Encyclopædia Britannica online c1997–2002. London: Encyclopaedia Britannica Int.
- Carrington, Leonora 1973 [1945]. *En bas*. Paris: Losfeld. (oversettelse fra Down Below, den gang upublisert i sin helhet.)
- Carrington, Leonora 1974. *Le cornet acoustique* (oversatt av Henri Parisot). Paris: Flammarion.
- Carrington, Leonora 1976. *The Hearing Trumpet*. San Francisco: City Lights.
- Carrington, Leonora 1978 [1939]. «La débutante» og «La dame ovale» I: *La débutante, contes et pièces*. (oversatt av Henri Parisot). Paris: Flammarion.
- Carrington, Leonora 1980. «Debutanten» (oversatt av Sissel Lie). I: Kjartan Fløgstad, Karin Gundersen, Kjell Heggelund og Sissel Lie (red.): *Surrealisme. En antologi*. Oslo: Gyldendal.
- Carrington, Leonora 1988 [1938]. *The House of Fear. Notes from Down Below* (oversatt av Katherine Talbot og Marina Warner). New York: Dutton.
- Carrington, Leonora 1988. «My Mother is a Cow». I: *The Seventh Horse*. New York: Dutton-Obelisque.
- Carrington, Leonora 1988. *The Seventh Horse*. New York: Dutton-Obelisque.
- Carrington, Leonora 1991. Intervju med Leonora Carrington ved Paul de Angelis. I: Leonora Carrington. *The Mexican Years*. San Francisco: The Mexican Museum.
- Carrington, Leonora 1998 [1970]. «What is a woman» I: Penelope Rosemont (red.): *Surrealist Women. An Anthology*. Austin: University of Texas Press.
- Chadwick, Whitney 1991. *Women Artists and the Surrealist Movement*. London: Thames and Hudson.
- Chadwick, Whitney 1998. «An infinite play of empty mirrors. Women, surrealism, and self representation». I: Whitney Chadwick (red.). *Mirror images. Women, surrealism, and self-representation*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Chevalier, Jean og Alain Gheerbrant 1982 [1969]. *Dictionnaire des symboles*. Paris: Robert Laffont/Jupiter.
- Cixous, Hélène 1975. «Le rire de la Meduse». *L'Arc*, 61.

- Colville, Georgiana M.M. 1991. «Beauty and/Is the Beast: Animal Symbolology in the work of Leonora Carrington, Remedios Varo and Leonor Fini». I: Mary Ann Caws mfl. (red.). *Surrealism and Women*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Colville, Georgiana 1999. *Scandaleusement d'elles*. Paris: Jean-Michel Place.
- De Angelis, Paul 2006. Intervju med Leonora Carrington lastet ned 3.10.2006: <http://www.kalin.lm.com/carrint.html>
- Frazer, J.G. 1987 [1922]. *The Golden Bough. The Classic Study in Magic and Religion*. (forkortet versjon). London: PAPERMAC.
- Gauthier, Xavière 1971. *Surréalisme et Sexualité*. Paris: Gallimard.
- Gimbutas, Marija 1989. *The Goddesses and the Gods of Old Europe. Mythes and Cult images. (6500–3500 BC)*. London: Thames and Hudson.
- Graves, Robert 1992 [1955]. *The Greek Myths*. London: Penguin Books.
- Irigaray, Luce 1977. *Ce sexe qui n'en est pas un*. Paris: Editions de Minuit.
- Irigaray, Luce 1985. *This sex which is not one*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Kaufmann, Jean-Claude 2004. *L'Invention de soi. Une théorie de l'identité*. Paris: Hachette Littératures.
- Lie, Sissel 1999. *Mor og Medusa. Portrett av den moderne kunstneren*. Oslo: Pax Forlag.
- Ricoeur, Paul 1996 [1990]. *Soi-même comme un autre*. Paris: Editions du Seuil.
- Suleiman, Susan Rubin 1990. *Subversive Intent. Gender, Politics, and the Avant-Garde*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- The hyena 14.07.08: <http://www.springerlink.com/content/ymggg6152452m065/>
- The hyena 17.07.08: <http://www.smithsonianmag.com/science-nature/hyena.html>
- 1990, gjengitt i utstillingskatalogen *Leonora Carrington. The Mexican years 1991*.
- 8 Oversatt til norsk i Kjartan Fløgstad, Karin Gundersen, Kjell Heggelund og Sissel Lie (red.) 1980. *Surrealisme. En antologi*.
- 9 Intervju med Carrington ved Paul de Angelis, hentet fra nettsted 3.10.2006: <http://www.kalin.lm.com/carrint.html>
- 10 For symboltolkning og mytologi har jeg brukt Jean Chevalier og Alain Gheerbrant 1969. *Dictionnaire des symboles*. Marija Gimbutas 1989. *The Goddesses and the Gods of Old Europe. Mythes and Cult images. 6500–3500 BC*. J.G. Frazer 1922. *The Golden Bough. The Classic Study in Magic and Religion*. Robert Graves 1955. *The Greek Myths*. Dessuten oppslagsord som «Raven» på Internett.
- 11 Leonora Carrington 1939. *Portrait of Max Ernst*.

eng

X The hyena and the rack. The self-portraits of Leonora Carrington

Women in surrealism were preoccupied by their own image and often painted self-portraits. This article considers the self-portraits of 1938 and 1973 of surrealist painter and writer Leonora Carrington, discusses Carrington's way of presenting herself, and consults some of her writings from the same period. Carrington defied the tradition and conventions of her society, went against the accepted roles of women and the expectation that an artist should be a male genius. Very early, she fought for increased awareness of the need to protect the environment. In the painting of 1938 she depicted herself as a young and beautiful Medusa or a sorceress, surrounded by a hyena, a rocking horse and a genuine horse. In 1973 she painted a clothes rack with a white sheet in a desert landscape, and labelled that a self-portrait. In a text from 1970 she writes about giving up her identity to give room for the «the Knower in the unconscious. Is the landscape waiting to welcome this new insight? The background for this analysis of the paintings is Paul Ricoeur's study of identity, *Oneself as Another*.

Noter

- 1 Leonora Carrington skrev en beretning fra oppholdet på asyl i «Down below» som ble delvis publisert på engelsk i 1944, før hele teksten ble publisert i fransk oversettelse; *En bas* (1945). Paris: Collection l'Age d'Or, Editions de la Revue Fontaine, nr. 18.
- 2 Skrevet i 1950-årene, men først publisert i 1988 i *The Seventh Horse*. Jeg har behandlet denne novellen mer detaljert i *Mor og Medusa. Portrett av den moderne kunstneren* 1999.
- 3 14.07.08: <http://www.springerlink.com/content/ymggg6152452m065/>
- 4 15.07.08: <http://www.smithsonianmag.com/science-nature/hyena.html>
- 5 Jeg utdyper dette poenget i *Mor og Medusa. Portrett av den moderne kunstneren* 1999.
- 6 Georgiana Colville minner om at hyenen i Lewis Carrolls *Through the Looking Glass* kan ha vært en inspirasjon (Colville 1991:164). Den kan også fungere som en referanse til Horace Walpoles karakteristikk av Mary Wollstonecraft som «en hyene i skjørt».
- 7 Intervju med Carrington ved Paul De Angelis i

(V)

litteraturhistorie

TIDSSKRIFT FOR KJØNNSFORSKNING

23

839.82
809.9

Norge
homofili
motiver

eng. sammendrag

ARTIKLER

AV LARS RUNE WAAGE

«Et galt og skjævt menneske»

To litterære skildringer av homo-
seksualitet på tidlig norsk 1900-tall

Michel Foucault hevder i *Seksualitetens historie* (1995) at den moderne vitenskapen i løpet av 1800-tallet gjorde den «homoseksuelle» til en art.¹ I denne artikkelen belyser Lars Rune Waage ved hjelp av to norske skjønnlitterære tekster – av Sigurd Mathiesen og Ronald Fangen – hvordan denne nye arten ble introdusert i norsk litteratur. Ved å undersøke og sammenligne de to tekstene, diskuterer Waage hvordan henholdsvis Mathiesen og Fangen forsøker å overføre medisinenes forestillinger om homoseksualitet til den litterære diskursen.

Sigurd Mathiesens (1871–1958) novelle «Blodtirsdagen» og Ronald Fangens (1895–1946) roman *De svake* (1915) er begge skjønnlitterære beskrivelser av «den homoseksuelle mannen» fra en tid da «den homoseksuelle» ble et begrep innenfor norsk offentlighet. Selv om de to tekstene er fra samme tidsrom, presenterer de forskjellige bilder av denne «nye» maskuliniteten.² Mathiesens tekst viser oss personer med en aggressiv og destruktiv framferd, mens Fangen gir bilder av en tragisk og sykkelig figur. Begge forfattere velger imidlertid å la tekstene sine munne ut i at den homoseksuelle karakteren tar sitt eget liv. Jeg vil i denne artikkelen diskutere hvorfor nettopp selvmordsmotivet anvendes for å runde av disse to fortellingene, og hvorvidt dette motivet kan betraktes som en heteronormerende mekanisme innenfor teksten.

Mathiesens novelle «Blodtirsdagen» (1903) er tatt fra hans debutbok *Unge sjæle* (1903) og beskriver to gutters våknende erotiske interesse og begjær for hverandre. Dette begjæret er samtidig skrevet inn i en fortelling som både omhandler drap på mindreårige gutter og selvmord. I novellen blir vi vitne til at de to unge guttene Edgar (15) og Arthur (14) lokker Otto (13), Richard (10) og Odd (12) til å skulke skolen for å ta dem med til en dam i en øde egn. Der dreper de de tre guttene én for én ved å steine dem og kaste dem i dammen. Mens disse ugjerningene pågår, sier Edgar til Arthur at han elsker ham. Deretter kryper Edgar og Arthur inn i en trang og intim grotte der de blir liggende oppå hverandre i en samleielignende stilling. Edgar ber Arthur om å skjære strupen over på seg med en kniv. Arthur gjør dette og tar så til slutt sitt liv ved å skjære sin egen strupe over.

Også Fangens debutroman *De svake* (1915) behandler «den homoseksuelle». Her møter vi de to kollegene Hans Gude og Gottfred Harm. Gude fatter tidlig interesse for den sky og tause Harm. En kveld bestemmer

Harm seg for å bekjenne til Gude. Han anser seg som en «pervers» og avvikende person siden han for en tid tilbake hadde et homoseksuelt forhold. Dagen etter at han har åpnet seg for Gude, blir han funnet død av et skudd i hjertet.

Disse to tekstene er noen av de aller tidligste gjengivelsene av homoseksualitet og homoerotikk i norsk litteratur.³ I Mathiesens tekst blir homoseksualitet forstått som en alvorlig forbrytelse, mens den hos Fangen blir forstått som en eksistensiell kategori. Min lesning av disse to forfatternes tekster vil forsøke å si noe om hvilken «mening» som den gang ble lagt i homoseksualitetsbegrepet når det gjaldt menn og maskulinitet. Hvilke teknikker for representasjon og narrasjon preger tekster om «homoseksualitetens» tidligste representanter? Hvordan blir «den homoseksuelle» portrettert? Hva er karakteristisk for denne «nye» mennesketypen, og hvordan skiller han seg fra andre mennesker?

«Blodtirsdagen» – homoseksualitet som forbrytelse

Mathiesens novelle «Blodtirsdagen» (1903) handler om et jeg som lenge har undret seg over hva som skjedde med onkelen som en dag plutselig forsvant. Han finner ingen svar på dette spørsmålet før han opplever en hallusinasjon: Plutselig er han tilbake til dagen da fem skolegutter ble borte, og han erfarer historien i skikkelse av sin onkel ved navnet Arthur. Det er i relasjonen mellom onkelen og hans guttevenn Edgar at det oppstår en forklaring på forsvinningene. Jeget og vennen Edgar tar livet av sine tre yngre venner en dag etter skolen. Deretter dreper de to hverandre i en hule i en form for kollektivt selvmord.

Denne novellen er kanskje den i Mathiesens produksjon som tydeligst skildrer sex mellom gutter. «Blodtirsdagen» er også Mathiesens mest urovekkende novelle. Lit-

teraturprofessor Knut Brynhildsvoll sier om Mathiesens tekster at de «[...] alle har et apokalyptisk tilsnitt og tematiserer forskjellige aspekter av den ytterste redsel» (Brynhildsvoll 1999:297). Brynhildsvoll leser den også som et eksempel på klassisk «sadisme og masochisme» (Brynhildsvoll 2004:312), men selv vil jeg reservere meg mot å legge for mye vekt på de patologiske og psykologiske aspektene ved teksten til Mathiesen.⁴

Ved første gjennomlesning framstår novel-len som en skikkelig gyser, og som en tekst som i høyeste grad utfordrer leserens etiske og estetiske normer. Her er makabre mord med barn i hovedrollene og forbudte følelser. Arthur tiltrekkes av den noe eldre Edgar:

Der var beundring og tidt næsten afsky. Og alligevel kunde jeg ikke være ham foruden. Jeg havde en frygtssom hengivenhed for dette menneske. (Mathiesen 1903:62)

Hovedpersonen Arthur synes fortaapt i og betatt av sin venn Edgar, noe som gjør ham «vild og full af galskab» (Mathiesen 1903:60). Som ofte i Mathiesens tekst synes det som om jegets vilje settes ut av spill i møte med en annen emosjonelt og seksuelt tiltrek-kende person av samme kjønn. Her skildres en form for forførelse – at den ene i møtet med den andre mister sin vilje og autonomi og slik lar seg lede inn i «homoseksualiteten» av den andre. Arthur sier om seg selv at han «[...] var ikke mere mig selv mægtig» (Mathiesen 1903:70), og han lar seg lokke. Gjennom på den ene siden å hevde at han ikke vil, fritas han for den skyld som presumptivt kunne være forbundet med å delta i homoerotikken. På den andre siden kan nettopp en slik skyld-fraskrivelse bidra til at han nettopp kan gjøre akkurat som han faktisk vil. Forholdet mellom Arthur og Edgar preges av denne typen ambivalens. Arthur føler avsky, men også en sterk dragning mot Edgar. Så når sistnevnte invite-

rer Arthur og tre andre gutter med på tur, er han gjerne med, men det er med en nagende følelse av uhygge:

– Kom, vi gaar ned til Byhavnen og finder paa noget moro? – Edgar nuggede mig paa guttevis i siden med sin lænd.

Jeg for sammen og trak mig undaf. (Mathiesen 1903:63)

Edgars kroppsspråk signaliserer både at han har et vennskapelig forhold til Arthur, men også at utsagnet hans ikke skal tas helt bokstavelig. Berøringen fyller Arthur med en angst han ikke er i stand til å artikulere.

Det som skjer videre, er at Edgar og Arthur ikke tar de andre, yngre guttene med til havna. I stedet går de ut på en stor og øde slette, og der samarbeider de to om å ta livet av dem og deretter kaste dem i en dam de har kommet fram til. To av de yngre guttene møter døden ute i dammen, men med tredje-mann blir Arthur stående å se Edgar knuge denne mot jorden:

– Noksagt! hvad staar du der og glor efter. Du er fa'n tude mig feig?

Da knyttede jeg næverne. Jeg følte mine haanded var spinkle. Men de kunde nok slaa ... Jeg frygtede ham slet ikke mere. Jeg vandt mit mæle igjen. Og jeg fnyste ud mod ham:

– Feig du? – Jeg kunde dræbe dig ... Og jeg gik ham under øjnene. Jeg ventede, han skulde slaa.

Men det gjorde han mærkelig nok ikke. Han saa blot paa mig. Dette blik var af en usedvanlig art. Jeg kan vanskelig beskrive det. Derinde brændte en uhyggelig glød. Dødstræt, men farlig. Jeg syntes at tyde, hvad der stod i disse øjne. Myrde. Dette blik ejede en magt, som jeg ubønhørlig var hjemfalden. Og han svarede mig ligegyldig:

– Vent du, jeg elsker dig ...
(Mathiesen 1903:68–69)

Kjærlighetserklæringen faller idet de to er i ferd med å drukne den tredje gutten, og ser i første omgang ut til å være noe malplassert. Men det fiendtlige i relasjonen mellom Edgar og Arthur ser, etter Edgars kjærlighetserklæring, ut til å forsvinne. Fra nå av er det kun hengivenhet å se hos Arthur. Han er fra nå av fullstendig oppslukt av Edgar, og er opp-tatt av intimiteten med den andre og hans kropp: «Jeg kjendte *Edgars* legeme. En underlig gysen rislede gjennom mig» (Mathiesen 1903:71).

Guttene er nå «partners in crime», og novellen fortsetter med at de søker lenger ut på sletten til de ankommer en «klipperevne» fullstendig avsondret fra omverdenen (Mathiesen 1903:72).

Homoseksualitet, drap og selvmord

Både i «Blodtirsdagen» (1903) og *De svake* (1915) skapes en forbindelse mellom selvmord og homoseksualitet. I «Blodtirsdagen» framtrer selvmordet som et narrativt punktum for en fortelling om to «perverse forbryternaturer», mens det hos Fangen setter sluttstrek for et menneskelig og eksistensielt drama der Harms følelse av ikke å passe inn blant majoriteten finner sitt uttrykk i det «maskuline» selvmordet der han skyter seg i hjertet. I tillegg er selvmordet også et dramatisk virkemiddel som forfatteren kan nytte seg av for å gi teksten emosjonell tyngde og autoritet. I begge tekstene er vi nære vitner til hvordan homoseksualiteten eksisterer som et premiss for selvmordet. Den nære forbindelsen mellom seksualiteten og selvmordet kan imidlertid fortolkes forskjellig hos Mathiesen og Fangen. Hos Fangen er (homo)seksualiteten et problem for eksistensen – noe som gjør den enkelte ensom og iso-

lert fra andre, mens selvmordet i Mathiesens gotiske tekst⁵ fungerer som en sjokkeffekt som «beviser» at homoseksualitet er et utslag av «perversiteter» og forbrytersk sinnelag.

I «Blodtirsdagen» konfronterer Edgar og Arthur både døden og erotikken samtidig. Homoerotikk og død forenes på en sjokkerende måte inne i hulen. Det å møte den andre og sin egen homoseksualitet er å møte døden simultant:

Det var saa vidt, vi fik plads ved siden af hinanden derinde. Jeg kjendte *Edgars* legeme. En underlig gysen rislede gennem mig. Og bevidstheden om mit eget legeme jog for første gang op i mig. Det var, som om denne organisme skjød op af den fugtige, vaarmede jord. Og det var, somom vilde safter gjærede hos os begge.
(Mathiesen 1903:72)

Det er først her inne i hulen at begjæret kan slippes løs. Selv om det ikke lenger finnes andre mennesker til stede (de tre andre guttene er jo døde), stikker Arthur og Edgar seg bort i denne hulen. Her inne, langt inne på «[...] den døde slette mellem klipperne» (Mathiesen 1903:66), kan det spennende møtet bli til et erotisk møte. Dette hulerommet, som er langt borte fra sivilisasjonen og samfunnet forøvrig, er ikke underlagt foreldrenes eller skolens kontroll. Den trange hulen synes opphevet fra forbindelsen til en rasjonell forståelse av tid og rom. Her eksisterer kun de to guttene – her kan de leve ut sin drift og sin fantasi – på samme måte som fortelleren av historien anvender sin fantasi/hallusinasjon for å (re)konstruere fortellingen. Hulen får derved en imaginær mening som et fantasirom utenfor samfunnets sensur. Samtidig får den en annen konkret betydning som arena for homoerotisk utfoldelse. Innenfor dette rommet med en slik ambivalent status transformeres de «vilde safter» og homoero-

(Foto: © Thorfinn Bekkelund / Samfoto)

tikken om til død og destruksjon. Det som startet som en fortelling om det å skulke skolen, har nå blitt til en beretning om drap og selvmord.

Selv mordet besegler en pakt mellom de to «elskende». De deler grusomme hemmeligheter. Først og fremst drapene, men også en «uakseptabel» seksualitet. Seksualitet og drap føres sammen i tekstens hulemotiv. Forbrytelsen blir begått av de «perverse». Men for Arthur og Edgar er ikke døden endelig, dens iscenesettelse gir den en mening ut over en fysisk død. Litteraturviteren Kevin Kopelson ser drapet som en måte å skildre homoerotisk orgasme på:

a (love-)death that is just a death can also be a metaphor for (gay) orgasm. And, to complete the circle, an orgasm that is just an orgasm can also be a metonym for (gay) sex. [...] That is, gays could use love-death both to articulate homosexuality in a sublimely sentimental and ideal way (thereby satisfying the conventions of bourgeois self-representation and disarming conduct-focused homophobic discourse) and to articulate (for gay audiences, primarily) the otherwise inarticulable phenomenon of homosexual orgasm. (Kopelson 1994:23)⁶

I hulemotivet oppstår et meningsoverskudd som leseren må fortolke. En umiddelbar lesning av selvmordene, som et utslag av håpløshet og Weltschmerz, blir en heteronormativt styrt lesning fordi den ikke tar opp i seg muligheten for den flertydige kommunikasjonen teksten her demonstrerer.⁷ Kopelson leser selvmordet som oppfyllelsen av en romantisk konvensjon om det døde, elskende paret som ikke kan få hverandre. På den andre siden er romantikkens heteroseksuelle par her erstattet av et homoseksuelt par, og dermed brytes den samme konvensjonen.

I selvmordsscenen der Arthur og Edgar ligger oppå hverandre, kombineres romantikkens fetisering av den døde kroppen med homoseksualitet. Slik gis et gammelt motiv en ny mening. Det som var romantikkens framvisning av den døde kvinnekroppen – til nytelse for den mannlige betrakteren – erstattes her av det omslyngede, døde gutteparet.⁸ Der den døde kvinnen er skjønn, er paret blodig. Men der den døde kvinnen reduseres til objekt, viser omfavnelsen et ønske om transcendens. De to kan overvinne materialiteten gjennom selvmordets karakter av viljeshandling. Slik innehar de døde guttekroppene en annen mening enn den en tradisjonelt finner i kunstens døde kvinnekropper, som først og fremst eksisterer for det mannlige blikket. Denne døden – guttenes død – framstår mer som en forseglet hemmelighet der de ligger i sin grav. Det er ikke meningen at de skal ha noen betraktere.⁹

Samtidig som skildringen av selvmordet kan leses som en forkledning av den homoseksuelle orgasmen, er den også i samsvar med teorien om at «den homoseksuelle» per definisjon er en «pervers forbryter» – og slik anvender altså Mathiesen en juridisk diskurs (om «forbryternaturen») og en medisinsk diskurs (om «den perverse») til på ett plan å bekrefte vitenskapelige fordommer om homoseksualitet, mens han på den andre siden i

sine skildringer av grusomheter og eksesser har skapt en ambivalent og subversiv tekst om homoseksualitet.

Guttenes omfavelse i grotten gis dermed en – for den nåtidige leseren – merkverdig ambivalent status av å *både* være en hengiven, kjærlig omfavelse og et dødelig favntak der guttene holder om hverandre og kniven:

– Du skal rende den i min hals, sa' han bestemt.

– Blod? – spurte jeg bævende.

– Naa, du er feig? – Blod, ehe. Det er dejligt at høre silre. Silre og renne ...

Han tvang kniven i min haand.

Greb mig i armene og spændte sine ben om mig. Han knugede mig over sig. Jeg kjendte hans brændende aande mod mit bryn. En lønlig afmagt stjal sig ind hos mig. Og jeg hviskede:

– Dræb mig, dræb ...

– Nej. Du skal dræbe mig. Jeg gidder ikke leve. Jeg er noksagt ...

Da tog han min haand og rendte den heftig ind mod sin strube.

– Træk! træk ...

(Mathiesen 1903:72–73)

Arthur trekker og fullbyrder dermed den destruktiviteten som potensielt har vært til stede i teksten hele tiden. Begjær og dødsdrift bli ett: Arthur ligger oppå sin venn mens han kjenner livet ebbe ut av ham. Vennen slokner, men begjæret gløder fortsatt, noe vi blant annet ser gjennom hans ønske om å penetrere vennens «strømpe»:

Min ven, Edgar William Duus, var død.

Da kom denne besynderlige lyst til igjen at stikke min finger gjennom hullet paa hans strømpe. For jeg hadde bestandig likt disse faste, trygge lægge. Og jeg vred mig derhen. Jeg satte virkelig min finger ind paa hans haarede, nøgne hud.

Den var endnu varm. Hastig trak jeg den tilbage. Det var, som om hans læg dirrede. (Mathiesen 1903:73)

Begjæret og døden knyttes sammen i Edgars legeme. Dette døde legemet ser ut til å kunne forene motsetningen mellom det seksuelle begjæret Arthur føler og den uviljen han har mot livet. Alle – også Arthur – er preget av resignasjon og livslede: «Trætte. Alle mennesker var trætte. Bag øjnene og ordene. Inde i lønkammeret hos sig selv» (Mathiesen

utslettelse av en «uønsket» seksualitet, men på den andre også betraktes som en endelig og destruktiv protest mot heteronormerende sosiale og ideologiske rammer.

«Fødsel» eller «død»?

På den ene siden kan den våte, trange grotten leses freudiansk: som en regressiv reise der de to guttene drar tilbake til mors liv. På den andre siden kan den også leses som en mulig forvrengning og refortolkning av det freudi-

Det finnes en voldsom protest og en avvisning i det bildet som det døde, elskende gutteparet målbærer.

1903:66). Destruktiviteten er altså ikke bare en komponent i homoseksualiteten, men også en del av livet selv, som de to guttene fullbyrder gjennom det felles selvmordet. Selvmordet besegler hemmeligheten mellom de to guttene. Hemmeligheten er først og fremst drapene, men også en avvikende seksualitet. Ved at disse blandes sammen, blir de to sider av samme sak. Seksualiteten er her først og fremst forstått som livsfornektende siden guttene blir til drapsmenn, episoden settes også inn i en større sammenheng som bidrar til å sette liv opp mot død. Men scenen viser også et forelsket par som er fundamentalt på utsiden av samfunnet, og som først finner sin «plass» i ytterkanten av det, der de gjennom selvmordet bekrefter samfunnets fordommer angående homoseksualiteten samtidig som de subversivt gjennom selvmordet melder seg ut av det samme samfunnet. Selvmordet kan altså på den ene siden forstås som en

anske paradigmat. For i grotten sammenstilles begjær, fødsel og død i en konstellasjon som bryter ned den «naturgitte», heterofile orden. Også på dette punktet er det vanskelig å komme fram til en entydig fortolkning av teksten. Den tunge symbolikken spriker i flere retninger. Her kan det se ut som om teksten etterligner en fødsel med en livmoraktig hule, men på den annen side finnes det ikke noe livgivende eller moderlig ved grotten i seg selv. Tvert imot går guttene inn i den og blir drept. Det skjer noe som ligner et homoseksuelt samleie, men også begjæret – som kunne vært et utgangspunkt for nytt liv – blir omgjort til død. Kort sagt: Den symbolikken vi her blir stilt overfor inne i grotten, er like mye en dreining bort fra den tradisjonelle og heteroseksuelle meningen av symbolet «livmor». Slik blir det grensesprengende og svært uvanlig å se hvordan den blodsprutende Edgar også blir et bilde på en homoerotisk orgasme. Det

er slik en kan forstå Edgars «utløsning» inne i hulen:

Jeg trak min haand til mig. Kniven fulgte ganskevist med. En varm blodstraale sprøjtede ind i mit ansigt. Mit øjelaag klebede sig til. Jeg rejste mig i vildelse, men slog mit hode mod klippestykket. Og jeg sank atter over ham. Jeg kjendte hans hjerte hamre endnu. Det blev svagere og svagere. Tilslut hørte det ganske op. Mit ene Øje var gjenklæbet af størknet blod. Med det andet saa jeg det selsomme maanskin svinde i hans ...
(Mathiesen 1903:73)

De elskendes voldsomme omfavnelser kulminerer i Edgars utløsning. En utløsning ikke av sæd, men av blod som blinder Arthurs ene øye. Men han er *både* blind og seende på samme tid. Der det blinde øyet er sammenklebet som en direkte følge av begjæret rettet mot Edgar, er det andre seende, opptatt av å granske Edgars indre. Her gjenfinnes månelys, men det sviner hen. Forbindelsen mellom guttene begrenser seg ikke til det fysiske, men synes å heve seg over det materielle gjennom et lys som signaliserer at det her – i tråd med ideer fra romantikken – skjer en transcendens av tid og rom. Arthurs egen død er en slik overgang når han selv skjærer sin strupe over for å oppleve «en evig sus, der stedse blev svagere. Og endelig et stort lysblaff, der sluknede i en nat med forvirrede glimt ...» (Mathiesen 1903:74). Gjennom lyset kan Arthur og Edgar transcendere rammene for den jordiske eksistensen. Ved rituell ofre kroppen i mørket, kan en komme seg inn i lyset. Lyset er overgangen fra en trang eksistens til en annen og – kanskje – bedre eksistens. Tekstens destruktive bevegelse mot død og ødeleggelse balanseres av en bevegelse mot lyset og friheten.

For å oppsummere vil jeg si at hos Mat-

hiesen er homoseksualitet framstilt innenfor en norm som på den ene siden synes å spille på fordomsfulle betraktninger om forbindelsen mellom homoseksualitet, «perversiteter» og forbrytelser. I det ytre framstår det som om homoseksualitet kun er destruktivt. På den andre siden viser det seg at den strenge heteroseksuelle normen settes på spill i Mathiesens tekst. De estetiske overdrivelsene (det voldsomme og det skrekkelige) og de tematiske (tre drap og to simultane selvmord) vitner om at teksten ikke forholder seg utelukkende til en heteroseksuell norm. Forvrengningen av det freudianske skjemaet og den nærmest overdrevne iscenesettelsen av selvmordet, tyder på at det her finnes en oppføring mot de heteronormerende reglene som Edgar og Arthur er underlagt. Det finnes en voldsom protest og en avvisning i det bildet som det døde, elskende gutteparet målbærer. De to transcenderer de bildene som den juridiske¹⁰ og den medisinske diskursen har skapt av «den homoseksuelle». Jeg vil også si at denne framstillingen av de to døde er en overskridelse av litteraturens egne uskrevede regler. Den voldsomheten og grusomheten som skapes i dette litterære uttrykket, bryter med «reglene» for hva litteratur skal være, og markerer samtidig stor avstand til det samtidige nyrealistiske paradigmat som rådde i norsk litteratur anno tidlig 1900-tall.¹¹

De svake (1915) – seksualitet som isolasjon

Hos Ronald Fangen forstås homoseksualitet som noe medisinsk. I romanen *De svake* opptrer den som et medisinsk og et sosialt avvik. Romanen undersøker de litterære personenes sosiale bakgrunn og medisinske historie i forsøket på å forstå dem. Bokas første setning lyder: «Jeg kjender ingen med en barndom som Terje Gudes, saa værnet, saa uberørt og selvfølgelig god» (Fangen 1915:1). Senere

heter det at «[...] han var omtrent bestandig hjemme» (Fangen 1915:19). I denne ungdomsromanen av Fangen får vi fortellingen om den unge Terje Gude – som preget av grubling over eksistensielle spørsmål – møter den minst like tilbaketrukte Gottfred Harm. De to jobber på samme arbeidsplass, og det utvikler seg etter hvert til et vennskap mellom de to. En kveld åpner Gottfred Harm seg for sin kamerat og forteller at han er «pervers», og dagen etter kan Terje Gude lese i avisen at Harm har begått selvmord.

Temaet isolasjon står sterkt i denne romanen – både som en fysisk beskrivelse, men også som en skildring av mellommenneskelige relasjoner. Mye av tiden tilbringer Gude ikke i denne verden, men i en tankeverden der han ønsker seg noe annet:

Dette var det eneste han følte, han var misfornøiet, men han hadde ikke længsler. Bare en ganske ubestemt følelse av at nu maatte noget hende ham. Men længsler er allerede svakhet. (Fangen 1915:23)

Terje Gude er en passiv skikkelse, og hans «handling» begrenser seg til å tenke og til å vente. I tekstnormen er denne passiviteten utlagt som form for svakhet og manglende viljestyrke. Hva som ikke sies i klartekst i romanen, er altså at det er noe avvikende med Gudes maskulinitet. Maskulinitet er å forstå som aktivitet – ikke passivitet. Grublingen over livets eksistensielle sider blir framstilt som et patologisk trekk ved Gudes maskulinitet og ergo som noe uønsket og umandig. Også hans advokat (!) anser at Gude er for mye opptatt av grublerier. Siden for mye tenkning er umandig, bør han heller skaffe seg kamerater – eller aller helst en kvinne. Hun ville både kunne stagge hans uønskede tankevirksomhet og samtidig også fungere som en garantist for at Gude er en «normal» maskulin mann som liker «fruentimmer»:

[D]et skulde da ikke være vanskelig for Dem at faa kamerater og et eller andet fruentimmer De kan staa i forhold til i al pyntelighet. De skal ikke gjøre livet mere høitidelig end det i virkeligheten er; vær litt mere med og frygt ikke altfor meget for værdigheten. Man blir bare usund og forkvaklet av at ta det slik som jeg har indtryk av at De gjør det. (Fangen 1915:33)

Gude er ikke noen «ordentlig» mann hvis han ikke kan orientere seg tilbake igjen til «virkeligheten» og bli deltager i maskuliniteten. Gude «[...]forstod i virkeligheden heller ikke hvad advokaten mente; var ikke Harm nogen frisk ordentlig mand?» (Fangen 1915:34). Gude er mye alene ute og vandrer. Han oppsøker ensomheten, men ønsker i grunnen ikke å være alene. Han har blitt en streifer. Hans stadige vandringer og hans manglende forståelse for advokatens argumentasjon kan tolkes som mangel på maskulin orientering. Han vandrer rundt uten den «ordentlige» maskuliniteten advokaten argumenterer for, men Gude er kanskje heller på leting etter en annen, ny maskulinitet?

Gude venter på at noe skal skje, men det skjer ingenting. Etter hvert oppnår han kontakt på studiet med Gottfred Harm, som også er en tenksom person. For

[...] efter at der var gaat et par maaneder blev Gude opmærksom paa en mand paa skolen hvis mørke, magre, forhærdede ansigt, hvis fantastisk skinnende og kraftige øine pludselig fængslet ham. Gude tænkte ofte paa ham. (Fangen 1915:20)

Slik kan en fra tekstnormens side ane en begynnende ambivalens når det gjelder Gudes seksualitet.

Homoseksualitet hos Fangen

Begrepet «svak» spiller altså på den ene siden på en maskulinitet som ikke kan sies å bekjenne seg til tradisjonelle maskuline kjerneverdier som handling, desisjonisme og heteroseksualitet. For eksempel anser advokaten Gudes kontemplasjoner som et utslag av «svakhet». Underforstått ligger det her at en mann *ikke* skal være svak, men sterk både i psykisk (ikke tenke for mye) og fysisk forstand (ha en sterk kropp). Tittelordet «svak» har imidlertid også mening i en sosialdarwinistisk kontekst. «Det svake» kan forstås som en betegnelse på individer som ikke klarer seg i det felles livsmiljøet, og som derfor står i fare for å bukke under. Gottfred Harm gir seg selv rollen som «den andre», den som ikke passer inn i dette miljøet:

Ellers er jeg saa utenfor og jeg er forresten redd for dere alle sammen; jeg tror at dere vil mig ondt og ser ned paa mig.

Gude saa paa ham og spurte:
Hvorfor det?

Jo, fordi jeg er av en lavere klasse mennesker. Fordi jeg ikke har de samme instinkter som dere fra begynnelsen av. De vet det vel ikke nu, men siden vil De se det ofte at der er mange omraader hvor vi, uten at vite hvorfor, handler anderledes, bare paa grund av at jeg har vokset op i et smug og lekt med skitne, forbandede gutunger, som ler av mig, surt og vondt, naar jeg treffer dem paa gaten, og at dere har lekt i store haver og hat det rent, ingenting har omklamret dere med hæslighet. (Fangen 1915:27–28)

Sosiale forhold og biologi blandes i Gottfred Harms utsagn sammen i en sosialdarwinistisk forståelse av «virkeligheten». Harm gjør koblingen mellom «instinkter» og «klasse» eksplisitt. Harm har en annen bakgrunn

enn Gude og har derfor andre «instinkter». At dette dreier seg om seksualitet blir klarere når Harm går videre inn på et *resonnement* om det ungdommelige seksuallivet:

Kjønslivet var begyndt at fordre sin plads. Det er fantastisk hvad vi kunde si, naar jeg tænker paa de samtaler vi moret os over gyser jeg av skamfølelse. (Fangen 1915:29)

Harm har vokst opp blant arbeiderklassen i motsetning til Gude som er fra overklassen. Harm kommer altså fra et miljø der seksualiteten kanskje har vært mer tydelig enn i overklassen. Utenomekteskapelig sex og homoerotikk kan ha vært tydeligere i arbeiderklasse miljøet. I møte med Gude kan derfor Harm komme til å betrakte seg selv som underlegen og laverestående. I den sosialdarwinistiske konteksten vil «det svake» konnotere degenerasjon og perversitet. Fordi han har vokst blant «[...] sjofle og mørke ting» (Fangen 1915:29), har han blitt en «[...] trøtt og ævnløs proletar» (Fangen 1915:30), og altså en del av et, i en darwinistisk forstand, «laverestående» miljø.

Harm er som Gude også isolert. Harms isolasjon kan synes selv pålagt, men den må også ses på som et utslag av at han føler seg ensom og «usett» sammen med andre. Fysisk ensomhet er dermed bare et utslag av det han opplever som en mental isolasjon.¹² I sin ensomhet kommer likevel Gottfred Harm til å bekjenne til Terje Gude: «Ja for fan, jeg vil en eneste gang snakke ut og siden kan jeg like godt la være at snakke» (Fangen 1915:135). En eneste gang har han hatt opplevelsen av den fysiske homoseksualiteten «[...] det var en eneste stille aften mitt [sic] inde i mit urolige liv» (Fangen 1915:137). En kveld i New York kommer han til å treffe en tidligere arbeidskollega som er «[v]akker og stille av væsen» (Fangen 1915:137). Men sett i etter-

kant er minnene om møtet ikke behagelige for
Gottfred Harm:

Aa, naar jeg nu tænker paa den aften synes jeg det er som om skjæbnen indhentet mig. Vi var begge to perverse. Det er det hele [...] [V]i syntes at vi forstod paa den rigtige maate og at det var vi som egentlig hørte sammen; aa hvor alle andre var os vanvittig likegyldige. Den følelse har man kanskje bare en gang i livet, jeg har aldrig siden kunnet fortape mig slik i et fremmed menneske fordi det eiet alt det jeg hungret efter. Ja, altsaa, slik var vi begge. (Fangen 1915:138–139)

du mig? Synes du jeg er et usselt menneske? (Fangen 1915:148)

Vi skjønner at Gottfred Harm er en mann som strever med seg selv og med sin seksualitet i et forsøk på å finne ut hvem han er:

Jeg er kanskje bare et begrep, en stor sum av mangfoldige tilstande som ikke har noget andet med hverandre at gjøre end det at de gjennemsuser mig og dikterer min optræden i hvert enkelt tilfælde. (Fangen 1915:136)

Han er natur, men ikke naturlig. Han er syk, men kan ikke kureres. Det finnes ingen løsning på de dilemmaer Gottfred Harm konfronterer.

Som i Mathiesens tekst, kommer heller ikke her ordet «homoseksualitet» til anvendelse. Den medisinske betegnelsen «pervers» er et signal til den samtidige leseren om at det her kan være tale om homoseksualitet.¹³ Som hos Mathiesen, blir homoseksualiteten framstilt som avvikende og angstfylt, men her beskrives den altså gjennom en terminologi tatt fra medisinen.

Fangens tekst opptrer som mer realistisk enn Mathiesens fantastiske. Følelsen av distanse blir derfor mindre, noe som – til tross for benyttelse av tidens sykdomsdiskurs for å beskrive homoseksualiteten – føyer en høy grad av menneskelig drama til teksten:

Si mig nu bare en ting opriktig, der er bare een ting jeg vil vite av dig, Gude, efter at jeg har fortalt dig dette: foragter

Gottfred Harms konstatering av at han bare er et begrep, tyder på en internalisert medisinsk forståelse av personligheten. I hans utsagn ligger kanskje en kritikk av at han opplever seg som noe mer enn de begrepene han måtte være summen av. Like fullt er det språket som skal karakterisere eksistensen hans, lånt fra medisinen, og denne medisinsk orienterte selvoppfatningen fører til en deterministisk livsfilosofi.¹⁴

«Den perverse» forklarer seg

Etter å ha forklart hva han en gang har gjort og fortalt om sin «perversitet», ønsker Harm å kausalforklare sin personlige opptreden. Han har tidligere som barn «[...] frygtet [...] for de andre gutterne» (Fangen 1915:139). Harm konkluderer:

– altså: jeg har det slik at jeg bare fængsles av det jeg er redd for. Jeg er aldrig optat av andet, av andre mennesker. Jeg har bestandig været avindig skrækkslagen i tordenveir, men det er allikevel det eneste naturfenomæn som interesserer mig; en solnedgang gir mig intet, den er for mild og uskyldig. Kvinderne fængslet mig ikke i hele min opvækst [...]. (Fangen 1915:140)

Seksuelt begjær blir til angst for menn, eller angst for menn blir til seksuelt begjær for menn. Homoseksualitet blir på den måten patologisert. Harms utlegning rommer en del av de paradoksene «forklaringen» har hatt helt opp til våre dager: Han har alltid følt seg tiltrukket av gutter/menn: «[J]eg kom stadig tilbake til kameraterne», men han har også «[...] bestandig været redd for mænd» (Fangen 1915:140). Tiltrekningen mot menn finner ingen legitimitet i omgivelsene. Men å forklare et forhold til menn gjennom å vise til angst, er en forklaring omgivelsene lettere kan akseptere. Harm aksepterer den sykdomsframstillingen som vies homoseksualiteten innenfor deler av medisinen, og som produserer en kausalitetsrekke som går fra begjær over til angst og sykdom.

Harms *resonnement* er interessant fordi det viser hvordan han er villig til å la sin opplevelse av virkeligheten føye seg for å kunne passe inn i en vitenskapelig forklaring. Hans tiltrekning mot menn blir til en redsel for dem fordi dette er mer forenelig med psykiatriens forklaring av «den homoseksuelle». Gjennom sin atferd i New York den avgjørende kvelden viser han likevel at denne redselen ikke stikker dypt nok til at den forhindrer ham fra å inngå i seksuelle relasjoner. Det han er redd for i dette tilfellet, er kanskje heller de sanksjoner «pervers» atferd kunne møtes med? Denne navnløse angsten lar seg vanskelig formidle i noe språk, men lar seg altså

konvertere innenfor en medisinsk diskurs: Det forbudte begjæret lar seg framføre som sykелighet. Harm konkluderer med at han har «[...] lasten» i seg og at han er «[...] et galt og skjævt menneske» (Fangen 1915:141).

«Den homoseksuelle» Harm er overbevist om at det han lider av, ikke lar seg kurere som noen vanlig sykdom, han har med andre ord blitt tildelt sin lidelse av skjebnen. Det beste en kan gjøre, er å avfinne seg med den:

Men jeg lider i hvert fald som en direkte konsekvens av min natur. Min lidelse er i hvert fald ikke uretfærdig, jeg maa finde mig i den. (Fangen 1915:143)

I motsetning til mange andre «sykdommer» lar denne seg vanskelig kurere, den er nemlig også natur – og for Harm en del av de evige sannheter:

[I]ntet er uten sammenheng i naturen og naturen har meget galt, meget skjævt. Jeg hører til det gale i naturen, men jeg hører den til, jeg er med i sammenhængen. (Fangen 1915:145)¹⁵

Harms posisjon kommer til å framstå som fullstendig fastlåst når han både er en del av naturen, men samtidig også et eksempel på en alvorlig brist i den. Han er natur, men ikke naturlig. Han er syk, men kan ikke kureres. Det finnes ingen løsning på de dilemmaer Gottfred Harm konfronterer. Som vi tidligere har sett hos Mathiesen, kommer selvmordet fram som løsningen på et umulig dilemma. Han forklarer at han «[...] ikke er redd for at dø» (Fangen 1915:147). Neste dag kan Terje Gude lese i avisen at Harm har blitt funnet på sitt værelse «[...] død av et skudd i hjertet» (Fangen 1915:173).¹⁶

Selv mordet trer her fram med en dramatisk og sjokkerende virkning, selv om det kanskje ikke kommer fullstendig uventet på

leseren. Med selvmordet bringes fortellingen om «den homoseksuelle» til et abrupt opphør.

Selv mord og anomi

Litteraturprofessor Jan Inge Sørbo slår fast: «Ronald Fangens sentrale tema kan seiast å vera sjølv mordet» (Sørbo 1999:28). Likevel vil ikke Sørbo sette Harms selvmord i sammenheng med de vilkår seksualiteten eksisterer under. Han ser selvmordet hos Fangen som et uttrykk for det Emile Durkheim kalte det anomiske selvmordet:

Anomi tyder lovløse; det vil seia at lovene (ikkje i juridisk forstand, men funksjonane) til samfunnet ikkje verkar lenger. (Sørbo 1999:33)

Her anvender imidlertid Sørbo anomibegrepet unyansert. Han setter opp anomi som «lovløse» – en anarkilignende tilstand der alt er lov. Jeg vil imidlertid argumentere for å snu den argumentasjonen Sørbo legger til grunn: Det er nettopp fordi lovene (ikke i juridisk, men i funksjonell forstand) virker så sterkt at Harm verken har noen mening eller plass blant de andre. Ifølge naturlovene, slik medisinen presenterer dem, er han en slags skjevhet eller feil, og ifølge de uskrevne sosiale reglene er hans begjær og kjærlighet uakseptabel. Det er de sterke sosiale, juridiske og medisinske lovene som plasserer Harm som evig forbryter og outsider. Anomibegrepet – slik Sørbo her legger ut Durkheim – synes ikke å være dekkende i beskrivelsen av selvmorderen Harm.

Spørsmålet her er hvilken side en velger å vektlegge i forhold til anomibegrepet. Sett i et kollektivt perspektiv kan regler og lover sies å bli utfordret. Men det er individene som kjenner anomien på kroppen. Det er de som i den anomiske tilstanden havner på utsiden av samfunnet, som kan oppleve krise. Den krisen

Sørbo taler om, er generell, men opplevelsen av den må forstås som individuell – og den oppleves følgelig forskjellig av ulike individer. Anomien Gottfred Harm opplever, handler mer om å føle seg utenfor enn den handler om å være fullstendig fristilt i forhold til resten av samfunnet. Den danske homohistorikeren Wilhelm von Rosen bruker også anomibegrepet, men mener at anomitilstanden viser seg gjennom individer som forgeses prøver å bli en del av det kollektive liv:

Adfærden i en anomi-tilstand henter ikke sin drivkraft og inspiration i konflikten mellem individ og samfund, men i individets grundlæggende afhængighed af det kollektive liv. For individet betyder anomi ikke, at alt er tilladt, men at der gøres en anstrængelse for at genoprette et mere sammenhængende selv, som kan forstærkes og understøttes af effektive sociale bånd. (von Rosen 1993:450–451)

Det er mulig Sørbo ser homoseksualitetens synlighet som et uttrykk for anomi – for eksempel at heteroseksualitetens regler brytes. Men «den homoseksuelle» Harms selvmord er ikke et utslag av et samfunn der regler og normer går i oppløsning. Ved å anvende en generaliserende ramme på selvmordet som tema hos Ronald Fangen, blir ikke Sørbo i stand til å kunne forklare fenomenet selvmord hos homoseksualitetens representant Gottfred Harm. Ved å sette selvmordet inn i en større kontekst av uro og verdenskrig og manglende sosiale normer forsvinner det presserende spørsmålet om ikke homoseksualiteten og samtidens forståelse av den var avgjørende for at «den homoseksuelle» kunne begå selvmord. Gjennom et generaliserende perspektiv omkring krig og dårlige tider får Sørbo homoseksualitetsperspektivet til å forsvinne. Det er synd,

siden han ellers berømmer Fangen for å nettopp å ha en «[...] utvetydig homoseksuell problematikk» i sine første tre bøker (Sørbø 1999:52).

Den umulige seksualiteten

I Fangens tekst opptrer homoseksualitetens tilsynekomst som et symptom på et samfunn i endring og i krigshandlinger.¹⁷ Homoseksualiteten beskrives hovedsaklig som destruktiv, men den er heller ikke uten forsonende trekk. Portretteringen av Harm viser en mann som er sympatisk, men syk og resignert. «Den homoseksuelle» skildres hos Fangen med nyanser. Like fullt er Fangen – som Mathiesen – preget av sin tid, og kan ikke bruke et annet språk om homoseksualiteten enn det som finnes tilgjengelig gjennom allerede eksisterende diskurser. Dens representant, Gottfred Harm, framstår som en «svak» og «avvikende» person. Begrepet svakhet er selvsagt sentralt i en bok Fangen har valgt å kalle *De svake*, og Harms fremste karakterbrist består i at han ikke klarer motstå det seksuelle begjæret som finnes i homoseksualiteten. Men Harm er også en representant for det Michel Foucault har kalt «den nye mennesketypen». Hans «sykdom» gjennomsyrrer hele hans karakter og gjør at han framstår som en skikkelse utenfor maskuliniteten. Han er ikke deltager i en heteroseksuell maskulinitet – og stiller seg gjennom sin seksualitet på utsiden av tradisjonell maskulinitet.¹⁸

Homoseksualitet portretteres i *De svake* med vekt på protagonisten Terje Gudes gjennomgående passivitet. Han mangler en klar vilje og et klart mål i det han foretar seg, og framstår innenfor tekstnormen som retningsløs og uklar. Hos Fangen – som hos Mathiesen – ser en hvordan det mannlige vennskapet er et utgangspunkt for å behandle homoseksualitet litterært. I begge tekstene er det hovedpersonens beste venn som skaper mer

kjennskap til homoseksualitet. Vi er her inne i en periode som von Rosen refererer til som et sammenbrudd for det maskuline seksualitetsparadigmet:

Det gamle paradigmet for mænds seksuelle forhold til hinanden brød sammen; det havde bestået deri, at genitalseksualitet mellem mænd ikke fandt sted. (von Rosen 1993:450)

Når altså vitenskapen «beviser» at denne finner sted og med dette også «oppdager» den homoseksuelle, skjer det en reorientering innenfor det mannlige vennskapet.¹⁹

Begge tekstene skildrer homoseksualitet som noe flyktig, men like fullt som selve kjernen i en skjebnesvanger episode. I «Blodtirsdagen» er det det ene møtet som blir skjebnesvangert for de to guttene, og i *De svake* er det den ene homoerotiske episoden i New York som danner utgangspunktet for fortolkningen og forståelsen av et helt liv.

Både hos Mathiesen og Fangen framstilles homoseksualitet som potensielt destruktivt. Selvmordet trer for de litterære personene fram som en frigjøring fra en umulig tilværelse. For forfatterinstansen i teksten kan det tenkes at selvmordet viser seg å være en løsning på et dilemma som ellers ikke lar seg løse. Historien stanser her fordi det for forfatteren kanskje ikke finnes flere måter å fortsette den på? Hvis det finnes forskjellige mekanismer som umuliggjør en «happy ending» for det homoseksuelle individet, så blir selvmordet løsningen på forfatterens problem med å finne en plausibel slutt på sin beretning. Kan Edgar og Arthur leve videre etter den forbrytelsen de har begått? Ville det være mulig for Gottfred Harm å stå fram med sin seksualitet? Kan to menn leve, bo og ha sex sammen?

Når svaret på disse spørsmålene er negativt, trer selvmordet fram som et middel til

å avslutte teksten. Både for Mathiesen og Fangen trer selvmordet fram som et fatalistisk *script* for «den homoseksuelle». Selvmordet blir en avgjørende måte å fortelle om homoseksualiteten på, og i flere av Mathiesens og Fangens videre tekster ses en tragisk dimensjon i skildringen av «den homoseksuelle» personligheten. Vi ser også hvordan de to forfatterne har en høyst forskjellig litterær stil som homoseksualitetsmotivet formidles gjennom. Hos Fangen finnes det en sober realisme som anvender medisinske funn som faktagrunnlag for fiksjonen. Mens det hos Mathiesen finnes en gotisk stil med mørke huler og sprutende blod. Her anvendes ikke vitenskapelige «fakta» for å gi inntrykk av realisme, tvert imot vrir og vender Mathiesen på den juridiske diskursen om «forbryteren» og den medisinske diskursen om «den perverse», og med hyperboler og sjokkeffekter anvender han skjønnlitteraturen for å utfordre og gjen-drive forestillingene om hva «den homoseksuelle» er som mennesketype.

Disse to tekstene kan også fungere som en illustrasjon på diskursive endringer i synet på homoseksualitet. Mathiesen legger mest vekt på det forbryterske i homoseksualiteten, mens Fangen legger mer vekt på sykdoms-aspektet. Glidningen bort fra det juridiske aspektet og mot medisinen er i tråd med det som skjedde i den offentlige debatten om homoseksualitet. Historikeren Runar Jordåen konkluderer:

Konstruksjonen av homoseksualiteten i tidsrommet fra slutten av 1800-talet til ca. 1950, handlar såleis om korleis seksuelle handlingar mellom menn skifta frå å bli sett på som syndige og forkastelege handlingar til å bli sett på som eit fenomen som måtte forklarast av medisinfaget og vitskapen. (Jordåen 2003:118)

Med selve begrepet «homoseksualitet» skjer det altså en medikalisering i forståelsen av hva sex mellom menn betyr. Homoseksualitetens «mening» er ikke lenger å finne innenfor jussen, men i medisinen.²⁰

Mathiesens tekst er med sin skildring av forbrytelsen et uttrykk for en oppfatning av homoseksualitet som ligger svært nær et juridisk syn. Fangens senere tekst viser at det skjer en hurtig utvikling i synet på homoseksualitet der et medisinsk syn med tiden får hegemoni. Runar Jordåen skriver:

Der teologen og juristen var ekspertane som forklarte sodomien, vart medisinen (og psykiatrien) fagdisiplinen som etterkvart fekk monopol på å forklara den homoseksuelle. (Jordåen 2004:35)

En slik paradigmatisk overgang mellom to forskjellige vitensfelt fikk avgjørende betydning for synet på fenomenet «sex mellom menn». Selv om sex mellom menn alltid synes å ha vært et utbredt fenomen, har diskurser som juss og medisin plassert «den homoseksuelle» i ytterkanten av normaliteten.

Parallelt med dette ser vi hvordan omtalen av homoseksualitet i litteraturen også kvalifiserer til en plassering i ytterkant, til et sted på siden av den nasjonale, litterære historien. At emnet homoseksualitet presenteres i norsk skjønnlitteratur så tidlig som på begynnelsen av 1900-tallet, kan kanskje overraske noen, men sensur, utelukkelse og glemsel har vist seg som effektive virkemidler til å redigere framstillinger av homoseksualitet bort fra den allmenne litteraturhistorien. Mathiesens forfatterskap ble etter hvert overlatt til glemselen, og Fangens tidligste tekster ble aldri innlemmet i hans samlede verk da disse kom ut i 1948.²¹ Slik har tausheten vært mulig å opprettholde. ★

Litteratur

- Bang, Herman 1998. «Tankar om seksualitetsproblemet». *Samtiden* 5/6:107–114. (Oversatt fra utgivelsen «Gedanken zum Sexualitätsproblem» (1922) av Jan Olav Gatland.)
- Barne- og familiedepartementet 1992. Ot.prop. nr. 32 (1992–1993) *Om lov om registrert partnerskap*.
- Bech, Henning 1988. *Når mænd mødes. Homoseksualiteten og de homoseksuelle*. København: Gyldendal.
- Bjørby, Pål 1997. «Herman Bangs Gedanken zum Sexualitätsproblem». *Lambda Nordica* 3.
- Bronfen, E. 1992. *Over her dead body: Death, femininity and the aesthetic*. Manchester: Manchester University Press.
- Brynhildsvoll, Knut. 2008. *Sigurd Mathiesen – Norges bortglemte laurbærblad*. Oslo: Aschehoug.
- Brynhildsvoll, Knut 2004. «Blodtirsdagen». I: P. Chr. Kjerschow (red.). *Mellom ståsted og omstendigheter*. Lillehammer: Nansenskolen og Norsk humanistisk akademi.
- Brynhildsvoll, Knut 1999. «Sigurd Mathiesen – et kapittel i misaktelsens historie». *Samtiden* 5/6:131–143.
- Eriksen, Ingunn. 2007. «Mannlig kjærlighet i endring: Intime mannlige vennskap i amerikansk litteratur». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 3:37–51.
- Fangen, Ronald 1915. *De svake. En fortælling*. Kristiania: Helge Erichsen og Co.s Forlag.
- Foucault, Michel. 1995. *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. Halden: Exil. (Oversatt av Espen Schaanning orig. 1976, *Histoire de la sexualité. La volonté de savoir*)
- Fyhr, Mattias 2003. *De mörka labyrinterna. Gotiken i litteratur, film, musik och rollspel*. Stockholm: Ellerströms.
- Gatland, Jan Olav 1990. *Mellom linjene. Homofile tema i norsk litteratur*. Oslo: Aschehoug.
- Gilbert, Sandra M. og Susan Gubar 2000. *The Madwoman in the Attic. The woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Gjellstad, Melissa 2004. «Homoerotic or Homophobic? Teenage Bodies in Tore Renberg's 'Mannen som elsket Yngve'». *Edda 2*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulatingslovi 1952. (Oversatt av Knut Robberstad, 2. utg.)
- Jordåen, Runar 2004. «en Schammelig viße». *Bergensposten* 2:26–42 (Tidsskrift for Statsarkivet i Bergen.)
- Jordåen, Runar 2003. *Frå synd til sjukdom? Konstruksjonen av mannleg homoseksualitet i Norge 1886–1950*. Hovudfagsoppgåve, Universitetet i Bergen.
- Kopelson, K. 1994. *Love's litany: The writing of modern homoerotics*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langås, Unni 2008. «Vennskap, intimitet og erotiske relasjoner mellom kvinner. Om Jenny av Sigrid Undset og Det hendte ingenting av Ebba Haslund». I: *Tekster på tvers. Queer-inspirerte lesninger*, Trondheim: Tapir (upubl.).

- Mathiesen, Sigurd 1903. *Unge Sjæle. Syv Fortællinger*. Kristiania: Helge Erichsen og Co.s Forlag.
- Rosen, Wilhelm von 1993. *Månens kulør: Studier i dansk bøssehistorie 1628–1912*. København: Rhodos.
- Sørbo, Jan Inge 1999. «Over dype svelg». *Eit essay om Ronald Fangens aktualitet*. Oslo: Gyldendal.

Fotnoter

- 1 Michel Foucault: Seksualitetens historie 1. Viljen til viten (1995:54).
- 2 Jeg konsentrerer meg i denne artikkelen om mannlig homoseksualitet. For analyser av skjønnlitteratur som behandler lesbisk seksualitet i en tidlig norsk kontekst, anbefales Unni Langås' artikkel «Vennskap, intimitet og erotiske relasjoner mellom kvinner. Om Jenny (1911) av Sigrid Undset og Det hendte ingenting (1948) av Ebba Haslund» (2008).
- 3 For flere opplysninger om forfattere som behandler samkjønnsseksualiteten anbefales Jan Olav Gatlands Mellom linjene. Homofile tema i norsk litteratur (1990).
- 4 Brynhildsvoll har i sin bok Sigurd Mathiesen – Norges bortglemte laurbærblad (2008) et kapittel der han gjør en lesning av «Blodtirsdagen». Etter min mening vektlegger Brynhildsvoll det psykologiske aspektet for sterkt. Han slår blant annet fast at Freuds teorier, slik de kommer fram i hans Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie (1905), «[...] uten videre lar seg applisere på den homoerotiske utviklingen hos fortellingens hovedpersoner. Arthur har etter alt å dømme hatt en utpreget morsbinding, men han har tapt sitt inklinasjonsobjekt ved morens altfor tidlige bortgang» (Brynhildsvoll 2008:162–163). Jeg er uenig i at guttenes seksualitet og handlingsmønster lar seg forklare innenfor et freudiansk skjema. Ved en slik lesning er det nærliggende å tenke seg at teksten kun blir å oppfatte som en historie om sykdom og psykologi – at homoseksualitet er sykdom og avvik.
- 5 Med «gotisk» tenker jeg her på tekster som går inn i en angloamerikansk tradisjon som i første omgang startet med tekster som The Castel of Otranto (1764) av Horace Walpole, The Mysteries of Udolpho (1794) av Ann Radcliffe og The Monk (1796) av Matthew Gregory Lewis. I neste omgang fikk den romantiske gotikken sin gjenoppstandelse i det viktariatiden med tekster som Frankenstein (1818) av Mary Shelley, The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde (1886) av Robert Louis Stevenson, The Picture of Dorian Gray (1891) av Oscar Wilde og Dracula (1897) av Bram Stoker. Litteraturviteren Mattis Fyhr sier at et fellestrekk for sjangerens personer er ofte at de «[...] søker sjelvment etter det gråsuppløsende» (Fyhr 2003:46).
- 6 Kopelson (1994) viser her til en metaforikk omkring homoseksuell orgasme. Hans bruk av dødsmetaforikken kan på den ene siden spille på det franske uttrykket «la petite morte» som er en beskrivelse av nedsatt bevissthet etter orgasmen (hos begge kjønn). På den andre siden viser han her til en form for retorisk metaforikk der dødsmoti-

- vet anvendes for å beskrive en «forbudt» orgasme og dermed muliggjør skildringen av seksuelle handlinger som ellers ville blitt sensurert av forfatteren selv eller andre.
- 7 Med «Weltschmerz» tenker jeg her på romantikkens idealisme – at det er stor avstand mellom den realiteten individet ser rundt seg (materialiteten) og den realiteten han kunne ønske seg (idealiteten). Innsikten i at denne avstanden ikke kan overkommes, kan lede til en form for mismot og melankoli – over egen og omverdens utilstrekkelighet.
 - 8 Motivet av den døde kvinnen som vakkert estetisk objekt har stor plass i romantikken og populærkulturen. Gilbert og Gubar (2000) viser det i sin lesning av folkeeventyret «Tornerose», og man finner det i Henrik Wergelands (1808–1845) «Pigen paa Anatomikammeret» (1837). Den døde kvinnen er også tydelig til stede i Dag Solstads Gymnaslærer Pedersens beretning om den store politiske vekselen som har hjemstøkt vårt land (1982).
 - 9 Bronfen undersøker i *Over Her Dead Body* meninger som ligger i framstillingene av den døde kvinnekroppen: «[T]he feminine body is culturally constructed as the superlative site of alterity, culture uses art to dream the deaths of beautiful women. Over representations of the dead feminine body, culture can repress and articulate its unconscious knowledge of death which it fails to foreclose even as it cannot express it directly» (Bronfen 1992:xi). Denne «death by proxy», som Bronfen kaller det, gjelder hos henne kun den døde kvinnekroppen. Den døde manns- eller guttekroppen blir ikke på samme måte her stilt til skue for et mannlig blikk.
 - 10 Straffelovens § 213 lød: «Finder utugtig Omgjengelse sted mellem Personer av Mannkjønn, straffes de, derheri gjør seg skyldige eller som medvirker dertil med Fængsel indtil 1 aar. Med samme Straf ansees den, som har utugtig Omgjengelse med Dyr eller som medvirker dertil. Paataale finder alene Sted, naar det paakræves af allmenne Hensyn.» Ordlyden ble etter hvert endret, men selve paragrafen ble ikke opphevet før i 1972. (Ot. prop. nr. 32, 1992–1993, 8.)
 - 11 Jeg tenker her på forfattere som Sigrid Undset, Johan Falkberget og Olav Duun. Alle disse tre har skrevet episk, realistisk og nasjonalt orienterte romaner som kan klassifiseres som «nyrealistiske».
 - 12 Henning Bech sier at: «Den homoseksuelle» har ingen plass blant de andre, og kan ikke se seg selv som del av et samfunn når heller ingen andre kan eller vil dette. Å ikke bli sett er en del av det å være til, den som ikke ses, er ingenting. Henning Bech skriver: «Den homoseksuelle erfarer at han, for så vidt som han vil være homoseksuel, er utenfor. Han kan ikke fortælle om det eller vise det; selv hvis han tør gide de ikke høre på det; og selv hvis de gjør kan de alligevel ikke rigtig forstå det. En del af ham er ikke social. For så vidt er han ensom» (Bech 1988:154).
 - 13 «Pervers» kan også være mangetydig i en slik kontekst. Den samtidige leseren kan ha tenkt både på seksuell orientering, kjønnsavvik og på den maskuline framtreningen til Harm.
 - 14 Verd å merke seg er at Fangen synes å ha kjent til boka til Magnus Hirschfeld kalt *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes*, Verlag Louis Marcus, Berlin, 1914. Det er på det rene at denne boka nylig har vært for salg med Fangens ex libris påtrykt. Opplysning gitt av Runar Jordåen.
 - 15 Denne formuleringen finner gjenklang hos Herman Bang i hans essay «Tankar omkring seksualitetsproblemet»: «Naturen gjør feil og skapar eit skeivt blad eller eit skeivt øyre. På same måte synest det meg at naturen også feilar når den skal gjøre ferdig den menneskelege organismen, og i ein utvendig mannleg organisme skapar ei såkalla sjel, som er kvinneleg. Gjennom ei villfaring frå naturen eller frå sjølve skaparen blir ein menneskeleg organisme skapt utan einskap» (Bang 1998:107). Tekstens retoriske sikte er å forklare hvorfor Bang er «en homoseksuell» og hvordan han ikke kan lastes for dette. Pål Bjørby sier at «[...] den korte tekstens påkallelse av å være en håndsrekning til den medisinske vitenskap kan også være et forsøk på et siste dekke fra en forfatter som er blitt en mester i å anlegge maske. Bang ønsker å registrere 'Herman Bang' fra hinsides graven» (Bjørby 1997:8). Bjørby ser *Gedanken zum Sexualitätsproblem* som «[...] både forsvar, bevisføring og apologia [for homoseksualitet]» (Bjørby 1997:9).
 - 16 I Mathiesens novelle begås selvmordet med kniv. Hos Fangen med skytevåpen rett i hjertet. Det blir dermed også noe brutalt (og maskulint) over de metodene protagonistene velger for å tre ut av livet som kanskje står i kontrast til et liv som har blitt levd i marginene av maskuliniteten.
 - 17 Fangen gjør ingen eksplisitte koblinger til første verdenskrig i denne romanen, men i hans senere *En roman* (1918) – som også er en tekst som diskuterer maskulinitet – blir krig et hovedtema.
 - 18 Letingen etter en ny maskulinitet kan også forstås som del av et større modernismeprosjekt der en må gi slipp på en maskulin form i forsøket på å finne en ny.
 - 19 Litteraturviteren Ingunn Eriksen sier: «Fordi forståelsen av seksualitet før dette [vitenskapens 'funn' av 'den homoseksuelle'] bygget utelukkende på reproduksjon, falt seksuell atferd mellom to menn i en kategori som ikke var satt i sammenheng med en systematisk seksualitets- eller identitetsoppfattelse. Ekstravagante uttrykk for kjærlighet ble ikke tolket som seksuell oppførsel, og menn kunne kysse hverandre og dele samme seng uten å risikere sykeliggjøring, latterliggjøring eller moralsk forargelse» (Eriksen 2007:39).
 - 20 Å se homoseksualitet som et uttrykk for sykdom, er fremdeles et argument som dukker opp i offentligheten med jevne mellomrom. I Tore Renbergs bok *Mannen som elsket Yngve* (2003), ender Yngve i schizofreni. Litteraturforsker Melissa Gjellstad skriver om boka: «[T]he author attempts to prevent further discussion on the topic. Yngve's 'strange' (read: 'homosexual') behaviour is diminished and explained by writing it of as a psychosis» (Gjellstad 2004:343).
 - 21 For videre lesning om samtidig resepsjon av Mathiesen anbefales Brynhildsvoll 1999 og 2008.

eng.

«An abnormal and queer human» – two literary depictions of male homosexuality in the beginning of the 20th century

This article is a comparative reading of the short story «Bloody Tuesday», 1903 («Blodtirsdagen») by Sigurd Mathiesen (1871–1958) and the novel *Weaklings*, 1915 (*De svake*) by Ronald Fangen (1895–1946). The focus of the article is the depiction of «homosexuality» in early 20th century Norwegian fiction. Fangen clearly takes inspiration from a contemporary

medical discourse to give a realistic account of «the homosexual», whereas Mathiesen uses a Gothic style both to depict a homoerotic encounter and to transform the existing scientific «knowledge» of homosexuality. Both texts, however, conclude with a homosexual suicide. This article discusses why «the homosexual» in both these texts is portrayed as a mentally and morally «sick» person and why suicide seems to be the «obvious» closure for the investigation of the homosexual character.

(V)

306.874

1800-tallet

1900-tallet

eng. sammendrag

ARTIKLER

AV JØRGEN LORENTZEN

«Først mor og barn, deretter Faderen»

Om fedrene i norsk historie fra
1850 til 1920

Farens deltagelse i hjemmet er en sentral del av nåtidig norsk likestillingsdebatt. Samtidig har vår forståelse av farens tilknytning til hjemmet i tidligere tider vært mangelfull og ofte preget av myter. Hjemmet har vært forbundet med moren i vår bevissthet. I denne artikkelen argumenteres det for at i det som skrives om hjemmet, familien og ekteskapet i Norge i perioden fra 1850 til 1920, er faren nesten like viktig som moren, men med andre oppgaver og med en annen betydning enn henne. Faren er definert som en person som eksisterer både *for* familien og *i* familien.

I artikkelen «Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History» (1988) åpner Linda Kerber med å sitere Alexis de Tocquevilles forståelse av kvinner i USA fra hans bok *Democracy in America* (1840). Kerber forklarer hvordan Tocquevilles fortolkning av en avgrenset og separat kvinnelig sfære i hjemmet har lagt grunnlaget for hvordan kvinnehistorieforskningen fra 1960-tallet av har fortolket kvinner i historien. Hun siterer Tocqueville:

Tocqueville reported 'the inexorable opinion of the public carefully circumscribes (her) within the narrow circle of domestic interests and duties and forbids her to step beyond it'.¹

Kerbers gjennomgang av metaforen «separate sfærer» påpeker den enorme innflytelsen begrepet har hatt for forståelsen av kvinners plass og for relasjonen mellom kjønnene på 1800- og 1900-tallet. Forståelsen av kvinner og menns separate sfærer har lagt en slags grunntone for historikeres argumentasjon og forståelse av kjønnsrelasjonen fra 1800-tallet av og framover. Imidlertid har begrepet blitt modifisert i nyere kvinnehistoriske forskning, ikke minst i nyere norsk kvinnehistorisk forskning, og det er påpekt både at kvinner var langt mer deltagende i arbeidslivet enn man først antok, og at familien ofte kunne ha rolle som et offentlighetsrom for kvinners debatter og deltagelse i politiske prosesser.²

En av de bøkene som kanskje sterkest ble stående som et hovedverk, og som viste suksessen i bruken av begrepet separate sfærer, var Leonore Davidoff og Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the Middle Class 1780–1850* (2002 [1987]). I forordet til den reviderte utgaven som kom i 2002, erkjenner imidlertid forfatterne at begrepet muligens la grunnlaget for mer absolutte

fortolkninger enn det de selv ville foretrukket:

Family Fortunes has been read by some as the narrative of the triumph of «separate spheres», the confinement of women to the domestic sphere and their exclusion from the public world. Undoubtedly there are elements of that story present; the structure of the book may contribute to this reading.³

Både Davidoff og Halls mer kritiske tone i forholdet til begrepet og norske kvinnehistorikeres skepsis baserer seg delvis på en bredere og grundigere forståelse av kvinners faktiske liv i perioden, og delvis på en teoretisk fornyelse av historieforskningen gjennom poststrukturalistisk og dekonstruktiv påvirkning.⁴ Denne endringen i både den teoretiske forståelsen og i det empiriske materialet har imidlertid i stor grad dreid seg om et endret syn i forståelsen av kvinners liv og fortolkningen av kvinners posisjon i samfunnet og kulturen. Diskusjonen har i liten grad berørt menns rolle i forholdet til begrepsbruken om separate sfærer.

Den tidlige internasjonale forskningen på far godtok også ukritisk modellen med de separate sfærer, som plasserte mannen i offentlighetssfæren utenfor hjemmet (Gillis 1996). Nyere forskning er imidlertid sterkt kritisk til en slik forståelse av farens posisjon utenfor familien, og vektlegger på en helt annen måte fedrenes aktive tilstedeværelse og deltagelse i familien ut fra ny empiri om fedres liv på 1800-tallet.⁵ Det interessante er at denne motsetning mellom forståelsen av fedrene som utenfor eller som en del av familien også finnes i den kvinnehistoriske forskningen. Den mest markante uttalelsen om mennenes utilpasshet og malplasserthet i hjemmesfæren i den nye borgerlige familien på 1800-tallet er et berømt sitat fra Mary Ryan:

A father in a Victorian parlor was something of a bull in a china shop, somewhat ill at ease with the gentle virtues enshrined there.⁶

I motsetning til denne forståelsen redegjør Davidoff og Hall for en helt annen deltagelse fra fedrenes side i deres materiale:

There is scattered evidence that some men exercised their power in a direct and domineering manner. But the local sources more often point to an intense involvement of men with their families, and a loving interest in their children's lives.⁷

Videre i det samme kapitlet om fedrene skriver Davidoff og Hall om fedre som i lengre tid tar seg av barna mens moren er bortreist, eller som viser barna en spesiell oppmerksomhet når barna er syke:

Some fathers were actively involved with nursing, including sitting up at nights with the patient. Archibald Kenrick's wife wrote in a letter about her young son's severe fall: «I am so thankful that Archibald was at home to foment him himself, for he says it was done thoroughly and we know he manages it so much better than anybody else can.»⁸

I nyere farshistorisk forskning, slik vi finner det hos for eksempel John Tosh, Stephen Frank, Lisa Wilson, Shawn Johansen og den svenske historikeren Tomas Berglund,⁹ bekreftes i stor grad slike funn av at far også på 1800-tallet var en engasjert deltager i hjemmesfæren. «The cult of domesticity»¹⁰, som historikerne har kalt denne intensiveringen av dyrkingen av hjemmet på 1800-tallet, angikk i stor grad også menn. «Never before or since has domesticity been held to be so

central to masculinity,» skriver Tosh om viktoriatiden.¹¹ I boken *A Man's Place* underbygger han påstanden om menns hjemmekjærhet gjennom et omfattende historisk materiale fra engelsk 1800-tall, selv om han også understreker at hjemmekjærheten avtar på slutten av århundret og blir utfordret av en stadig voksende (mannlig) offentlighet, profesjonalisering av yrkeslivet og menns politiske og ideologiske engasjement.

I min forskning om farskapets historie i Norge fra 1850 og framover underbygges denne påstanden om at hjemmet også var vesentlig for menn og fedre. Riktignok skal det påpekes at i de 116 bøkene jeg har vært gjennom, som ble utgitt i perioden 1850 til 1920, står det svært lite om far som sådan.¹² I veiledningsbøker, oppdragelsesskrifter, moralske betenkninger, religiøs oppbyggelseslitteratur og personlige erindringer om familie og foreldre er det i større grad foreldrenes plikter og oppgaver i fellesskap som tiltales, og hvis oppdragelsesperspektivene kjønnnes, er det i stor grad mor det skrives om. Jeg har faktisk ikke funnet noen bøker som er skrevet direkte og eksklusivt om fars plikter og oppgaver. Tilsynelatende glimrer far med sitt fravær i det historiske materialet.¹³

Det kan dermed virke som et paradoks og en motsetning å si at far var viktig for hjemmet og hadde en sentral plass i det, samtidig som det i den gjeldende perioden ikke er skrevet en eneste eksklusiv sakprosa-bok om fars rolle i hjemmet. Jeg skal imidlertid forsøke å vise at i det som skrives om hjemmet, familien og ekteskapet, er faren *nesten* like viktig som moren, men med andre oppgaver og med en annen betydning enn henne. En av grunnene til at så mange bøker etter hvert skrives om moren, kan være at morens betydning for barna styrkes betydelig utover på 1800-tallet, og at overgangen fra en kvinnes oppgave som medforsørger på gården til en mer entydig rolle som hustru og mor i en borgerlig familie

er det som må diskuteres, beskrives og hjelpes fram. Kvinnens rolle i husholdet endres slik sett mer enn det mannens rolle gjør.¹⁴ Mennenes posisjon som overhode i familien endres i liten grad, men deres rolle som overordnet patriark endres gradvis i retning av en mer intim og kjærlig farsskikkelse i tråd med nye borgerlige familieidyller. Hvis man skal generalisere utviklingstendensen fra 1850 til 1950, kan man sannsynligvis si at mennene gradvis inntar et mer og mer profesjonalisert arbeid i en offentlighetssfære utenfor hjemmet, samtidig som deres posisjon i hjemmet intimiseres og privatiseres. De blir en del av den allmenne splittelsen mellom det private og det offentlige og kan leve ett liv ute og et annet hjemme.

Far som det kjæreste selskap

I den engelske pastoren F.B. Meyers bok *Kjærlighed, Forlovelse og Ægteskab* (1906) kan vi lese om faren:

Han oppdrar og leder barna ved sin egen personlighet, og når barna blir eldre, vil han mer og mer bli deres venn og deres fornemste og kjæreste selskap.¹⁵

I boken gjennomgår Meyer betydningen av kjærligheten, hvordan man skal opptre i forlovelsesperioden, og ikke minst hva man skal forvente av ekteskapet: Hva mannen forventer av sin kone og omvendt, og hvordan man skal opptre overfor sine barn. Meyer understreker mildhet, imøtekommenhet og kjærlighet mellom mann og kone, men basert på den urokkelige bevissthet om at det er mannen som er familiens overhode, og at kvinnens oppgave er å følge sin manns vilje. «Man anser det rett og slett for å være i strid med naturens orden når en hustru tar ledelsen fra sin mann – enten fordi hun er for meget mann eller fordi han er for meget kvinne,» skriver

Meyer (1906:95) og understreker kjønnsforskjellenes lov både i og utenfor ekteskapet. Idealet for Meyer er likevel at man skal kunne samarbeide og respektere hverandre på en slik måte at det ikke er mulig for andre å se hvem som befaler og hvem som adlyder. Gjennom denne formen for samarbeid skaper ektefellene sammen et godt og felles hjem.

Likeledes er det i forhold til barna. Hvis man ønsker at barna skal vokse opp i harmoni, må man også vie seg til skjønnheten og harmonien i livet. Meyer skriver:

Hvis en far ønsker at hans sønn skal bli ren av hjerte, at han skal eie selvbeher-skelse og en fast karakter og strebe etter hellighet, da må han vite at alt dette først må finnes hos ham selv. (1906:133)

Faren er viktig for barnas ve og vel. Meyer skriver like mye om farens betydning som morens betydning for barnas oppvekst, selv om han erkjenner at faren jo ikke kan være like mye sammen med barna som moren, fordi han jo ikke kan være hjemme hele tiden.

Maud Churton Braby, engelsk forfatter av romaner og ekteskapsbøker, står ikke tilbake for Meyer når det gjelder å påpeke fedres kjærlighet til barn:

Jeg har ofte seet, at mænd virkelig er mer glad i børn end kvinder. Af min egen erfaring kjender jeg neppe én mand, som ikke elsker dem, hvorimod jeg kjender mange kvinder, som ligefrem afskyr børn, og mange, som saavidt taaler deres egne, fordi de er nødt til det. Jeg har ogsaa lagt merke til, at heltud kjærlige mødre ikke liker andre børn, hvorimod mænd, om de i det hele er glad i børn, synes at være glad i ethvert barn.¹⁶

Ingen steder desavuerer Braby farens rolle og kjærlighet til barna. Selv om det også her

Oda Krohg: Stakkars liten, 1891. (Kilde: Anne Wichstrøm: Kvinneliv, kunstnerliv. Kvinnelige malere i Norge før 1900, Gyldendal)

ikke er noen tvil om at det er moren som står barna nærmest, er farens kjærlighet vel så viktig og sann. Ellers er det hos Braby som hos de fleste andre forfatterne på denne tiden samarbeidet mellom ektefellene og fellesskapet de skaper gjennom ekteskapet som er det viktigste – og barna er med på å legge grunnlaget for dette fellesskapet. «Bløde smaa barnehænder er skabt til at lænke mænds og kvinders hjerter sammen, og vidunderlig fuldkommer de sin opgave,» (1909:159) skriver hun i sin omtale av foreldreskapets lyksalighet.

Braby er ikke redd for å beskrive menns emosjonalitet. Også i andre tekster slippes menns følelser løs når det er snakk om barn.

«Da du blev født,» sagde en ung Egtemand med henblik paa sit første Barn, «var det den skønneste Dag i vort Liv, endnu

meget skønnere end Bryllupsdagen.»

Taarer fyldte hans Øine, da han sagde det, endskjønt han var en sterk Mand.

Slik forteller den tyske pastoren og forfatteren Otto Funcke om forholdet mellom ektefolk og barn i boken *Ved Hjemmets Arne*.¹⁷

Uttalelser om ektefolks gleder over sine barn og hjemmets gleder er gjennomgående i litteraturen fra denne perioden. Hjemmet hylles som det beste sted på jord hvor kjærlighet og hygge trives og hvor varme skapes. Et godt hjem er lik et hjem hvor foreldrene tar sitt ansvar, og i de fleste bøkene omtales foreldrene i fellesskap. I bøker med titler som *Om det Christelige familieliv* (1865), *Opdragelsen i hjemmet* (1880), *Om børneopdragelse eller Moderen i Hjemmet* (1882), *Om børneopdragelse* (1887), *Forlovelse og betingelser for*

et lykkelig ægteskab (1895) og *Ved hjemmets Arne* (1908) poengteres betydningen av et godt kristent hjem for samfunnets ve og vel, og samarbeidet mellom foreldrene og viktigheten av at foreldrene opptrer som gode veivisere for barna understrekes. Den «cult of domesticity» som internasjonale forskere skriver om, gjelder så visst også for norske forhold. *Foredlingen av hjemmet* er gjennomgående i norsk oppdragelses- og oppbyggelseslitteratur.

Ukeskriftet *Familievennen* har spalte opp og ned om hjemmets fortreffeligheter, og selv om moren er hjemmets viktigste figur i ukeskriftets spalter, vies faren også plass. I en artikkel fra 1882 under tittelen «Børneopdragelsen i Hjemmet» skriver forfatteren til mennenes ære:

Det må meget mer siges til vore mænds hæder, at de i regelen i en ganske anden grad end i de store kulturlande og de store stæder ere sammensvorede med hjemmet og have den levende fornemmelse af, at «hjemme er dog bedst».¹⁸

Tilhørigheten til hjemmet underbygges, selv om det ligger under at for mannen er det en annen tilgang til hjemmet enn for kvinnen. Selv de mennene som er utenfor hjemmet mesteparten av tiden, søker hjemmets arne.

Hjemmet er hellig, og foreldrene kan godt kappes i striden om å gi barna omsorg. Tydeligst uttrykkes det av oberst og skribent Ths. Knoff mot slutten av den perioden jeg her har studert. I en bok om oppdragelse av barn, skriver Knoff:

Grundtonen i hjemmets liv maa være at gi. Far og mor maa kappes om at gi, og barnene maa tilholdes det samme. Med at «gi» mener jeg selvfølgelig ikke at gi presenter, men at *gi seg selv* ... Far og mor maa søke at overgaa hinanden i denne

slags gavmildhet. Grundtonen i samlivet maa være at hjelpe og glæde hverandre, at utvikle harmoni, at spræde lys og lykke over hjemmet.¹⁹

For Knoff er hjemmet et hellig sted, slik han selv uttrykker det. Han overøser hjemmet med kjærlighet og guddommelige formål. Knoff bygger videre på en diskurs som går igjen i materialet fra 1850 og fram til 1920 – hjemmet som et hellig rom innsatt og overvåket av Gud. Ut fra et slikt premiss understreker alle bøkene at i hjemmet skal kjærligheten rå, og den skal radiere fra så vel far som mor. Kort og presist uttrykkes det av den norske misjonæren Petra Fleischer i 1925: «Intet i verden ligner himlen mere end et godt hjem.»²⁰

Jeg vil på ingen som helst måte underslå at fokuseringen på mor likevel er tydeligst i materialet. Et godt eksempel på dette er artikkelen «Kvinden og Hjemmet» fra 188,1 hvor moren idealiseres som hjemmets store skaper:

Et sandt hjem burde kaldes det skjønneste kunstværk, som Menneskenaturen kan frembringe [...] Kan nogen Kvinde fremkalde dette uden at være i Besiddelse av kjærlighed?

For mannen finnes det ingen annen mulighet enn å sitte på sidelinjen og beskue og beundre det hele:

Hjemmet er det kunstværk, som udelukkende Kvindens begavede Aand formaa at skabe. Ved denne Gjerning er Manden kun en medhjælp, det er Kvinden, der leder det hele; Bikuben er altid i uorden, naar Dronningen mangler.²¹

Skillet mellom å skape hjemmet i kjærlighet og med omhu og ha den avgjørende beslutningsmyndighet er imidlertid også tydelig.

Hjemmet eksisterer ikke uten en god mor til å ivareta det, men makten ligger hos mannen. Spesielt i den kristne familielitteraturen er dette tydelig, og det er den som er dominerende i denne perioden. I boken *Ægteskabet og Huslivet: Et ord til unge Ægtefolk* heter det:

Men Manden skal ogsaa være Mand,
Hustruen Hustru; det maa ogsaa staa
fast. Manden er Kvindens Hoved, ligesom
Kristus er Menighedens Hoved; Kvinden
skal være sin Mand underdanig, ligesom
Menigheden er Kristo underdanig.²²

Dette skriver den sentrale 1800-tallspresten Thorvald Klaveness etter at han har understreket faren og morens felles ansvar for hjemmet og barna. Han skiller i liten grad mellom dem og omtaler dem stort sett som foreldre eller mor og far sammen og understreker dermed deres felles oppgaver og plikter, men på ett område skiller de altså likevel lag. Det eksisterer et ubestridt hierarki mellom mannen og kvinnen som ikke må rokkes ved.

Hjemmet som mannens hvilerom

Et annet viktig aspekt som framheves i mye av litteraturen, er at hjemmet skal være en plass for restituering av mannen. Hjemmets idylliske tilværelse står i motsetning til offentlighetens ubarmhjertige og rå verden. Samtiden har man en klar normativ oppfatning av forholdet mellom den private sfære og den offentlige sfære. I den tidligere nevnte artikkelen «Børneopdragelsen i Hjemmet» (1882) kan vi lese om hvordan mennene trekkes ut fra hjemmet av et stadig mer krevende arbeidsliv, og hvordan deres sjel og ånd tappes herved. I en lengre passasje utmaler forfatteren hvordan mennene taper seg selv i offentlighetens sterke tiltrekningskraft.

[...] og, hvad der her er det Værste, selv det hæderlige, ja det ærefulde Arbeide medfører sin fare for vor sjæl; det drager med tusinde fine, men stærke Traade vore bedste kræfter, vore dybeste Interesser bort fra Hjemmets snevre og beskjedne Skueplads, og driver os, først modstrebbende, siden villigere over til de store Arenaer, hvor Manden kan finde hæder i videre Kredse og skabe sig et Navn i Verden; men dermed bliver Hjemmet, der dog skulle ligge vort Hjerter nærmest, og som til syvende og sidst er Prøvestenen for Mandens ægte og sande Værd, mer og mer fremmed for os. Hjemmets fineste og kjæreste Blomster blegne og visne for det rastløse Sind og miste mer og mer sin Duft og sin Farve for os, vore Børns aandelige Væxt og Udvikling bliver ikke længere Gjenstanden for vor inderste Interesse og vor Dybeste Glæde.

Det er i Sandhed et trist Livsbillede dette, naar Familiens Skjød kun bliver den knapt tilmaalte hviles Sted for den legemlig eller aandelig udslidte Mand, – naar Hus og Hjem saa godt som den hele Dag maa savne ham, der skulde være dets ledende og styrende Aand [...]²³

Skolemannen Nils Hertzberg (1882) konfronterer mennene med de fristelser som finnes, og med muligheten til å oppnå ære og berømmelse i det offentlige liv. Blir man forledet av denne dragningen bort fra hjemmet, er man sårbar for å miste sin egentlige verdi. For, ifølge Hertzberg, ligger mannens egentlige og sanne verdi i den plass han inntar i hjemmet, og i evnen og muligheten til å følge barnas vekst og utvikling. Konsekvensen av å bli forført av den ytre verden er en dystopisk familiemodell preget av forfall og tristesse. Familien blir kun et hvilested for den utslitte mannen.

Slik blir ikke bare arbeidet for mannen en

del av livseksistensen som står i et naturlig samspill med familielivet. Det nye, moderne arbeidet står i fare for å bli familiens motsetning og fiende. Hertzberg frammaner et motsetningsfylt bilde mellom hjemmet og det private på den ene siden, og arbeidet og offentligheten på den andre. De er ikke bare to forskjellige arenaer som utfyller hverandre – arbeidet er en mulig trussel mot familien. Faren blir dermed stående mellom to krefter som drar i hver sin retning. Dette er på mange måter industrialiseringens og modernitetens dilemma for mannen. Moderniseringen

i hjemmet kjønnsdelt. De fleste argumenterer med utgangspunkt i kvinnens naturlige legning for moderskapet for å understreke hennes betydning for hjemmet. Mens farens natur er utadvendt og skapende og derfor knyttet til arbeid og produksjon, er kvinnen på en helt annen måte vendt innover mot ivaretagelse og omsorg. Jeg har ikke funnet én forfatter som motsetter seg et slikt perspektiv. Selv tidligere kvinnesaksaktivister poengterer morens sentrale rolle og betydning og farens birolle i hjemmet. I en omtale av den amerikanske forfatteren Charlotte Perkins Gilman i tids

Ut fra et maskulinitetsperspektiv er ikke sfærene separate, men tvert i mot to arenaer faren må forholde seg til og delta aktivt i. Farens rolle fordobles.

presser ham ut av hjemmet for å kunne få et inntektsgivende arbeid som i neste omgang skal forsørge familien. Dette i motsetning til primærnæringen hvor familie og arbeid var innenfor samme rom. Denne «utdrivingen» fra hjemmet er det Hertzberg problematiserer, samtidig som han understreker at hjemmet er farens primære virkested.

«Arnen bør være fredlyst,» skriver læreren og skribenten A. Frigstad i boken *Fra Hjemmets Arne* (en tittel som ble brukt av flere i denne perioden), «Ude i det travle Liv kan være nok af Strid og Uenighed; men den maa ikke trækkes ind til Arnen. Der skal man hvile ud og samle Kraft til Livets Kamp og Stræv.»²⁴ Det er ikke nødvendig for Frigstad å presisere noe nærmere hvem denne «man» er som skal hvile ut. Det sier seg selv at det er mannen.

Hos forfatterne på denne tiden var splittelsen mellom livet utenfor hjemmet og livet

skriftet *Samtiden*, konkluderer Hulda Garborg med at det er «først mor og barn, derefter Faderen» som konstituerer familien, helt i tråd med Gilmans egne refleksjoner i boken *Hjemmet*, som ble utgitt på norsk samme år.²⁵

I en annen tradisjon, nemlig som en reaksjon på kvinnebevegelsen, men likevel med samme utgangspunkt argumenterer Aagot Ræder i artikkelen «Kvinden» for forskjellen mellom mann og kvinne:

Bag denne følelse (behovet for hverandre, min kommentar), under dette forhold ligger begge parter eiendommelige natur, hendes som den vordende mors paa forhaand udrustet med evnen til at optage og hegne om livets spire, hans som den udadvendte, skabende, altid optagne med at forme verden efter sit billede.²⁶

Forskjellen på det moderlige og det faderlige er debattantene enige om, selv om man har forskjellige perspektiver på kvinners rettigheter i samfunnet.

I denne atskillelsesfilosofien er mennene spesielt utsatt. I utgangspunktet opererer samtiden med to sfærer: hjemmet og arbeidslivet. Disse to separate sfærene er tilsynelatende klart kjønndelt: hjemmet er morens plass, mens arbeidet er farens plass. Men som vi ser av litteraturen, er mannens plass både hjemme og ute. Ut fra et maskulinitetsperspektiv er ikke sfærene separate, men tvert imot to arenaer faren må forholde seg til og delta aktivt på. Farens rolle fordobles: Han får én rolle som den som jobber utenfor hjemmet og skal forsørge det, og én rolle i familien i forhold til hjemmet og barna. Jeg skal komme tilbake til denne dobbeltheten i diskusjonen etter hvert.

Farstypologier

Den mest omfattende historiske forskningen på farskap på 1800-tallet finnes i boken *A man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England* av den britiske historikeren John Tosh. Tosh konsentrerer sitt materiale til to perioder. Den første perioden er mellom 1830 og 1880, og Tosh kaller den «the climax of domesticity».²⁷ Perioden er kjennetegnet av iherdig dyrking av hjemmet og hjemmesfæren både for menn og kvinner. Den andre perioden, mellom 1870 og 1900, karakteriserer Tosh som en periode hvor hjemmelivet settes under press, og hvor middelklassemennene i økende grad søker utover fra familien og inn i klubber og andre offentlige aktiviteter.

I boken opererer Tosh med fire former for farskap i det viktorianske England: *distanerte fedre*, *nære fedre*, *fraværende fedre* og *tyranniske fedre*.²⁸ Av disse fire formene er det riktignok de to første som dukker opp

oftest i hans materiale, som han skriver:

Between these extremes of absent and tyrannical fatherhood lay two intermediate positions which probably had far greater currency in the Victorian middle class.²⁹

Disse to posisjonene var distanserte og nære fedre. Dette stemmer godt overens også med mitt materiale. Jeg har bare funnet noen få eksempler på beskrivelse av fraværende eller tyranniske fedre i den sakprosaen jeg har vært gjennom.³⁰ På den andre siden er slike fedre rikt beskrevet i skjønnlitteraturen fra den samme tiden, gjennom for eksempel faren Enok Hove i romanen *Fred* (1892) av Arne Garborg, og Kurtslekten i romanen *Det flager i byen og på havnen* (1884) av Bjørnstjerne Bjørnson. Alexander Kielland portretterer den autoritære faren gjennom professor Løvdahl i *Fortuna* (1884) og *Sne* (1886). Ibsen beskriver en rekke autoritære og til dels tyranniske fedre i sine dramaer, som for eksempel Brand i *Brand* (1866) og grosserer Werle i *Vildanden* (1884). Kaptein Jæger i Jonas Lies roman *Familien på Gilje* (1883) er også et godt eksempel på en autoritær far, som alle disse nye moderne gjennombruddsfatterne lar falle i sine skjønnlitterære prosjekter.

Det kan være grunn til å spørre seg hvorfor sakprosaen i så liten grad diskuterer tyranniske eller åpenbart autoritære fedre, når de finnes relativt hyppig i skjønnlitteraturen. Både Tosh, og som tidligere nevnt Davidoff og Hall, og jeg finner få eksempler i vårt materiale. Jeg har ikke noe godt svar på hvorfor det er slik, men det kan tenkes noen grunner. Den patriarkalske retten til å utøve disiplin i familien på 1800-tallet kan ha legitimert voldsutøvelse uten at det ble problematisert godt nok. Liten kritisk kunnskap om konsekvensene av kjønnsforholdenes maktstrukturer, og ikke minst at kvinners levde erfaringer fremdeles i liten grad var del av offentligheten, kan

også ha betydning for denne mangelen. Det var først med den andre kvinnebevegelsen på 1970-tallet at diskusjonen om autoritære fedre og skjeve maktforhold i familien til fulle ble en del av offentligheten.

Når det gjelder fraværende fedre, så er ikke dette et ukjent fenomen i Norge. Tapet av fiskere på sjøen var noe de fleste familier på Vestlandet og nordover kjente til, men konsekvensene av slike tap for familien er lite beskrevet i litteraturen. Vi må helt fram til 1950-tallet før vi finner en mer omfattende diskusjon om betydningen av farsfravær. Per Olav Tillers klassiske studie av farsfraværet i sjømanns- og hvalfangstfamilier leder opp til de første innsikter i barns ambivalente

det faktisk skrives mest om, i det begrensede materialet om far, og som idealiseres som den ideelle far i så vel engelsk som norsk materiale, nemlig den nære faren.³² Om den nære faren skriver Tosh:

The intimate father set more store by the transparency of spontaneous relations than by the disciplines of restraint. Through anxieties about the future and tensions between the parental roles, the intimate father held to the value of tenderness and familiarity, both to himself and his children. He wandered into the nursery at will, instead of requiring formal presentations ... The intimate father

Hjemmet er like stor lykkebringer for far som for mor, og de har begge vesentlige oppgaver i forsørgelsen av barna.

forhold til farsautoritet og kompensatorisk hypermaskulin idealisering hos barn som har vokst opp med fraværende fedre.³¹

Likeledes fantes det nok helt sikkert også eksempler på tyranniske fedre i norske familier, og det vil nok være mulig å finne disse i arkivene hvis man gikk mer systematisk gjennom rettsmaterialet fra denne tiden, noe jeg ikke har gjort. Det er likevel interessant at det problemet moralister og andre sakprosaforfattere ser for seg, er den distanserte faren (og ikke den tyranniske faren) – altså den faren som ikke er absolutt fraværende fra hjemmet, men som ikke deltar fullt og helt i hjemmelivet med lyst og ånd – som muligens isteden har blitt forledet og trukket bort av offentlighetens tynne, men sterke tråder. Opp imot denne distanserte faren settes den faren som

praised, he laughed, he romped; by the 1860s he might even answer to the name of «Daddy».³³

Beskrivelsen er helt i tråd med det materialet Davidoff og Hall og en rekke andre internasjonale forskere finner om fedre.³⁴ Det norske materialet er her helt i overensstemmelse med de internasjonale funnene, og samtlige av de ovenfor nevnte kildetekstene understreker fars kjærlighet til barna. På mange måter kan farskjærligheten oppsummeres i følgende sitat fra artikkelen «Et lykkelig hjem» fra *Familievennen* no. 1, 1881:

Og dog vove vi at paastaa med største Bestemthed, at Hjemmet baade er bestemt til og tillige kan være det Sted, hvor man

tilbringer sine lykkeligste timer. Den, som ikke kjender til Familielivets Lykke, ved ikke stort af Lykke paa Jorden.³⁵

Artikkelen er usignert, men skrevet av en mann, sannsynligvis redaktøren. Det interessante med sitatet er at det ikke er kjønnnet. Sitatet er et godt eksempel på det som er gjennomgående i kildelitteraturen, nemlig at man snakker om et ideelt hjem og et idyllisk hjem for familien som sådan, gjeldende for både barn og voksne, for både mann og kone. Spesielt i den første perioden jeg har undersøkt, fra 1850 og fram til århundreskiftet, er det i mindre grad tale om kjønnsforskjeller når det gjelder hjemmets betydning. Hjemmet er like stor lykkebringer for far som for mor, og de har begge vesentlige oppgaver i forsørgelsen av barna.

I foredlingen av hjemmet i oppdragelseslitteraturen kan man godt si at idylliseringen og romantiseringen av hjemmet bryr seg lite med selve arbeidsdelingen i hjemmet. Dette kan muligens knyttes til den omfattende bruken av tjenerskap. I forhold til vår tid hvor diskusjonene går i detalj om hvem som gjør hva og hvor mye når det gjelder oppvask, vask, matlagning etc., så var denne type diskusjoner helt fraværende i materialet fra 1800-tallet. Jeg har derfor ikke grunnlag for å si noe om den faktiske arbeidsdelingen i hjemmet med utgangspunkt i det materialet jeg har studert.

Når det gjelder forståelsen av kjønn, er tendensen at kjønn får en noe økende betydning fra århundreskiftet og framover mot mellomkrigstiden. Dette kan antas å ha sammenheng både med framveksten av den første kvinnebevegelsen på slutten av 1800-tallet, som setter kjønn på dagsordenen, den økende interessen og innflytelsen fra nyere biologisk/medisinsk forskning som framhever kjønnenes forskjellighet, og moderniseringen og profesjonaliseringen av samfunnet, som

bringer mennene og fedrene bort fra husholdet og legger grunnlaget for ideen om en tosfæremodell.

Laura Marholm Hanssons bok *Kvindernes bog* (1894) er et godt eksempel på hvordan reaksjonen på kvinnebevegelsen framprovoserer en idealisering av moderligheten, og hvordan diskusjonen om moderligheten, og den dertil tilhørende kvindeligheten, blir uunngåelig i diskusjonen i de neste tiårene.³⁶ Mens kvinnesakskvinnene ville gi kvinnene rett til utdanning og arbeid, framhevet motstanderne kvinnes moderlighet som deres egentlige kvinnelighet, og at ethvert svik mot denne var et svik mot kvinneligheten.

Hele perioden er imidlertid preget av et interessant dilemma. For mens forfatterne er nærmest unisont enige om at mannen er overordnet kvinnen, er de også ganske så enige om at kvinnen er viktigere enn mannen for barnas ve og vel. Dette skaper en balansegang som av og til blir vanskelig. Hvordan argumentere for at far er maktoverhodet, uten at han dermed skal kunne utvikle tyranniske tendenser? Hvordan beskrive, erkjenne og underbygge at moren er den viktigste for barna uten at man dermed fratar faren hans autoritet? Slike dilemmaer gjør at oppbyggelseslitteraturen må si begge deler samtidig. Tydeligst utspiller dette seg i H.W.J. Thiersch' *Om det christelige Familieliv* (1865), som argumenterer for mannens overlegenhet, slik den er innstiftet av Gud og beskrevet i både Det nye og Det gamle testamentet, men samtidig skriver bredt om hvilken byrde og plikt som ligger over mannen for å forvalte denne herskeposisjon på korrekt måte. Samtidig som han senere skriver om kvinnens ansvar for hjemmet, skriver forfatteren vel så mye om at kvinnen må passe seg for ikke å bli dominerende og regjerende, som vil gi følgende resultat: «Finder man et Huus fuldt af ulydige Børn, saa kan man næsten altid være vispaa, at Moderen har den Vane at sige Faderen imod».³⁷

Meningen med hjemmet

Ut fra det materialet jeg har vært gjennom, er det grunn til å konkludere med at farens posisjon i forhold til den framvoksende todelingen av samfunnet i en privat og en offentlig sfære var å være tilstede begge steder. Mens kvinners meningsbærende identitet ble knyttet til hjemmet og omsorgen for huset og familien, ja sågar i sterkere grad enn tidligere, ble mannens meningshorisont fordoblet: han skulle fremdeles være en hjemmets mann, men han skulle dessuten ivareta offentlighetens og arbeidets interesser. Ut fra dette er det grunn til å si at fedrene både hadde en rolle å spille *for familien og i familien*, som kan omtales som farens *rollefunksjon* versus farens *intimitetsrelasjon*.³⁸ I forhold til kvinner er det grunn til å konkludere med en relativ atskilthet mellom den offentlige og den private sfæren – ikke minst gjennom at hele diskusjonen i denne perioden jo nettopp handlet om i hvilken grad kvinner skulle delta i den offentlige sfæren – men i forhold til menn er dette langt mer problematisk. Menns posisjon var ikke utelukkende knyttet til offentligheten. Jeg vil nesten si tvert imot. I samtidens diskusjon om menns og fedres rolle var det faktisk viktigere å understreke deres betydning *i familien*, noe som nettopp kan knyttes til det faktum at fedrene i stadig større grad måtte forlate familiens rom for å jobbe og slik skaffe et materielt grunnlag *for familien*. At farens forsørgerrolle vokste fram i denne perioden sammen med profesjonalisering, industrialisering og lønnsarbeid, gjorde det nødvendig å styrke hans emosjonelle og moralske forpliktelser *i familien*. Intimitetsrelasjonen forpliktet og la grunnlaget for vedvarende og stabile familier, mens rollefunksjonen var tendensielt truende samtidig som den var helt nødvendig for at familien overhodet skulle kunne eksistere. Det var ut fra slike gitte materielle og sosiale omstendigheter at diskusjonen om

rollefunksjon versus intimitetsrelasjon gikk.

I hvilken grad var så denne delingen i en posisjon *for* familien og en *i* familien problematisk for mennene selv? Jeg har funnet svært få eksempler på at menn problematiserer denne doble funksjonen, for eksempel i form av at arbeidet tar for mye tid eller at fedrene opplever at de er for mye borte fra barna.³⁹ Datidens forfattere (i hvert fall de mannlige) var nok spesielt forsiktige med å skrive noe som kunne tenkes å se ut som en kritikk av patriarkalske grunnprinsipper eller av menns forsørgerposisjon. Tomas Berglund finner i sin gjennomgang av brev skrevet av fedre på 1800-tallet at brevene er fulle av menns erkjennelse og beskrivelse av intimitetsrelasjonen. Brevene er slik sett med på å understreke eksistensen av den gode faren på 1800-tallet og at faren ofte var nært tilstedeværende i familien sammen med kone og barn.⁴⁰ Berglund diskuterer imidlertid ikke nærmere relasjonen og den mulige konflikten mellom farens intimitetsrelasjon og forsørgerrollefunksjon.

Jeg har kun sett på noen få norske brev-samlinger, som klart understreker fedrenes tilstedeværelse i familien.⁴¹ Disse brevsamlingene redegjør åpent for den intimitetsrelasjonen fedrene står i i forhold til sine barn. I en av samlingene finnes imidlertid også en åpen diskusjon om den følte motsetningen mellom væren for familien og i familien. I brev-samlingen til vitenskapsmannen og faren til Sigrid Undset, Ingvald Undset, beskrives dette ganske utførlig i flere brev.⁴² Dette kan tyde på at det økte behovet for at fedrene skulle tilbringe mer tid utenfor hjemmet, ble oppfattet som problematisk for en del menn i denne perioden, slik det er for mange menn også i vår tid. En skal imidlertid være oppmerksom på at i Norge i tiden mellom 1850 og 1920 var fremdeles de fleste menn knyttet til jordbruket, med 56 prosent i primærnæringen i 1891 og 43,8 prosent i 1920. Først i etterkrigstiden

begynte tilknytningen til jordbruket virkelig å falle.⁴³

En mer omfattende studie av fedres brev i denne perioden vil med stor sannsynlighet gi flere beskrivelser av fedres intimitetsrelasjon, men muligens vil det også gi grunnlag for å gå videre i tematiseringen av et mulig maskulinitetsdilemma mellom å være i familien og for familien. Nå er det imidlertid ikke slik at et moderne arbeidsliv i denne perioden nødvendigvis innebar så lang tid borte fra hjemmet. Det er ikke bare jordbrukshusholdningen som var et felles produksjons- og reproduksjonsrom. Shawn Johansen viser i sin bok *Family Man* (2001) at den tidlige etableringen av profesjoner gjerne var i tilknytning til hjemmet. Spesielt gjaldt dette doktorer, advokater, tannleger og andre som etablerte «hjemmekontor». Var kontoret flyttet ut av huset, lå det gjerne bare rundt kvartalet eller i kort spasertur fra hjemmet. Også det tidlige industriproletariatet hadde ofte ikke så lang vei mellom arbeid og hjem i og med at mange arbeiderboliger ble bygget i nærheten av industrien. Dette innebar at arbeiderne ofte gikk hjem til lunsj og kunne ha besøk av barna på arbeidsplassen.⁴⁴ Dette kan tyde på at farens posisjon i dobbeltrollen mellom å være for familien og i familien ikke nødvendigvis skapte noe dilemma for den enkelte far, men i større grad var en bekymring i den offentlige diskursen.

I et mer helhetlig perspektiv over perioden 1850–1920 vil jeg tilslutte meg den historieforståelsen som kommer til uttrykk i det nordiske historieverket *Inte ett ord om kärlek: Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*.⁴⁵ Verket er en studie av ekteskapsreformene i Norden i perioden fram til 1930, hvor en ny ekteskapsmodell var blitt gjennomført i alle de nordiske landene. Forfatterne av denne studien omtaler perioden som en overgang til likestilling mellom partene i ekteskapet og et oppgjør med en klar patriarkalsk familiemodell:

Ekteskapsreformen kan sees på som et tidlig eksempel på «statsfeminisme». Forholdet mellom menn og kvinner ble modernisert; de ble likestilte selv om likheten ble basert i forskjell. Reformen gjorde slutt på patriarkatet og representerte en individualisering av kvinner, samtidig som en tradisjonell familiemodell ble videreført. Når ekteskapsreformen ble en likestillingsreform, viser det likestillingsdiskursens gjennomslag i de nordiske landene. (2006:319)

Ekteskapsreformen i de nordiske landene baserer seg på en komplementær kjønnsrollelenkning med en hjemmeværende husmor og en utearbeidende og forsørgende mann. Selv om reformen hadde som målsetting å likestille partene i familien – gi husmoren både verdighet og rettigheter i ekteskapet på lik linje med mannen – ga den støtet til en økt institusjonalisering av den kjønnsrollebestemte oppdelingen av et ute og et hjemme. For faren kan dette sees på som en økt intensivering av hans rolle *for familien*, mens hans funksjon *i familien* ble mer utydelig og uklar. Debatten om reformen handlet i stor grad om kvinners rolle og rettigheter, mens det var mindre diskusjon om farens betydning i hjemmet. Jeg finner lite av det voldsomme engasjementet fra andre halvdel av 1800-tallet for å underbygge farens kjærlighet til hjemmet i litteraturen når vi nærmer oss 1920-årene. Nå var det husmoren og morsidealiserings som i økende grad stod i fokus. Mens tidligere tekster nettopp var opptatt av å gi far en vesentlig betydning i hjemmet, blir dette nå mindre viktig for reformmakere og moralister.

Spørsmålet er om ekteskapsreformen kan ha vært et av de elementene som var med å tømme hjemmet for mening for faren. En viktig debattant i forbindelse med gjennomføringen av ekteskapsreformen kan muligens underbygge et slikt perspektiv. Den danske

konserverne litteraturkritikeren Harald Nielsen er den mest innbitte kamphane og skribent som motsetter seg ekteskapsreformen i offentligheten. Nielsen argumenterer for at reformen vil ta fra mennene deres makt i familien. Mennene tjente pengene og burde derfor kunne bestemme, hevder Nielsen. I boken *Moderne Ægteskab* raljerer Nielsen over reformkomiteens innstilling, og mener den fratar menn deres verdighet og undergraver hele ekteskapsinstitusjonen:

Man kan ikke uden videre forøge Ægteskabernes Antal eller Frugtbarhed, men man kan lade være at gøre det til en Fare for en Mand at gifte seg og til en Ydmygelse for ham at blive Fader.⁴⁶

Det interessante i Nielsens argumentasjon, og også hos andre som støttet og solidariseret seg med hans argumenter (også i kvinnebevegelsen), er at argumentasjonen bærer fram en grunnleggende angst for at meningen med familien skal forsvinne for mannen når han blir fratatt sin patriarkalske legale autoritet. Nesten hele mitt materiale viser at retorikken om farens plass i familien er en balansegang mellom en visshet om at moren er viktigst for barna og at faren samtidig skal kunne ha siste ord i oppdragelsen. Ved likestilling mellom partene, som jo innebærer at farens autoritet blir svekket, forsvinner også denne balansen som er grunnlaget for familien slik man tenker seg den i denne perioden. Og dette oppleves truende for reformens motstandere.

Harald Nielsen hadde på mange måter rett i at ekteskapsreformen var med på å legge grunnlaget for at meningen i familien ble svekket for mannen. Moderniseringen og den samfunnsmessige utviklingen som ekteskapsreformen bygger opp om, forsterker farens betydning for familien samtidig som den svekker farens betydning i familien. Dette er en tendens som forsterkes framover mot

1950- og 1960-tallet, som på mange måter er høydepunktet for den kjønnsrollebestemte arbeidsdelingen mellom kvinne og mann og mellom familie og arbeid. Først på 1970-tallet begynte menn igjen å skape mening med å være i familien. Perioden 1850–1920 representerer i norsk historie en periode hvor fedrene fremdeles i liten grad var forsvunnet ut av hjemmet. Mange menn deltok ved fødslene av sine barn, de hadde det overordnede ansvaret og makten over både barn og familie.⁴⁷ I jordbrukshusholdningen, hvor de fleste fremdeles hadde sitt virke, var det arbeidsfelleskapet som var tingen, innenfor gitte systemer med arbeidsdeling mellom ektefolkene.⁴⁸ Moderniseringen og profesjonaliseringen var ikke kommet lenger enn at det blant borgerskapet fremdeles var stor nærhet mellom hjem og arbeid, og meste parten av den oppbyggelige litteraturen om hjem og familie underbygget betydningen av farens plass i hjemmet. Likevel skjer det en gradvis svekkelse av farens plass i familien. Kombinasjonen av en økt komplementær kjønnsrolletenkning og en idealisering av moren og husmoren gjorde at meningen med hjemmet ble stadig mindre kommunisert om og til fedre. Med ekteskapsreformen i 1920-årene ble på mange måter denne modellen institusjonalisert, og tiden framover til slutten av 1960-tallet gikk på mange måter ut på, politisk og ideologisk, å utvikle og reproducere en slik familiemodell. I denne modellen er det vanskeligere å finne hvor farens plass i familien er.

Patriarkat versus en moderne individbasert samfunnskontrakt

Hvor leder dette oss hen i forhold til teoretiske forståelser av kjønn, familie og offentlighet? I artikkelen «Gender: A Useful Category of Historical Analysis» skriver Joan Scott at forskningen i større grad må fokusere på hvordan

ting hendte for å kunne forstå hvorfor det skjedde: «We must ask more often how things happened in order to find out why they happened».⁴⁹ I dette ligger det at kjønnsforskningen må styrke kunnskapen om materialitetens og diskursenes *mening og mangfoldighet* framfor søken etter universelle og generelle teorier om kjønn og historie. I overgangen fra en empirisk basert kvinneforskning til en mer teoretisk orientert kjønnsforskning ligger det en fare i generaliserte forståelser av kjønnsforskjeller og kjønnsdualistiske teorier. Kjønn blir til motsetninger og forskjeller i en hierarkisk basert maktmodell. Dermed kan man miste av syne hvordan kjønnete identiteter blir produsert og konstruert i relasjon til en rekke faktorer, sosiale settinger og spesifikke kulturelle representasjoner, som ikke nødvendigvis setter kjønn i opposisjon til hverandre.

Mangelen på empirisk og historisk kunnskap om menn og maskulinitet i kjønnsforskningen har skapt et tomrom hvor kjønnsforskjellene er basert på høyst mangelfull kunnskap om det ene kjønn. Gjennom min og andres forskning på menn kan bildet utfylles, noe som forhåpentligvis vil gi en teoretisk rikere forståelse av kjønn. Når jeg har forsøkt å påpeke at tosfæreteorien ikke kan gjelde på samme måte for menn som for kvinner, vil det måtte nyanseres, og forståelsen av forholdet mellom familie og offentlighet må fornyes. Framveksten av et moderne skille mellom familie og offentlighet er ikke entydig kjønn. Slik det framstår i mitt materiale, er familien et arnested med tilnærmet like stor betydning for både kvinner og menn, fordi deres viktigste oppgave er den felles oppgaven de som foreldre er satt til som oppdragere av kommende slekter. I denne oppgaven kan verken far eller mor ofres. På den andre siden blir offentligheten satt i motsetning til familien som en potensiell trussel mot familiens ve og vel. Dette gjelder for så vel mannens som for kvinnens rolle og betydning i familien.

Det er også viktig å merke seg at kvinners lønnsarbeid var større blant gifte kvinner i andre halvdel av 1800-tallet enn i 1960-årene (Hagemann 1994). Disse trekkene endres likevel gradvis fram mot mellomkrigstiden hvor et kjønnnet skille trer tydeligere fram, mor hjemme og far ute. I boken *Kjønn og modernitet* (2007) diskuterer Jorun Solheim dette utviklingstrekket i et forsøk på å forstå sammenhengen mellom kjønn og det moderne. Solheim skriver «det jeg i første rekke vil konsentrere meg om, er den differensieringen som finner sted mellom kvinners og menns produktive virksomhet, som gradvis resulterer i en kulturell *forvisning* av 'det kvinnelige' fra det økonomiske feltet.»⁵⁰

Ut fra mitt materiale vil det se litt annerledes ut. Riktignok, som jeg har nevnt tidligere i artikkelen, endres kvinners rolle fra deltagelse i fellesøkonomien på gården til en mer entydig ikke-produserende hjemmевærende hustru og mor. Slik sett svekkes kvinners posisjon i forhold til økonomien, i tråd med det Solheim påpeker. Men samtidig, og dette er av sentral betydning, foregår det en kontinuitet i kvinners liv knyttet til hjemmet og intimsfæren i overgangen fra bondehusholdningen til en moderne borgerlig familie, mens mennene på grunn av de endrede produksjonsforholdene fra 1850-årene av gradvis må bevege seg ut av husholdet for å kunne forsørge familien. Dette er en vedvarende prosess som forsterkes framover mot 1920-årene (og enda mer etter det igjen). Ut fra et slikt perspektiv er det mennene som opplever et brudd, hvor man i en forstand kan si at de «forvises» fra hjemmeproduksjon til atskilt profesjonalisert produksjon eller begynnende industriproduksjon. Gifte kvinners arbeidsfelt og meningsskapende aktivitet fortsetter å være i hjemmet, mens den for mennenes del gradvis forskyves fra hjemmet til offentligheten.⁵¹

På samme vis er det ikke arbeidet som blir problemet eller motsetningen til kvinneligheten. Problemet ligger i selve forståelsen av kvinneligheten som framfor alt moderlig. Her er det en samstemmighet med Solheim som påpeker at «den kulturelle diskursen om moderskapet kan derfor betraktes som selve kjernen i den kulturelle kampen om kvinneligheten.»⁵² Kvinnen er først og fremst mor, og det er som mor hun realiserer kvinnelighetens essens. Med et forsterket press fra kvinnesaks-kvinnene øker faktisk den retoriske kraften i morsidealiseringsen utover på 1900-tallet. Ut fra et historisk perspektiv er det et mesterlig håndverk når ekteskapskommisjonen klarer å forene morsidealiseringsen med en likhetsfilosofi. En kjønnskomplementær likhetstanke forener to motstridende krefter fra og med 1920-årene, som først senere eksploderer rundt 1970. I disse femti årene er mennene på sett og vis satt til side i kampen om hjemmet. Hjemmet handler ikke lenger om dem.

Ut fra et individualiseringsperspektiv kan man si at bruddet med en patriarkalsk familiemodell og overgangen til en mer individbasert familie- og samfunnsmodell stimuleres av både en likeverdig ekteskapskontrakt og av en forskyvning av mennenes rolle i familien til å være for familien. Solheim diskuterer overgangen fra et patriarkat til et moderne samfunn ut fra Carol Patemans patriarkatstenkning. Mens Pateman ønsker å opprettholde ideen om et patriarkat også for det moderne samfunnet, understreker Solheim at vi her isteden må snakke om et brudd, på lik linje med Melby mfl. i boken *Inte ett ord om kärlek* (2006). Den moderne individbaserte samfunnskontraktmodellen avløser farsautoriteten, slik den gjaldt i patriarkatet. Dette er helt i overensstemmelse med det materialet jeg har studert, men i denne tradisjonen i kjønnsforskningen er det imidlertid ingen som reflekterer over at fars meningsfall i hjemmet er en av grunnfaktorene som gjør

denne overgangen mulig. Patriarkatet var jo nettopp basert på at far var i hjemmet med en tydelig og åpenbar autoritet. Når far beveger seg ut av hjemmet, og når både hjemmearenaen, store deler av sosialiseringssoppgavene og ikke minst selve forståelsen av hjemmet som et kvinnelighetsskapende og kvinneidentifikatorisk sted overlates til moren, oppstår det en splittelse som ikke gir rom for farsautoriteten på samme måte som tidligere. Svekkelsen og opphøret av patriarkatet er dermed basert på en samtidig bevegelse av fars økte tilknytning til offentligheten borte fra hjemmet og kvinners økte kamp for like rettigheter i hjemmet.

En slik måte å se overgangen fra patriarkat til en individbasert modernitet har ikke som overordnet utgangspunkt at kjønne står i motsetning til hverandre, men at endringer i et kjønnsystem er koplet til en rokering av etablert «harmoni» mellom kjønne. Begge kjønns bevegelser spiller dermed inn i et forsøk på å etablere en ny form for «harmoni» gjennom dannelsen av et fornyet kjønnsystem. Den samfunnskontraktmodellen som etableres i den tidlige modernitet, er imidlertid en modell med en innebygget tidsinntilt likestillingsbombe. Mens mennene blir etablert som moderne, individbaserte samfunnsborgere med en sentral rolle i offentligheten og med et forsørgeransvar for familien, blir kvinnene etablert som en kombinasjon av moderne rettighetsbærende individer og et kvinnelighetsideal basert på senpatriarkatets morsideologi. Denne doble bestemmelsen av det kvinnelige er et konfliktskapende element som til syvende og sist må finne sin løsning. Ut fra en slik refleksjon er det mulig å tenke modernitetsutviklingen nærmest suksessivt, hvor mennene inkorporeres i moderniteten på et tidligere stadium enn kvinnene, og hvor det kulturelle bruddet med en patriarkalsk kvinnelighetsdiskurs først inntreffer mot slutten av 1960-tallet. Først da blir kvinner diskursivt

inntatt som en uomtvistelig del av moder-
nitetens individbaserte kulturelle væren, og
farens posisjon i dilemmaet mellom å være for
familien og en væren i familien gjenoppstår. ★

Litteratur

- Avdem, Anna 1985. «Bondekvinne og hamskiftet.» I:
Kari Vogt mfl. (red.): *Kvinnernes kulturhistorie bd. 2*.
Oslo: Universitetsforlaget.
- Backer, Julie 1965. *Ekteskap, fødsler og vandringer
i Norge 1865–1960*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå,
samfunnsøkonomiske studier 13.
- Berglund, Tomas 2003. «Må du tro han är däjelig:
troligen blir han lig mig! Om faderskapet som his-
toriskt forskningsprojekt». I: *Män och mänligheter
från vikingar till Kalle Anka*. Stockholm: Almqvist
Wicksell.
- Berglund, Thomas 2004. «I Fäder, reten icke Edra barn
till wrede, utan upföder dem i tucket och Herrans
förmäning». *Fadersideal i uppfostranslitteratur
1750–1820*. I: Christina Kjellson, Sven Olofsson
och Per Sörlin (red.). *Blickar bakåt*. Mitthögskolan:
Institutionen för humaniora, rapport nr. 15.
- Berglund, Tomas 2007. *Det goda faderskapet i
svenskt 1800-tal*. Stockholm: Carlsson.
- Blom, Ida og Sølvi Sogner (red.) 1999. *Med kjønns-
perspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen aka-
demiske forlag.
- Blom, Ida, 1988. *Den haarde Dyst. Fødsler og fød-
selshjelp gjennom 150 år*. Oslo: Cappelen forlag.
- Braby, Maud Churton 1909. *Det moderne ægteskab
og hvordan det skal klares*. Oversettelse for Norge
og Danmark ved Cort Holtermann. Kristiania: As-
chehoug.
- Davidoff, Leonore og Catherine Hall 1987 (rev. utg.
2002). *Family Fortunes: Men and Women of the
English Middle Class, 1780–1850*. London: Hut-
chinson.
- Ekenstam, Claes 2001. «Johan Gabriel Oxenstierna
– en man för vår tid». I: Claes Ekenstam mfl. (red.):
Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring. Hede-
mora: Gidlunds förlag.
- Fleischer, Petra 1925. *Ved hjemmets arne*. Bergen:
Lunde.
- Frank, Stephen 1998. *Life with Father: Parenthood
and Masculinity in the Nineteenth-Century Ameri-
can North*. Baltimore: The Johns Hopkins Univer-
sity Press.
- Frigstad, A. 1890. *Fra Hjemmets Arne: et Udvalg af
mine skriftlige Arbeider*. Mandal: A. Frigstad.
- Funcke, Otto 1908. *Ved Hjemmets Arne: nogle Ord til
unge og gamle Ægtefolk*. Bergen: Beyer.
- Garborg, Hulda 1905. «Kvindesagens store, nye apo-
stel». *Samtiden*. Kristiania: Aschehoug.
- Garton, Janet 2002. *Elskede Amalie. Brevvekslingen
mellom Amalie og Erik Skram*. Bind 3: Årene 1889–
1999. Oslo: Gyldendal.
- Gillis, John 1996. *A World of Their Own Making*. New
York: BasicBooks.
- Gilman, Charlotte Perkins 1905. *Hjemmet: dets
Arbeide og Indflydelse* (oversatt av Kathrine Faye-
Hansen). Kristiania: Aschehoug.
- Grastvedt, Laila 1984. «Det va' itt'no' å sku' åt'n
dokter etter». *Utvikling av fødselstradisjoner
og -holdninger blant fødende og helsepersonell i
Norge de siste 150 år*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Griswold, Robert 1993. *Fatherhood in America*. New
York: BasicBooks.
- Hagemann, Gro 1994. *Kjønn og industrialisering*.
Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansson, Laura Marholm 1894. *Kvindernes bog* (auto-
risert oversettelse). Kristiania: Aschehoug.
- Hertzberg, N. 1882. «Børneopdragelse i Hjemmet».
Familievennen 11, Bergen den 15de November.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. [The Century
of The Family. The Ideal Family and Bourgeois
Lifestyle in nineteenth-century Finland]* Helsinki:
SHS.
- Johansen, Shawn 2001. *Family Men: Middle-Class
Fatherhood in Early Industrializing America*. New
York: Routledge.
- Kerber, Linda 1988. «Separate Spheres, Female
Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's
History». *The Journal of American History* 75 (1).
- Klaveness, Thv. 1883. *Ægteskabet og Huslivet: Et
Ord til unge Ægtefolk*. Kristiania: Den norske Lu-
therstiftelsens forlag.
- Knoff, Ths. 1921. *Opdragelsen i hjemmet og paa sko-
len*. Kristiania: I kommisjon hos Olaf Norli.
- Lorentzen, Jørgen, 2006. «Fedrene». I: Jørgen Lorent-
zen og Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden*. Hede-
mora: Gidlunds förlag.
- Lorentzen, Jørgen og Claes Ekenstam (red.). 2006.
Män i Norden. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Melby, Kari 1999. «Politisk myndighet uten rettighet:
Fredrikke Qvam». I: Kari Melby (red.): *Kjønne-
nens møte med det moderne*. Skriftserie 1/1999. Trond-
heim: NTNU, Senter for kvinneforskning.
- Melby, Kari, Anu Pykkänen, Bente Rosenbeck og
Christina Carlsson Wetterberg 2006. *Inte ett
ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca
1850–1930*. Göteborg: Makadam förlag.
- Meyer, F.B. 1906. *Kjærlighed, Forlovelse og Ægte-
skab*. Kristiania: Tvedte. 3de oplag.
- Møller, J.S. 1940. *Moder og barn i dansk Folkeoverle-
vering*. København: Ejnar Munksgaard.
- Nielsen, Harald 1919. *Moderne Ægteskab*. Kjøben-
havn: Aschehoug.
- Olsen, E. 1878. *En Faders Ord til sin Datter paa hen-
des Bryllupsdag*. Af en prest. Bergen: Floor.
- Ryan, Mary 1981. *Cradle of the Middle Class: The
Family in Oneida County, New York, 1790–1865*.
Cambridge University Press.
- Ræder, Aagot 1896. «Kvinden». *Samtiden*. Kristiania:
Aschehoug.
- Scott, Joan 1986. «Gender. A Useful Category of His-
torical Analysis». *The American Historical Review*
91 (5). American Historical Association.
- Scott, Joan 1988. *Gender and the Politics of History*.
Columbia New York:
University Press.
- Sogner, Sølvi 1990. *Far sjøl i stua og familien hans.
Trek fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo:
Universitetsforlaget.

- Solheim, Jorun 2007. *Kjønn og modernitet*. Oslo: Pax forlag.
- Thiersch, H.W.J. 1865. *Om det christelige Familieliv*. Dansk udg. af J.M.L. Hjort. 2. udg. (1ste 1855 Kjøbenhavn: Gyldendal). Bergen: Floor.
- Tiller, Per Olav 1961. *Father-separation and adolescence. A study of attitude and personality of adolescent sailor and whaler children*. Oslo: Institutt for sosialpsykologi.
- Tillhagen, Carl-Herman 1983. *Barnet i folktron: tillblivelse, födelse och fostran*. Stockholm: LTs förlag.
- Tosh, John 1999. *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. New Haven and London: Yale University Press.
- Tosh, John 2005. *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain*. London: Pearson.
- Ulvros, Eva Helen 1996. *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*. Lund: Historiska Media.
- Undset, Sigrid 2003. *Elleve år*. Oslo: Aschehoug forlag.
- Wilson, Lisa 1999. *Ye Heart of a man: The Domestic Life of Men in Colonial New England*. London: Yale University Press.
- Östman, Ann-Cathrin 2006. «Bonden». I: Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- lien eller ekteskapet, men også om hustruens og morens oppgaver og forpliktelser. I noen av disse sniker det seg også inn noen setninger eller avsnitt om faren. I tillegg har jeg gått gjennom tidsskrifter som *Familievennen*, *Hver 8. dag* og *Samtiden* for samme periode.
- 13 Noe som bekreftes av at da jeg presenterte prosjektet for Nasjonalbiblioteket, mente man der at det ikke fantes noe om far, og lurte på om jeg ikke heller kunne skrive om mor – det hadde de nemlig mye litteratur om.
 - 14 Her er det imidlertid igjen en viss forskjell mellom engelske/amerikanske forskere som påpeker et mer dramatisk brudd i kvinnens rolle, og norske forskere som påpeker treghet og kontinuitet i endringene i kvinners domestifisering på 1800- og 1900-tallet og hvor gjennomslaget for en mer rendyrket husmorrolle kommer først etter annen verdenskrig (Avdem 1985, Blom og Sogner 1999).
 - 15 Meyer 1906:140. Boken var svært populær og kom i flere opplag. I 1919 var den solgt i hele 37 000 eksemplarer. Så sent som i 1947 kom den i ny utgave fra Norsk Litteraturselskap.
 - 16 Braby 1909:147.
 - 17 Funcke 1908:237.
 - 18 *Familie-vennen* no. 11, Bergen den 15de November 1882:82. Artiklen er basert på sitater fra N. Hertzbergs foredrag «Opdragelsen i hjemmet».
 - 19 Knoff 1921:10-11.
 - 20 Fleischer 1925:12.
 - 21 *Familie-vennen* no 5, 1881:38.
 - 22 Klaveness 1883:59.
 - 23 *Familie-vennen* no 11, 1882:83.
 - 24 Frigstad 1890: 9.
 - 25 Garborg 1905:595, Gilman 1905.
 - 26 Ræder 1896: 87.
 - 27 Tosh 1999:51.
 - 28 Ibid.:93ff.
 - 29 Ibid.:97.
 - 30 Thiersch (1865) skriver om lidelsene som kvinnene opplever i ekteskapet, og herom: «Det har ikke fundet for mange, men endnu alt for faa Forsvarere imod sine Tyranner» (1865:40). *Norsk Maanedsskrift for Afholdsreformen* har også flere advarsler mot tyranniske drukne menn, som denne fra oktober 1849: «Hun bliver ofte slagen blodig og blaa af en drukken mand, ofte fordømt til at sulte af en drukken Fader, ofte bragt til Fattigdom af drukne brødre.»
 - 31 Tiller 1961.
 - 32 Her skal det presiseres at dette til tider ikke er så rart. Mye av den litteraturen som omhandlet familie og foreldreskap, som var tilgjengelig og ble vidt spredt mellom 1850 og 1920, var oversatt litteratur fra engelske forfattere. Jeg har ikke gjort noe større poeng av dette i og med at mange av disse bøkene ble oversatt til flere språk i Europa og fungerte som en fellesnevner for dannelsen av nye borgerlige idealer utover i Europa. Jeg har heller ikke funnet noen vesensforskjell mellom den opprinnelige engelske litteraturen og den egenproduserte norsk/danske til at det er noen grunn til å gjøre noe skille mellom disse bøkene.
 - 33 Tosh 1999:99.

Noter

- 1 Kerber 1988:10.
- 2 Hagemann 1994, Melby 1999, Blom & Sogner (red.) 1999 og Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Wetterberg 2006 er gode eksempler på slike modifiseringer av at separate sfærer gir en fullverdig beskrivelse av kvinners liv på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.
- 3 Davidoff & Hall 2002 [1987]:XVI.
- 4 Spesielt Joan Scotts innflytelsesrike verk *Gender and the Politics of History*, 1988.
- 5 Se spesielt Tosh 1999, Frank 1988, Wilson 1999, Johansen 2001. For en gjennomgang av disse verkene argumentasjon, se min artikkel «Fedrene» i Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.): *Män i Norden* (2006).
- 6 Ryan 1982:232.
- 7 Davidoff & Hall 2002 [1987]:329.
- 8 Ibid.:330.
- 9 Tosh 1999 og 2005, Frank 1998, Wilson 1999, Johansen 2001 og Berglund 2007. Disse forskerne bidrar med et større empirisk materiale om farskap enn både Griswold 1993 og Gillis 1996. Häggman 1994, Ulvros 1996 og Ekenstam 2001 har også viktige bidrag til kunnskapen om far i et historisk perspektiv.
- 10 Se f.eks. Ryan 1982:148.
- 11 Tosh 1999:1.
- 12 Jeg har tatt utgangspunkt i Norsk bokfortegnelse og plukket ut alle de bøkene som ut fra titler kunne tenkes å inneholde noe om far i perioden 1850-1920. I alt fant jeg 116 titler som kunne være relevante. Oftest er det snakk om titler om fami-

- 34 Se Häggman 1994, Ulvros 1996, Gillis 1996, Frank 1998, Wilson 1999, Johansen 2001, Ekenstam 2001 og Berglund 2007.
- 35 *Familievennen* no. 1, Bergen den 15de Januar 1881:1.
- 36 Hansson 1894. Boken er oversatt fra den tyske originalen *Das Buch der Frauen*.
- 37 Thiersch 1865:74.
- 38 Se mer om dette i mitt kapittel «Fedrene» i Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden* (2006).
- 39 Se for eksempel Olsen (8978). *En faders Ord til sin Datter paa en Bryllupsdag*.
- 40 Berglund 2007:204ff.
- 41 Jeg har kun vært gjennom brevsamlingene til Ingvald Undset og M.B. Landstad, som begge finnes ved Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket, avd. Oslo. Den siste er en ganske omfattende brevsamling. Dessuten brevvekslingen mellom Erik Skram og Amalie Skram etter at deres datter Johanne ble født i oktober 1889 (Garton 2002).
- 42 Jeg har skrevet om dette i kapitlet mitt i Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden* (2006)..
- 43 Se tabell i Blom og Sogner (red.) 1999:346.
- 44 Johansen 2001.
- 45 Melby, Pylkkänen, Rosenbeck, Wetterberg 2006.
- 46 Nielsen 1919:150.
- 47 Jeg har skrevet om menns deltagelse ved fødsler i Jørgen Lorentzen og Claes Ekenstam (red.). *Män i Norden* (2006). Om fødsler se også Møller 1940, Backer 1965, Tillhagen 1983, Grastvedt 1984, Blom 1988.

48 Östman 2006.

49 Scott 1986, s. 1067.

50 Solheim 2007:68.

51 Denne samtidig diskursive splittelsen er interessant også fordi den fungerer på tross av at svært mange kvinner deltar som lønnsarbeidere i den tidlige industrialiseringen.

52 Ibid.:95.

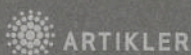
«First mother and child, thereafter the father»

On the fathers in Norwegian history from 1850 to 1920

While mothers have been linked to the home, and women to the private sphere, men have basically been studied as representatives of the public. This article argues that fatherhood was almost as important to the family and the home as the mother in the period 1850-1920, and that the father was split between a role for the family and a role in the family.

306.76

eng. sammendrag
transsexuelle
Kjønnsforskning
Kjøn

Av ANN KROON

Transsexuella taxonomier

Asymmetriske konstruksjoner av kön

Under 1900-talet utvikles den psykiatriske diagnosen «primær transsexualism». Her analyseres de diskursive utmeislingar av kön og seksualitet som skjer i og med dette, med spesielt fokus på idébagaget «aktivitet» og «passivitet» i forhold til biologiske menn og kvinner. Forfatteren interesserer seg særskilt for den kønsmessige asymmetri som oppstår i den transsexuelle kontekst som konstruerer den biologiske mannen i flei kønsavvikende varianter än den biologiske kvinnen. På ett övergripande plan har kvinner tilgang til färre former av køns- og seksualitetsavvikelser, såväl symboliskt som i tillgängliga subjekspositioner.

Med nedslag i den västerländska diskurs om transsexualism¹, som växt fram under senare delen av 1900-talet, är mitt syfte att relatera skillnaderna i den psykiatriska diagnosen av biologiska kvinnor och biologiska män som ansöker om könsbyte till mer övergripande förändringar i konstruktionen av kön och sexualitet de senaste 150 åren. Jag intresserar mig särskilt för delar av de diskursiva utmejslingar av kön och sexualitet som sker i och med framväxten av den psykiatriska diagnosen «primär transsexualism». Inom det psykiatriska fältet är det den primära

längre vare sig implicit eller explicit kräver kirurgiska ingrepp för att bevilja ett könsbyte. Huvudkriteriet blir istället, fortfarande via utvärdering och intyg från psykiatrin/psykologer, att den hävdade könsidentiteten är stabil och varaktig över lång tid och tanken om en inre stabil «motsatt» könsidentitet fortsätter således att vara central (se t.ex. Valentine 2007).

Här fokuserar jag på hur man analytiskt kan förstå den diagnostiska asymmetri som uppstår genom att den biologiska man som ansöker om könsbyte diagnostiseras i fler

En man som söker könsbyte diagnostiseras i fler könsavvikande «varianter» än en kvinna.

transsexuella (som oftast även benämns «sann» eller «genuin» transsexualism, se t.ex. Landén 1999) som ses som den ultimata kandidaten för det legala och statligt sanktionerade medicinska könsbytet såsom det sker i Sverige, men även i andra europeiska länder som Holland och Tyskland. Den primära transsexuella personen antas sedan barnsben bära på en inre «motsatt» könsidentitet som han eller hon nu önskar få i överensstämmelse med sin kropp via olika hormonella och kirurgiska åtgärder. Önskan att «byta kön» ses i västvärlden som en psykiatrisk åkomma och lagstiftarna har i många länder därför lagt det praktiska avgörandet om en person lämpar sig för behandling i händerna på den kliniska psykiatrin, som genom, ofta långdragna utredningar, uttalar sig och rekommenderar beslut. En del länder, såsom Storbritannien, och vissa stater i USA, har gått mot ett mindre rigoröst förfaringsätt, där man inte

könsavvikande «varianter» än den biologiska kvinna, vars transsexuella manlighet tycks mycket lättare att kartlägga än den biologiska mannens «rätta» transsexuella kvinnlighet. I en svensk psykiatrisk artikel från 1961 (Hertz, Tillinger och Westman 1961), framgår det tydligt att inom den gren av den västerländska psykiatrin som under 1900-talet ägnar sig åt att taxonomiskt kartlägga fenomenet transsexualism, löper det en relativt rak betydelselinje från uppfattningar om vad som utgör och vem som utför sexuell «aktivitet» och «passivitet» (idémässigt kopplade till sexuell penetration) till senare uppfattningar om «manlighet» och «kvinnlighet» i förhållande till både psyke och kropp. Jag menar därför att en kartläggning av idébagaget «aktivitet» och «passivitet» i förhållande till konstruktioner av kön och sexualitet är ett fruktbart sätt att analytiskt försöka bena ut denna asymmetri. Passivitet/kvinnlighet

hos mannen tycks manifestera sig som mer svårångat *samtidigt* som det uppträder i fler igenkänningsbara varianter, medan aktivitet/manlighet hos den biologiska kvinnan i denna diskurs präglas av ett «antingen-eller».

Förändringarna i konstruktionen av kön och sexualitet under det senare 1800-talet och det tidiga 1900-talet karakteriseras framförallt av två stora rörelser: konsolideringen av övergången från *enkönsmodellen till tvåkönsmodellen* som påbörjas redan under 1600-talets upplysningstid, och det sena 1800-talets «homosexuella skifte», där homosexuella handlingar alltmer kommer att bilda grund för antaganden om en särskild homosexuell identitet (Lauquer 1990; Foucault 1990). Det som i slutet av 1800-talet i stora drag binder samman dessa rörelser är den framväxande idén om *heterosexualiteten* som ger mening åt både olikkönade kroppar och olika «sexuella läggningar». «Kön» och «sexualitet» sågs tidigare som två sidor av samma mynt – en maskulin kvinna antogs per definition sexuellt åtrå andra kvinnor och vice versa med män. Så utvecklas mer finfördelade taxonomier som *transvestism*, *transsexualism*, och under senare tid *transgender*. Utmejslandet av dessa kategorier använder sig av begreppet «gender» för att utveckla tanken om en i människans inre belägna «könsidentitet» som kan urskiljas från hennes «sexuella läggning» (Kroon 2007; Meyerowitz 2002; Valentine 2007). Transgenderforskaren David Valentine menar att det framförallt är den konceptuella uppdelningen mellan «gender» och «sexualitet» som karakteriserar 1900-talets «könsforskning» inom psykiatri och sexologi och att «[...] 'transgender', rather than being an index of marginality [...] is in fact a central cultural site where meanings about gender and sexuality are being worked out» (Valentine 2007:14). Valentine gör dock ingen systematisk analys av eventuella skillnader hos biologiska kvinnor och biologiska män i

detta avseende. Jag hävdar däremot att de två ovannämnda övergripande rörelserna, såsom de analyserats av Foucault och Lauquer, måste relateras till just den *asymmetriska* konceptuella splittringen av kön och sexualitet, för att vi bättre ska kunna förstå deras potentiella beröringspunkter. Jag menar att vissa av dessa beröringspunkter utkristalliseras genom det taxonomiska arbetet med den psykiomedicinska diagnostiska positionen «primär transsexualism», som den mejslas fram under 1900-talets senare del.

Den asymmetriska differentialdiagnostiken

Artikeln bygger på det svenska psykiatriska empiriska textmaterial som jag analyserar i min avhandling *FE/MALE asymmetries of Gender and Sexuality* (Kroon 2007, se särskilt den avslutande referenslistan). Som jag betonar i avhandlingen går det inte att dra vattentäta skott mellan svensk och övrig västerländsk psykiatrisk transsexualismdiskurs. Sverige var tidigt ute på fältet och ansågs internationellt under 1960- och 1970-talet ligga långt framme, både lagstiftningsmässigt och vad gällde den kliniska behandlingen – omnämnd som human och framåtskridande i internationella medicinska tidskrifter (se t.ex. Brown 1990).² I den omfattande svenska och övriga västerländska psykiatriska litteraturen och diskursen blir det tidigt tydligt att bilden av de biologiska kvinnorna (hädaneftir FTM) på några viktiga punkter skiljer sig från beskrivningen av de biologiska männen (hädaneftir MTF).³ Det som framförallt framhålls är att FTM-gruppen, de biologiska kvinnorna, är en *mycket mer homogen grupp* där personerna tydligt uppvisar inbördes likhet. Detta till skillnad från MTF-gruppen som är mer spretig, vilket kan göra det svårare att ställa en korrekt diagnos som primär transsexualism. FTM är därför ansedda som lätta(re) att

utvärdera och diagnostisera som transsexuella och deras chanser till ett «lyckat könsbyte»⁴ är större än för MTF:

[...] women [FTM] who seek sex reassignment represent a considerably more homogeneous group than men [MTF] who express the same desire. [...] female transsexuals [FTM] are *easier to diagnose* and also *easier to manage* and that the risks of a less successful result of sex reassignment are probably lower in these than in the biological men. (Lundström 1981:112, min kursivering)

Det hänger ihop med att FTM oftare har en kroppslig övergång som gör det lättare att uppträda, eller passera, som män efter hormonbehandlingen, med effekter som skäggväxt och mörkare röst (se Kroon 2007; Lundgren och Kroon 1996). De biologiska männen kan däremot få problem med att passera obemärkt som kvinnor, även efter lång hormon- och kirurgisk behandling. En annan faktor som anses bidra till att göra FTM-gruppen homogen är att de flesta beskrivs som *homosexuella före könsbytet*, till skillnad från MTF-gruppen där de heterosexuella inslagen är större (Landén 1999). Det är alltså färre biologiska kvinnor med heterosexuell bakgrund som ansöker om könsbyte, än i MTF-gruppen där det är långt vanligare med biologiska män som identifierar sig som heterosexuella och/eller har heterosexuell sexuell erfarenhet. Sammantaget kan man alltså säga att den könsavvikelse som det inom den psykiatriska diskursen innebär att uttrycka en önskan om att få byta kön, nästan enbart associeras med homosexualitet hos biologiska kvinnor, men däremot med *både* homo- och heterosexuallitet hos biologiska män. En asymmetri skymtar fram, där den biologiska kvinnan står inför ett «lättare» kroppsligt könsbyte än den biologiska mannen, men

samtidigt antas finnas i färre könsavvikande varianter, vilket ofta tillskrivs just bristen på biologiska kvinnor med heterosexuell bakgrund bland dem som ansöker om könsbyte (se t.ex. Landén 1999; Kroon 2007).

Primär transsexualism växer fram som diagnos i västvärlden under den senare delen av 1900-talet. Utmejslingarna som ligger till grund för diagnosen kan följas mycket tydligt i de svenska psykiatriska nyckeltexterna (se t.ex. Hertz m.fl. 1961; Wålinder 1967; Lundström 1981; Landén 1999). Det viktigaste verktyget för att mejsla fram den primära transsexuella individen är *differentialdiagnostiken*, som skiljer ut olika könade uttryck från varandra beroende på vilket förhållande könssuttrycket anses ha till sexualiteten. Den «sant» transsexuella individen är, enligt dessa psykiatriska mätstockar, en person som *inte* använder sitt könsuttryck för att uttrycka sin sexualitet. En annan viktig karakteristik på den genuint transsexuella individen är könsidentitetens *stabilitet*, att den kan kartläggas långt tillbaka i tiden och att kvinnligheten inte «tas av och på», som antas vara fallet i det transvestitiska uttrycket.

I den kliniska praktiken har differentialdiagnostiken hitills huvudsakligen bara ansetts beröra de biologiska männen (MTF-gruppen). Detta visar sig i att en av de mest distinkta skillnaderna mellan de diagnostiska positionerna för MTF och FTM är att de sistnämnda diagnostiskt endast «finns» i en enda version, som primära transsexuella, medan de förra särskiljs genom en kategorisering i tre olika differentialdiagnostiska positioner. Dessa är de primära transsexuella och de som tillhör de två grupperna av *sekundär transsexualism*: transvestitiska fetishister (a nedan) och effeminerade homosexuella (b nedan). Det illustreras i detta schema som bygger på Landén 1999:17–18 (se också vidare Kroon 2007:136ff):

Den viktiga uppdelningen mellan

primära MTFs	a) transvestisk fetishism	men endast
	b) effeminerad homosexualitet	

primära FTMs

primära och sekundära transsexuella i differentialdiagnostiken är således något som explicit bara berör gruppen biologiska män som ansöker om könsbyte. Att FTM och MTF inom den psykiatriska diskursen ses och diskuteras som *olika* säger oss något. Inte minst tycks det finnas ett behov av att särskilja *olika typer av femininitet* hos de biologiska männen, medan detta inte gäller de biologiska kvinnor som ansöker om könsbyte för att leva som män. Vad gäller de biologiska männen anses både en femininitet i förhållande till homosexualitet (*effeminerad homosexualitet*) och i förhållande till heterosexuell transvestism (*transvestisk fetishism*) vara typer av kvinnliga iscensättningar som inte är överensstämmande med diagnosen «primär transsexualitet». FTM visar upp en typ av maskulinitet som det tycks finnas få anledningar att ifrågasätta eller särskilja, medan MTF i mycket större utsträckning måste visa upp rätt typ av femininitet och på så vis bevisa sin diagnos som primär transsexuell.

Som den nordamerikanska transsexualismhistorikern Joanne Meyerowitz pekar ut i sin historik över transsexualism i USA, så försökte det (västerländska) medicinska etablissemangen under den senare delen av 1900-talet «to desexualize transsexuality by

separating it from transvestic fetishism and homosexual desire» (Meyerowitz 2002:169). Detta är också tydligt i det svenska materialet och begreppen «gender identity» och «gender role» spelar en viktig särskiljande roll. Återigen blir det tydligt att «avsexualiseringen» av den primära transsexuella positionen endast avser de biologiska männen och att begreppet «gender» blir verktyget för att mejsla ut den passiva, feminina och icke-sexuella positionen «genuint transsexuell kvinna» gentemot t.ex. den mer sexuellt präglade transvestitiska fetischismen. För den transsexuella mannen, alltså den biologiska kvinnan, görs inte motsvarande avsexualisering av den manliga transsexuella positionen, vilken istället karaktäriseras av aktivitet/sexualitet. Analytiskt kan man förstå det som att man tillämpar olika logiker för att nå fram till positionen «primär transsexualism» beroende på om det handlar om biologiska män eller biologiska kvinnor. En effekt av denna asymmetriska tillämpning blir att den taxonomiska positionen för den heterosexuella biologiska kvinnan som transvestit (motsvarigheten till a och b ovan) *helt saknas*. Spekulativt skulle hon kunna vara en biologisk icke-transsexuell kvinna med intakt könsidentitet som kvinna, som använder ett mer tillfälligt

manligt kroppsligt och klädesmässigt uttryck i hetero- och homosexuellt *sexuellt* syfte. Detta skulle analytiskt förutsätta en kombination av den logiska kedjan «aktivitet/sexualitet/manlighet» och positionen «kvinna» i en mer påtaglig och tillfällig kroppslig och visuell bemärkelse, liknande den vi känner igen hos biologiska män som transvestiter.

Att utläsa sociokulturell logik genom psykiatrisk taxonomi

De senaste 20 årens trans- och queerforskning har visat att det finns många olika sätt

relle betydelse i diskussionen och formandet av köns- och sexualitetskategorier har uppmärksamats i forskningen, men det gäller framförallt tiden fram till 1950 (se t.ex. Bland och Doan 1998). I den här artikeln drar jag avsiktligt ganska breda historiska linjer i syfte att skönja de övergripande mönstren. Det bör understrykas att den här typen av begreppsanalys, som spänner över en längre historisk tid, har sina brister vad gäller de historiska detaljerna och förankringen i den specifika (nationella) kontexten. I likhet med sociologen Steve Garlick argumenterar jag att «[a]lthough such a broad historical cate

Aktivitet och passivitet länkas tydligt till manlighet respektive kvinnlighet.

att vara «trans» på.⁵ Istället för att fokusera denna bredd per se, fokuserar jag således de könsmässiga *asymmetrierna* i de framväxande institutionaliserade diagnostiska positionerna.⁶ Genom att analysera logiken bakom dessa asymmetrier och hur positionerna avgränsas menar jag att man får möjlighet att «destillera fram» en övergripande sociokulturell logik och fånga mer subtila asymmetriska konstruktioner av kön och sexualitet i förhållande till män och kvinnor. Denna metodologiska hållning, att utläsa övergripande kulturella logiker genom en analys av psykiatriska diagnostiker, kan man också hitta till exempel hos sociologen Susan Bordo i hennes klassiska arbete *Unbearable Weight* som handlar om hur man kulturellt kan förstå den könsmässigt asymmetriska förekomsten av anorexi (Bordo 1993).

Sexologins och psykiatrins sociokultu-

gorization is undoubtedly insensitive to local and regional instantiations [...] it does have the advantage of focusing our attention on the general movement» (Garlick 2003:163, se också Halperin 2000:90).

Jag argumenterar utifrån perspektivet att all medicinsk teoribildning, inklusive psykiatriskt taxonomiskt arbete, interagerar med samhället i stort och sålunda *både formar av och formar samhället* utifrån vad som är socialt och diskursivt möjligt vid olika tidpunkter. Transsexuella individer formar psykiatrins diskurser, samtidigt som transsexuella subjektspositioner också formas och görs tillgängliga genom psykiatrins definitioner och utmejslingar. Här utgår min analys ifrån psykiatrins *institutionella roll* som «gatekeeper», en av staten utsedd förmedlare av de transsexuella medborgarnas strävan att förena sin upplevda könsidentitet med sam-

hällets normativa gestaltning av innebörden i positionerna «man» och «kvinna».

Aktivitet gör mannen, passivitet gör kvinnan

Den allra första psykiatriska vetenskapliga artikeln om transsexualism som publiceras i Sverige är «Transvestitism: Report on five hormonally and surgically treated cases» (Hertz m.fl. 1961). Att man vid den här tiden använder en annan terminologi syns redan i titeln, det som nu benämns transsexualism kallas här för *genuin transvestitism*. Begreppet användes för någon som ville «assume the general characteristics of the opposite sex and [had] a strong desire to be accepted by the social organizations as an individual belonging to that sex» (Hertz m.fl. 1961:283).

Jag fördjupar mig i denna artikel för att man resonerar på ett sätt där aktivitet och passivitet fortfarande tydligt länkas till manlighet respektive kvinnlighet. Dessa kopplingar försvinner sedan från den explicita psykiatriska diskursen. Jag menar att de ändå fortfarande påverkar tänkandet kring vad som utgör «kvinnlighet» respektive «manlighet». En av de viktigaste slutsatserna som förs fram i artikeln är att de biologiska kvinnorna utmärks mer av sin homosexualitet (vilket kallas för «homosexual tendencies») än de gör av sina maskulina könsuttryck (vilket kallas för «transvestitic ideas»). Som vi sett tidigare, är detta något som fortsättningsvis förs fram inom den psykiatriska diskursen.

The authors are of the opinion that in these three [FTM] cases (Cases 3–5) the *transvestitic ideas* were less pronounced and the *homosexual tendencies* more dominating than in the two male [MTF] patients. (Hertz m.fl. 1961:292, min kursivering).

Översatt till nutida terminologi, som är

präglad av uppdelningen mellan kön och sexualitet (Valentine 2007), skulle man kunna översätta «homosexual tendencies» med «aktivitet/sexualitet/manlighet» och «transvestitic ideas» med «gender/passivitet/kvinnlighet». Det är på basen av detta omöjligt att veta hur författarna resonerade om skillnaden mellan «transvestitic ideas» och «homosexual tendencies», men det är intressant att man redan här kan skönja konturerna av de skillnader mellan MTF och FTM, som många år senare kommer att manifesteras i den asymmetriska differentialdiagnostiken. Om man använder nutida terminologi, visar den här distinktionen mellan «transvestitic ideas» och «homosexual tendencies» således att man konceptuellt har börjat separera kön (att vara transsexuell med «transvestitic ideas») och sexualitet (att vara homosexuell med «homosexual tendencies»). Men den visar också att de *båda dimensionerna sammanfaller* i de biologiska transsexuella kvinnornas fall, vars «homosexuella tendenser» (maskulint tolkad aktiva sexualitet, får vi anta) blir tolkade som tillräckligt för en transsexuell diagnos. Primär transsexualism karakteriseras hos både MTF och FTM som homosexuell (utifrån det biologiska könet, före könsbytet), medan den biologiska transsexuella kvinnan fortfarande inte ses som utmärkt av sina «transvestitic ideas», sitt manliga könsuttryck. Eller snarare, den transsexuella biologiska kvinnans könsuttryck förläggs i hennes homosexuella uttryck, till skillnad från den transsexuella biologiska mannen där man gör en tydligare distinktion mellan «homosexual tendencies» och «transvestitic ideas», mellan «sexualitet» och «gender».

I förlängningen betyder det att kön och sexualitet *sammanfaller* i utvärderingen av de biologiska kvinnornas transsexualitet, vilket jag menar också säger något om maskulinitetens villkor och ihopkoppling med (den aktiva) sexualiteten. Manligheten kan inte

särskiljas från den aktiva sexualiteten. Detta till skillnad från kvinnligheten som snarare präglas av tanken om en passiv sexualitet, en «löstagbar» femininitet som lättare kan «användas» av den biologiska mannen i transvestitiska uttryck. Maskuliniteten tycks sitta «naturligare» i kroppen, komma fram lättare genom hormonbehandlingens effekter såsom djup röst och skäggstubb, vilket hela tiden tycks vara en viktig orsak till FTM:s «lätare» transition till män. Men maskuliniteten blir därigenom också paradoxalt nog mindre «löstagbar», snarare något som fortsatt endast tillhör män och som med större svårighet kan anammas tillfälligt av (heterosexuella) kvinnor.

Trots att de biologiska männens transsexuella feminina «transvestitic ideas» var mer uttalade och de biologiska kvinnornas transsexualitet manifesterades genom deras «homosexual tendencies», alltså analytiskt en logik som pekar mot MTF=transvestic ideas/gender/passivitet och FTM=homosexual tendencies/sexualitet/aktivitet, så anger man tydligt att «the final outcome of the 'sex-changing' operation was *more encouraging* in the three female patients [than in the males]» (Hertz m.fl. 1961:292, min kursivering).⁷ Detta liknar senare beskrivningar av att FTM transsexuella är lättare att utvärdera och får bättre resultat av sin övergång än MTF. Med dagens terminologi, så utvärderas FTM som att ha mindre att göra med avvikande könsuttryck och *mer att göra* med homosexualitet (eller med att inte vara heterosexuella kvinnor), medan det uppfattas tvärtom för de biologiska männen. De hade mer uttalade feminina «transvestic ideas» och karaktäriserades mindre av homosexualitet (vilket inte innebär att de inte sågs som homosexuella). Logiken kan sammanfattas som att FTM är mer (homo)sexualitet/aktivitet, mindre könsuttryck, medan MTF är mer könsuttryck/passivitet/gender och mindre (homo)sexualitet.

Eller med andra ord: det som vi idag kallar «kön» och «sexualitet» var inte lika lätt urskiljbara som två distinkta dimensioner hos FTM som de tycktes vara hos de biologiska männen. *Maskulinitetens uttryck var inte lika «löstagbart» mätbara på kvinnan som femininiteten var på mannen.* Detta menar jag kan tolkas som att det vid den här tidpunkten finns konceptuella problem med att urskilja en kvinnas maskulina uttryck från hennes homosexualitet. MTF:ens femininitet tycktes uppfattas mer självständigt från eventuella «homosexual tendencies».

Vad som blir tydligt i Hertz m.fl. (1961) artikeln är att vid den här tiden (svenskt 1950-tal) är aktivitet och passivitet fortfarande nyckeltermerna i förståelsen av homosexualitet, som i sin tur är kopplat till könskorsande uttryck. I citatet nedan ser vi att aktivitet och passivitet är associativt länkade till *sexuella positioner* samtidigt som termerna ger mening åt resonemang om personernas «riktiga» *könstillhörighet*. Kön och sexualitet knyts samman, passivitet knyts till erfarenheten av att vara kvinna och aktivitet knyts till att vara man.

Accepting Dukor's theory that genuine transvestitism is the *final consequence of a male, passive, or a female, active type of homosexuality* it will hardly be possible to include the absence of desire for homosexual contacts in the characteristics of true transvestitism since from their own point of view their sexual contacts with individuals of the same somatic sex are heterosexual. (Hertz m.fl. 1961:291, min kursivering).

Genom citatet kan man förstå hur primär transsexualism har kommit att få «homosexuell transsexualism» som en av sina synonymer (Landén 1999). Det är först när vi tar med de associativa kopp-

lingarna aktivitet=maskulinitet och passivitet=femininitet som vi fullt ut kan förstå bakgrunden till detta. Transsexualism ses här som den ultimata konsekvensen av det som kallas för en *passiv* homosexualitet för män och en *aktiv* homosexualitet för kvinnor, vilket sedan får konsekvenser för «avsexualisering» av transsexualism. Att kön och sexualitet i teorin länkas samman á la tidigare idéer om sexuell inversion (se t.ex. Bland och Doan 1998) blir tydligt då det är *sexuell* aktivitet och passivitet som i sin «final consequence» tas, i alla fall analytiskt, som intäkt för könsbytet. Samtidigt kan man, om man kopplar samman citatet ovan med de tidigare empiriska påpekandena om «transvestitic ideas» och «homosexual tendencies» där MTF utmärktes av det förra och FTM av det senare. Notera att den yttersta passiva homosexuella positionen hos de biologiska männen ändå tycks behövas *markeras med* (en viss typ av?) *femininitet* («transvestitic ideas») för att synas som «genuin transvestitism» (alltså könsbyte). Detta tycks inte vara fallet för FTM, utan här ligger «the final consequence of a [...] female, active type of homosexuality» istället mycket nära den transsexuella positionen, manligheten, «i sig själv».

Jag vill understryka att det är mycket subtila, men viktiga, nyanser som jag här försöker tydliggöra, drag som sedan förstärks i den kommande diagnostiska taxonomin. Dessa nyanser säger både något om vilka kombinationer av aktivitet och passivitet män och kvinnor antas kunna inneha, och något om manlighetens och kvinnlighetens villkor. Att den biologiska kvinnan inför ett könsbyte till man är mer utmärkt av homosexualitet än könsuttryck (eller att hennes maskulinitet «naturligt» hänger ihop med hennes homosexualitet) följer med, liksom att den biologiska mannens diagnostiska positioner blir mer varierade och finjusterade, något som huvudsakligen sker genom en mer finkalibrig

kategorisering just av MTF:ens «transvestitic ideas», som vi såg i schemat från Landén (1999). Det är spår av aktiv sexualitet hos den könsbytesansökande biologiska mannen som används som det differentialdiagnostiskt verktyget för att mejsla fram den passiva feminina primära transsexuella positionen. Vad avser den könsbytande biologiska kvinnan tycks den (implicit aktiva och manliga) homosexuella positionen bli både synonym med och «tillräcklig» som transsexuell maskulinitet.

«Gender» och «gender role»

Betydelsen av begreppet gender i den kliniska verksamheten kan inte underskattas (Hausman 1995). Läkaren John Money myntade begreppet gender på 1950-talet i sitt arbete med intersexuella patienter och det utvecklades sedan av psykoanalytikern Robert Stoller relativt omgående till *sex/gender distinktionen* (Stoller 1968 och 1975). Begreppsparet övertas och vidareutvecklas sedan av en entusiastisk skara feministiska forskare. Litteraturvetaren Kate Millett är veterligen den första att importera Stollers *sex/gender-distinktion* till en feministisk kontext i sin avhandling *Sexual Politics*, som först publicerades 1969. Hon följs snart av andra feminister såsom sociologen Ann Oakley och socialantropologen Gayle Rubin (se Kroon 2007; Valentine 2007). Att Stoller hade långt gående *diskrepanser och asymmetrier* i sitt sätt att tänka kring *sex/gender* i förhållande till biologiska män och kvinnor, uppmärksammas mig veterligen först av den holländska forskaren Ines Orobio de Castro i sin avhandling från 1993 (Orobio de Castro 1993). Den tidigaste användningen jag har hittat av det engelska *gender* i en skandinavisk kontext är i Harriet Holters *Sex Roles and Social Structure* från 1970. Hon använder dock ordet mycket sparsamt (jag hittar bara ett belägg

(Illustrasjonsfoto: www.colourbox.no)

på sidan 9) och hon anger det i index som helt synonymt med «sex role», «sex norms» och «sex stratification» (Holter 1970:293). Det får ändå betraktas som en mycket tidig användning i ett feministiskt sammanhang. I en skandinavisk kontekst existerar det en relativt vildvuxen flora av översatta användningar och betydelser av begreppet, speciellt vad avser dess översättningar i termerna *kön* och *genus*. Den skandinaviska etableringen av begreppet *genus* har sin egen historia, som jag inte går in på i den här artikeln (för en begreppsutredning, se t.ex. Lundgren-Gothlin 1999). «Trenden» inom feministisk inspirerad queerforskning tycks dock ha gått mot att använda såväl *kön* som *genus* som «all inclusive» för att analytiskt kunna efterleva Judith Butlers devis att «sex is always gendered», det vill säga den analytiska poängen att kroppen och övriga könsuttryck inte kan separeras.⁸

Att begreppet *gender* myntades inom en

transsexuell kontext, för att sedan övertas av feministisk teoribildning, är en faktauppgift man stöter på i förbifarten lite här och där, men som det sällan reflekteras särskilt mycket över (se t.ex. Edwards och Manns 1987; Lundahl 2006; Segal 1999). Att det analytisk-empiriska särskiljandet av såväl *sex*/*gender* som *gender*/*sexualitet* har stora delar av sin konceptuella upprinnelse och en av sina mest systematiska tillämpningar i den psykomedicinska behandlingen av transsexualism, är något som tycks ha kommit i skymundan inom såväl feministisk som queerteoretisk historieskrivning (med historikerns Joanne Meyerowitzs bok från 2002 som ett första ambitiöst försök att kartlägga dessa kopplingar). Det finns skillnader i användningen; den feministiska särskiljer mer mellan biologiskt *kön* och socialt *kön*, medan det i den transsexuella kontexten (när *sex*/*gender*-distinktionen väl har etablerats) alltmer blir den

differentialdiagnostiska distinktionen mellan gender identity och gender role som blir utmärkande för utmejslingen av den genuint (biologiskt manliga) transsexuella personen.

Gender som koncept fick dock sina första konkreta konturer långt tidigare. I början av 1900-talet konstruerade IQ-testets upphovsman Lewis Terman, tillsammans med sin forskarassistent Catherine Cox Miles, ett psykometriskt test för att mäta grader av maskulinitet och femininitet hos – för att använda nutida terminologi – både homosexuella och heterosexuella personer. Testet kom att spridas i stor skala över västvärlden och följdes snart av flera (Terman och Miles 1936; Kroon 2007). Testerna var ett genombrott inom den psykologiska vetenskapen som nu ansåg sig ha fått ett vetenskapligt instrument för att kartlägga en persons könade (inre och psykologiska) egenskaper. Den här typen av mätningar kom att utgöra *en första operationalisering av begreppet gender*. Vad gäller maskulinitets-femininitetstesterna (hädanefter MF-testerna) är det mycket intressant att notera att det framförallt är den *passiva homosexuella mannens femininitet* som står i fokus för kartläggningen. Flera andra stora test följde som konstruerade sin MF-skala utifrån tanken att det gick att mäta graden av femininitet hos den sexuellt passiva mannen (Kroon 2007).⁹ Den asymmetriska uppkomsten av MF-testerna är sällan uppmärksammas i den psykiatriska litteraturen. Det är enbart när man avläser detta med hjälp av ett analytiskt raster, som tar hänsyn till den gradvisa övergången mellan enköns- och tvåkönsmodellen och dess idémässiga omfördelning av aktivitet och passivitet hos män och kvinnor, som det blir tydligt varför det var just femininiteten hos den passiva *men inte hos den aktiva homosexuella mannen* som sågs som intressant att mäta.

Från ett analytiskt perspektiv blir det tydligt att begreppet gender i den psykomedicin-

ska modellen för transsexualism tillkommer för att benämna manifesteringar av *femininitet i mannen*. Det är den aspekten som därtill, till skillnad från kvinnans maskulinitet, visar sig mätbar. Vad avser den därpå följande differentialdiagnostiken är det MTF-transsexuella genuina och «sanna» feminina könsidentitet som ställs mot andra sexuella uttryck (läs: sexuell aktivitet) knutna till avvikande genusuttryck. Femininitet i mannen conceptualiseras som ett «löstagbart» genus som kopplas samman med sexuell passivitet och mäts genom MF-testerna. Hos den biologiska transsexuella kvinnan blir aktiv sexualitet förstått som *maskulin* aktivitet, men intressant nog *inte nödvändigtvis som ett vare sig mätbart eller löstagbart genus* (Kroon 2007). Utvecklingen av en kvinnlig könsidentitet hos mannen sågs också som symptomatisk för utvecklingen av könsidentitet överlag även hos icke-transsexuella personer, medan detsamma inte var fallet för manlig könsidentitet hos kvinnan (Orobio de Castro 1993). Det som är väldigt slående är att alla dessa tidiga ansträngningar, trots en ton av könsneutralitet, helt riktar sig mot *utvärderingen av biologiska mäns* avvikande sexualitet som genomgående förstås i termer av olika uttryck av femininitet. Den biologiska kvinnan som aspirerar på ett könsbyte tycks mer eller mindre bara «hånga med» i det taxonomiska arbetet (Terry 1999), och FTM:ens könsbyte tycks i huvudsak relativt oproblematiskt.

Inom behandlingen av transsexualism hade man behov av att definiera och säkerställa könsidentiteten som idémässigt «löstagbar» från den könade kroppen och testerna kom att bli ett viktigt instrument i den kliniska bedömningen av transsexuella personers könsidentitet, som antogs manifestera sig i könsrollen (Hausman 1995; Kroon 2007). Differentialdiagnostiskt utvecklades dock tanken om att gender role kan användas för att utmejsla olika transvestitiska positio-

ner från den primärt transsexuella positionen.

Detta ansågs också ha att göra med avvikande genusuttryck, men i form av en könskorsande *gender role*, inte genom den fundamentala *gender identity* som krävs av den «äkta transsexuella» för att bli diagnostiserad som transsexuell. Sättet detta görs är genom en utkristallisering och distinktion av *gender identity* och *gender role*. Den svenske psykiatrikern Jan Wålinder skriver i sin avhandling om transsexualism 1967 att för att kunna urskilja den genuint transsexuella personen har «[a]ttempts to distinguish between different types of deviant sexual behavior have led to the term 'gender role'» (Wålinder 1967:4). Logiken bakom den här «avsexualiseringen» blir dock helt olika beroende på om man diskuterar FTM eller MTF och dessutom sätter analysen i förhållande till idén om aktivitet och passivitet. Uttryckt på ett annat sätt: «avsexualiseringen» av MTF-positionen handlar om att isolera «femininiteten-som-passivitet» från den aktiva sexualitet som präglar till exempel transvestitisk fetishism (se modellen från Landén 1999 ovan). Däremot sågs det inte som nödvändigt att avsexualisera FTM-positionen, tvärtom, den *utgörs av* «sexualitet-som-maskulinitet-som-aktivitet». En subtil men mycket tydlig skillnad (se vidare Kroon 2007).

I en transsexuell kontext kan man säga att konsekvent och oföränderlig överensstämmelse mellan *gender identity* och *gender role* indikerar transsexualism (kvinna och kvinnlig, man och manlig), medan en *diskrepans* mellan *gender identity* och *gender role* skulle vara det som till exempel utmärker transvestitisk fetishism (en könsidentitet som man med tillfälliga uttryck av en kvinnlig könsroll). Det är alltså framförallt utvärderingen av *gender identity* som blir viktig för avsexualiseringen av transsexualism. Biologiska män kan kombinera *gender identity* och *gender role* på ett könskorsande sätt, genom att till

exempel besitta en manlig könsidentitet men ge uttryck för en kvinnlig könsroll (då blir han diagnostiserad som transvestit eller effeminerad homosexuell). Kvinnor tycks dock bara uppvisa en mycket mer överensstämmande kedja mellan identitet/roll, på ett tydligare antingen/eller manér. Strikt uttryckt: om en biologisk kvinna kan ge uttryck för en manlig könsidentitet och samtidigt uppvisa en manlig könsroll, då är hon transsexuell (FTM). Eller så kan hon uppvisa en kvinnlig könsidentitet och en kvinnlig könsroll, då är hon en «normal» kvinna. *Men det finns ingen diagnostisk position för en heterosexuell kvinna som hävdar en kvinnlig könsidentitet kombinerad med tillfälliga uttryck av en kroppslig och klädesmässig manlig könsroll.*¹⁰ Biologiska kvinnor uppvisar i färre grad kombinationer av heterosexualitet och sexuell avvikelse präglad av konträr manlig könsroll. De möjliga positionerna att inta, kombinationerna av aktivitet och passivitet, speciellt i förhållande till kroppen, är färre. Detta kan också ritas upp i termer av (o)möjliga kombinationer av passivitet (femininitet) och aktivitet (maskulinitet) i förhållande till biologiska män och kvinnor. På ett övergripande plan har kvinnor tillgång till färre former av köns- och sexualitetsavvikelser, såväl symboliskt som i tillgängliga subjektspositioner. Om man vrider lite lätt på perspektivet, kan man betrakta könade (och sexuella) avvikelser som en arena *dominerad av män*. Jag argumenterar (Kroon 2007) för att det är inslagen av aktiv sexualitet/användning av penis för sexuell njutning i kombination med en femininitet som ses som «av- och påtagbar», istället för beständig och genomgående, som ses som ett tveksamt tecken på en könsidentitet. Därmed diskvalificerar positionerna effeminerad homosexualitet och transvestitisk fetishism, positioner som endast innehas av biologiska män, som uttryck för en tillräckligt genuin och stabil kvinnlighet för att få ett könsbyte genomfört.

Detta innebär naturligtvis en intressant insikt i de striktare villkor som tycks gälla för själva kvinnligheten, både när den uttrycks av kvinnor och män (se vidare Bremer pågående). Här intresserar jag mig dock mer för att detta också ger vid handen att män har *tillgång till* en större palett av (köns)uttryck, att de på könskorsande manér kan begreppsliggöra sig själva på ett vidare sätt än vad som är möjligt för den biologiska kvinnan. En kombination av kvinnlig könsidentitet (sedd som passiv i sin essens) och en «på- och avtagbar» aktiv manlig sexualitet och kropp «finns inte».

Kön och sexualitet som «component parts»

De övergripande kategoriska utmejslingarna inom den psykiatriska taxonomi har givetvis skett i interaktion med övriga samhället och känns igen som viktiga diskussioner inom både feministisk och queer teori och praktik. Dels handlar det om distinktionen mellan *biologiskt och socialt kön, sex och gender*, där psykiatrins teorier kring (den löstagbara) könsidentiteten i förhållande till intersexuella och transsexuella individer spelat en avgörande, om än bortglömd, roll för distinktionens utmejslande (Hausman 1995; Kroon 2007).¹¹ Utmejslingarna handlar också om separationen mellan kön och sexualitet som utgör ett av de viktigaste teoretiska fundamenten för stora delar av queerteorin (se t.ex. Sedgwick Kosofsky 1989; Rubin 1990; Valentine 2007).

Min avsikt i den här artikeln har varit att visa på att också det tredje stegets utmejslingar, den differentialdiagnostik som slutligen leder fram till «primär transsexualism», kan ha en avgörande betydelse för nutida analyser av asymmetriska konstruktioner av kön och sexualitet i förhållande till kvinnor och män.

Utmejslingarnas olika steg innebär att man inom den framväxande psykiatriska teo-

rin och empirin om transsexuella bygger fram en terminologi som gör att man kan resonera kring kön och sexualitet i alltmer «finfördelade» termer. Som historikern Joanne Meyerowitz skriver, så började läkare och andra inblandade «*identifying component parts of gender, distinguishing gender role from gender identity, and also separating gender from sexuality* (Meyerowitz 2002:127, min kursivering, se även vidare Kroon 2007:39ff). Just distinktionen mellan «gender role» och «gender identity» är det som utmärker det tredje steget och blir ett viktigt verktyg i differentialdiagnostiken.

Dessa «component parts» utgör de fundamentala bitarna i det som Judith Butler (1990) kallar den *heterosexuella matrisen* och har alltså inte bara spelat en stor roll inom transbehandlingen (eller växt fram där som i ett vaccum), utan är också ett av fundamenten inom feministisk och queer teori. I dekonstruktionen av den heterosexuella matrisen blir ofta kön/kropp/sexualitet ett slags «component parts» som kan sättas ihop i olika (queera) varianter. I motsats till den psykiatriska diskursen om transsexualism, där man genom att betona hur «delarna» hänger ihop tecknar bilden av ett sammanhängande heterosexualiserat subjekt (könsbytet till trots), blir det queera icke-normativa hållningssättet att motsätta sig tanken att «delarna» skulle vara vare sig ontologiskt eller empiriskt beroende av varandra (snarare att de kan blandas lite hursomhelst). Samtidigt blir det dock också tydligt hur avhängigt det queera projektet ofta är av det hegemoniskt igenkänningsbara, att man känner igen «delarnas» kodning som maskulina, feminina, homosexuella, heterosexuella och så vidare (se Kroon 2007:32ff).

Genom Foucaults analyser av *scientia sexualis* (Foucault 1990) vet vi att själva utpekandet av vissa sexuella beteenden som just avvikande fyller en viktig funktion för

upprätthållandet av gränserna även för det som ses som icke-avvikande. Jag menar att det också är viktigt att understryka att det finns en *könad logik* i det som förskjuts från den hegemoniska heterosexualiteten, genom att förläggas i till exempel de avvikande positionerna homosexuell man och homosexuell kvinna. De tidiga olika versionerna av *sexuell inversion* (som sedan gradvis övergår i «homosexualitet») var positioner i den sexologiska/psykiatriska taxonomin där man kunde förlägga tanken om (sexuell) passivitet i mannen och (sexuell) aktivitet i kvinnan, sexuella beteenden som, särskilt i kvinnans fall, antogs vara uttryck för hela hennes maskuliniserade väsen och liv. Det taxonomiska arbetet initieras under en tidpunkt av «intense modernization» (Breger 2005:76) som innebar stora omförhandlingar i maktrelationerna mellan kvinnor och män. Det rådde en stor osäkerhet om könens gränser och roller. Individens könade uttryck och sexuella beteende blir alltmer intressanta för de framväxande vetenskaperna sexologi och psykiatri, i strävan att kartlägga de «naturliga» gränserna för respektive köns beteende. Tiden runt förra sekelskiftet utgjorde ett «historical moment of accelerated modernization» med ökad emanciperings för kvinnor och andra underordnade grupper i samhället.¹² Kvinnan bereds nu gradvis plats i det offentliga livet och måste därmed också till viss del tillerkännas den makt och «aktivitet» som tidigare endast hade tillhört mannen. Sexologins roll som kunskapsförmedlare av de «nya könen», framförallt av «den nya kvinnan», växte och kopplingarna mellan könsuttryck och antagen sexuell praktik kom att intensifieras, som ett sätt att förklara den «nya kvinnans» maskulina aktivitet.

Historikern Thomas Lauquer har i sin klassiker *Making Sex* (1990) visat att den gradvisa övergången till tvåkönsmodellen huvudsakligen var en sociopolitisk konstruktion, som

tillkom som en respons på de förändringar i maktrelationen mellan kvinnor och män som uppstod i den franska revolutionens kölvatten. Till skillnad från enkönsmodellens idé om könens *lika kroppar*, där kvinnan ses som mindre, men lik mannen (se t.ex. Kroon 2007; Johnson 2005) teoretiseras och framställs kvinnan och mannen under tvåkönsmodellens paradigm som *kroppsligen olika*, med helt olikkönade inre och yttre kroppar, psyken och själslig natur. Kvinnans «naturliga underordning» som tidigare setts vara mannen av Gud given, gavs nu via tvåkönsmodellen en vetenskaplig förklaring och förankrades i de könsbiologiska teorier som alltmer vann mark i västvärlden. Vetenskapen flyttar in i kroppen, teorier om könshormonernas inverkan på psyket blir populära och ligger till grund för förklaringar om olika typer av könsliga avvikanden och banar på så vis också väg för de identitetsdiskurser som växer fram och som i så hög grad har präglat den senare delen av 1900-talet.

Enkönsmodellen kan således karakteriseras som en *inkluderande modell* («kvinnan är en mindre man», «mannen rymmer kvinnan, men kvinnan rymmer inte mannen», se Kroon 2007), medan tvåkönsmodellen är en *dikotom modell* (kvinnan och mannen konstrueras som helt olika varandra). En annan viktig karakteristik är att kön och sexualitet i enkönsmodellen är idémässigt sammanhållna genom att «manlighet/aktivitet» och «kvinnlighet/passivitet» knyts symboliskt och empiriskt till den position som innehas i den sexuella akten (vem som penetrerar och vem som blir penetrerad, för att tala klarspråk). De innebär vi idag lägger i de dikotoma kategorierna «man/kvinna» och «homosexuell/heterosexuell» rymdes under enkönsmodellen i en kön/sexualitetslogik vars kärna kan uttryckas som «man/icke-man». Det var den sexuella aktiviteten och passiviteten, med den sexuella penetrationen som sitt symboliska nexus, som

var avgörande för hur man kategoriserades.¹³ Detta fick till följd att den passiva icke-manspositionen kunde delas av t.ex. både kvinnor och unga män, till vilka mannen hade sexuellt tillträde utan att ifrågasättas som «man» så länge det var han som stod för den sexuellt aktiva penetrationen (eller åtminstone uppfattades som att han gjorde det). Dessa aspekter är välbelagda inom manlig homosexualitetsforskning (se t.ex. Halperin 2000, Trumbach 1991).

En grundläggande «omfördelning» som sker inom sexologin och psykiatrin är att aktivitet och passivitet gradvis läggs ut i ett mer finfördelat raster av köns- och sexualitetspositioner, där kön och sexualitet med hjälp av de olika «trans»-positionerna kommer att separeras konceptuellt.¹⁴ Maskulinitet (aktivitet) i relation till kvinnor knyts till den lesbiska positionen och femininitet (passivitet) i förhållande till män till den homosexuella mannen. «Tanken om könet» går således från att vara något handlingsbaserat till att bli en idé om en identitet baserad i människans inre. Detta är en process som till stor del påminner om det skifte som Foucault (1990) har analyserat, att (manlig) homosexualitet går från att ses som en handling till att bli grund för en identitetstillskrivning. Att den gradvisa övergången från enköns- till tvåkönsmodellen innebär att idén om könet också går från att ha varit handlingsbaserat, med tyngdpunkt på det vi idag kallar det sociala könet, alltså från *något man gör, till något man är* (ett inneboende väsen innerst inne, en könsidentitet), är intressant nog väldigt sällan satt i relation till homosexualitetskategorins födelse á la Foucault. Detta leder i sin tur till att detta skifte i hur homosexualitet konstrueras, denna fördelning av (sexuell) aktivitet och passivitet i förhållande till heterosexuella kvinnor och män kontra homosexuella kvinnor och män, *inte heller* relateras till skiftet mellan enköns- och tvåkönsmodellen.

Och därmed lämnas interaktionerna mellan dessa två skiften utanför i analyser av hur kön och sexualitet hänger (eller inte hänger) samman. Vilket i sin tur leder till att det blir svårt att förstå hur de taxonomiska förgreningarna – både medicinskt och sociokulturellt – har sett ut under 1900-talet och, inte minst, hur det sexologiska taxonomiska arbetet förhåller sig till övergripande förändringar i (makt)relationen mellan kvinnor och män.

Kvinnliga heterosexuella transvestiter? – Asymmetrin revisited

Det går således att konkludera att den diagnostiska positionen «primär transsexualism» bygger på *tre signifikanta utmejslingar* (som äger rum på ett mer överlappande sätt och inte så kronologiskt som de här för tydlighetens skull framställs). Den första och absolut grundläggande är idén om en «löstagbar» könsidentitet som kan utvecklas separat från den könade kroppen (såsom det t.ex. uttrycks i «en kvinna i en mans kropp»). Det andra steget är att konceptuellt förstå homosexualitet som skilt från transsexualism, det vill säga att luckra upp den sexuella inversionens kompakta ihopkoppling av kön och sexualitet. Det tredje och mest finkalibriga steget är att genom *differentialdiagnostiken* avsexualisera den primära transsexuella positionen. Detta sker genom att skilja ut olika könade uttryck från varandra utifrån vilken relation uttrycken har till individens sexualitet. Alla dessa tre steg, även om det är mest framträdande i det sista, har huvudsakligen rört biologiska män.

Det som på många sätt är mest utmärkande för den artikel jag tidigare analyserade (Hertz 1961) är avsaknaden av den genderterminologi som sedan blir så stark. Det som i artikeln från 1961 benämns «transvestitic ideas» blir sedan gender, vilket därefter delas

upp i gender identity och gender role. Aktivitet och passivitet knyts starkt till de könade positionerna man och kvinna, manlighet och kvinnlighet. Genom det psykiatriska taxonomiska arbetet med transsexualism och dess «avarter» blir det tydligt att passivitet blir gender och aktivitet blir sexualitet. Hertz-artikeln utgör en brytpunkt och en övergång mellan det gamla systemet och det nya som resonerar i mycket mer finfördelade termer och där uppdelningar mellan kön och sexualitet blir allt viktigare (Valentine 2007). Hertz-artikeln visar hur det taxonomiska arbetet inom psykiatri gradvis översätter «aktivitet» och «passivitet» till sexualitet/maskulinitet och gender/femininitet. Poängen för mig är att denna taxonomi också visar att omfördelningen sker asymmetriskt, den könskorsande feminiteten på och i mannen konstrueras under andra villkor än den könskorsande maskuliniteten på och i kvinnan. Det är först när man tittar på diskurser kring könskorsande praktiker som det blir tydligt att det inte finns någon självklar plats i taxonomin för en biologisk kvinna med en könsidentitet som kvinna, som ger (tillfälliga) uttryck för en manlig könsroll i samband med sina (hetero)sexuella uttryck. Femininiteten i och på mannen är mer «löstagbar» och därmed mer «påslättbar» än vad maskuliniteten är i och på kvinnan. Den kvinnliga heterosexuella positionen är, som det ser ut idag, inte öppen för en kombination med manlig könsroll som tar sig alltför maskulint konnoterade kroppsliga och klädesmässiga uttryck.

Jag har i den här artikeln argumenterat att det ur det taxonomiska arbetet med att få fram den «genuint transsexuella» individen är möjligt att utläsa mer övergripande sociokulturella logiker kring «vad» och «vilka» könade «tillhör» som anses tillhöra «vem» och «när» i den heterosexuella matrisen. Övergripande kan man argumentera att västvärlden under 1900-talet går ifrån en konceptualisering av

– det som vi idag kallar – kön och sexualitet som ovillkorligen sammanhängande, där den passiva/aktiva positionen avgör placeringen i det som kommit att benämnas som *enkönsmodellens* man/icke-man positioner (Lauquer 1990; Halperin 2000; Meyerowitz 2002; Kroon 2007; Valentine 2007, jmf. Kulick 1998; Prieur 1998). 1900-talet inbegriper därefter ett kontinuerligt arbete med att lösgöra könet, kroppen och sexualiteten från varandra, ett sociokulturellt taxonomiskt arbete som vi fortfarande inte har sett slutet på. ★

Referenser

- Alm, Erika 2006. «Ett emballage för inälvor och emotioner»: föreställningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- och 1970-talen. Göteborgs universitet: Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori.
- Ambjörnsson, Fanny 2004. *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Benjamin, Harry 1966. *The Transsexual Phenomenon. A scientific report on transsexualism and sex conversion in the human male and female*. New York: The Julian Press.
- Bergenheim, Åsa 1997. «Den aktive mannen och den passiva kvinnan – föreställningar kring kön och makt i historien». I: Ingrid Hagman (red.): *Mot halva makten – elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd*. Statens offentliga utredningar 1997:113, Arbetsmarknadsdepartementet.
- Bergström, Helena 2007. *Kön och förändring. Kontinuitet och normalitet i anhörigas relationer till transsexuella*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutionen.
- Bland, Laura och Laura Doan 1998. «General Introduction». I: Laura Bland och Laura Doan (red.): *Sexology Uncensored. The Documents of Sexual Science*. Cambridge och Chicago: The University of Chicago Press.
- Bordo, Susan 1993. *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley: University of California Press.
- Bremer, Signe 2006a. «Under ytan. Nio transpersoners berättelse om vardagsverklighet». *lambda nordica* (11) 1–2:7–29.
- Bremer, Signe 2006b. «Granskad identitet. Två ts-män berättar om deras möte med världen». *lambda nordica* (11) 4:25–47.
- Bremer, Signe. Pågående doktorsavhandling. Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Breger, Claudia 2005. «Feminine Masculinities: Scientific and Literary Representations of 'Female

- Inversion' at the Turn of the Twentieth Century». *Journal of the History of Sexuality* 14 (1/2):76–106.
- Brown, Graham 1990. «A Review of Clinical Approaches to Gender Dysphoria». *Journal of Clinical Psychiatry* (51) 2:57–64.
- Butler, Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London och New York: Routledge.
- Edenheim, Sara 2005. *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Eduards, Maud och Ulla Manns 1987. «Om genus och genusystem». *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 4:61–64.
- Foucault, Michael 1990. *The History of Sexuality. An Introduction*. London och New York: Penguin Books.
- Garlick, Steve 2003. «What Is a Man? Heterosexuality and the Technology of Masculinity». *Men and Masculinities* (6) 2:156–172.
- Haig, David 2004. «The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex. Social Changes in Academic Titles, 1945–2001». *Archives of Sexual Behavior* 33(2):87–96.
- Halperin, David 2000. «How to do the history of male homosexuality». *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* (6) 1:97–124.
- Hausman, Bernice 1995. *Changing Sex. Transsexualism, Technology, and the Idea of Gender*. Durham och London: Duke University Press.
- Hertz, John, Karl-Gunnar Tillinger och Axel Westman 1961. «Transvestitism. Report on five hormonally and surgically treated cases». *Acta Psychiatrica Scandinavica* 37:283–294.
- Hirdman, Yvonne 2000. *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Holter, Harriet 1970. *Sex Roles and Social Structure*. Oslo, Bergen och Tromsø: Universitetsforlaget.
- Johnson, Ericka 2005. «The ghost of anatomies past. Simulating the one-sex body in modern medical training». *Feminist Theory* (6) 2:141–159.
- Kroon, Ann 2007. *FE/MALE asymmetries of gender and sexuality*. Uppsala: Universitetsstryckeriet.
- Kulick, Don 1998. *Travesti. Sex, Gender and Culture among Brazilian Transgendered Prostitutes*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Landén, Michael 1999. *Transsexualism. Epidemiology, Phenomenology, Regret after Surgery, Aetiology, and Public Attitudes*. Göteborg: Institute of Clinical Neuroscience, Section of Psychiatry, Göteborg University.
- Laskar, Pia 2005. *Ett bidrag till heterosexualitetens historia. Kön, sexualitet & njutningsnormer i sexhandböcker 1800–1920*. Stockholm: Modernista.
- Laqueur, Thomas 1990. *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge, Massachusetts och London, England: Harvard University Press.
- Lundahl, Michaela 2006. «Från genus till sexuell och etnisk skillnad». I: Lena Lennerhed (red.): *Från Sappho till cyborg. Idéer om kön och sexualitet i historien*. Södertälje: Gidlunds förlag.
- Lundgren, Eva och Ann Kroon 1996. «Den öppna kroppen och det låsta könet. Den symboliska och dynamiska kroppen speglad mot psykiatrisk konstruktion av transsexualitet». *Sociologi idag* 4:79–110.
- Lundgren-Gothlin, Eva 1999. *Kön eller genus? Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning*.
- Lundström, Bengt 1981. *Gender Dysphoria: A Social-Psychiatric Follow-Up Study of 31 Cases Not Accepted for Sex Reassignment*. Göteborg: Reports from the Department of Psychiatry and Neurochemistry, St. Jörgen's Hospital, University of Göteborg.
- Meyerowitz, Joanne 2002. *How Sex Changed. A History of Transsexuality in the United States*. Cambridge, MA och London: Harvard University Press.
- Millet, Kate 1971. *Sexual Politics*. London: Sphere Books.
- Orobio de Castro, Ines 1993. *Made to Order: Sex/Gender in a Transsexual Perspective*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Prieur, Annick 1998. *Mama's House, Mexico City. On Transvestites, Queens, and Machos*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Rubin, Gayle 1989. «Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality». I: Carol Vance (red.): *Pleasure and Danger. Exploring Female Sexuality*. London: Pandora Press.
- Sedgwick, Kosofsky Eve 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley och Los Angeles: University of California Press.
- Segal, Lynne 1999. *Why Feminism? Gender, Psychology, Politics*. New York: Columbia University Press.
- Stoller, Robert 1968. *Sex and Gender. On the development of masculinity and femininity*. New York: Science House.
- Stoller, Robert 1975. *Sex and Gender. Volume II. The Transsexual Experiment*. New York: Jason Aronson.
- Terman, Lewis och Catherine Cox Miles 1936. *Sex and Personality. Studies in Masculinity and Femininity*. New York och London: McGraw-Hill Book Company.
- Terry, Jennifer 1999. *An American Obsession. Science, Medicine, and Homosexuality in Modern Society*. Chicago och London: The University of Chicago Press.
- Trumbach, Randolph 1991. «London's Sapphists: From Three Sexes to Four Genders in the Making of Modern Culture». I: Julia Epstein och Kristina Straub (red.): *Body Guards. The Cultural Politics of Gender Ambiguity*. New York och London: Routledge.
- Valentine, David 2007. *Imagining Transgender. An Ethnography of a Category*. Durham och London: Duke University Press.
- Wälinder, Jan 1967. *Transsexualism: A Study of Forty-Three Cases*. Göteborg: Scandinavian University Books.

Noter

- 1 Jag använder «transsexualitet» och «transsexualism» synonymt i texten. För en kortfattad diskussion om skillnaden i dessa begrepp se Kroon 2007:14, not 3.

- 2 Den svenska lagstiftningen om «fastställelse av könstillhörighet» var den första lagen i världen som vände sig direkt till en transsexuell medborgargrupp. Sett från ett annat perspektiv blir det dock tydligt att transsexualitetsbehandlingen uppvisar samma dubbelhet som många andra humana verksamheter sprungna ur det svenska folkhemmets sociala ingenjörskonst. En dubbelhet präglad av omsorg om de utsatta och avvikande, en vilja att «lägga livet tillrätta» för att citera Yvonne Hirdman (2000), men till priset av noggrann kontroll och stränga normaliseringskrav. Detta visar sig inte minst i att transsexuella medborgare i Sverige endast har kunnat uppnå ett statligt sanktionerat könsbyte om de har varit villiga att «bevisa» att de är och vill vara «riktiga» (heterosexuella) män och kvinnor, genom att uppvisa en hög normativ överensstämmelse mellan den hävdade inre könsidentiteten och den yttre kroppens symboliska tecken på kön (Lundgren och Kroon 1996, se också Bergström 2007 och Bremer 2006a och b). Det är dessutom mycket talande att det steriliseringskrav för transsexuella, som hängt med ända in på 2000-talet, sedan början av 1970-talet har utgjort *den enda form* av tvångssterilisering som fortfarande praktiseras i Sverige.
- 3 FTM står för female-to-male transsexual, en transsexuell mansperson som är biologisk kvinna. MTF är en förkortning av male-to-female transsexual, en transsexuell kvinnoperson som är biologisk man. Jag använder dessa engelska förkortningar då de även i Sverige är långt mer etablerade i såväl tal- som skriftspråk än andra mer «försvenskade» begrepp. Se Bergström (2007) för en liknande begreppsanvändning.
- 4 Det kan självklart diskuteras vad ett «lyckat könsbyte» är, inte minst efter det senaste decenniets intensiva transaktivism som betonar «ihopsättningar» av kön, kroppar och sexualitet på icke-normativa sätt. Inom den psykiatriska diskursen betonar man fortfarande, som i citatet ovan, könsbytets «successful results». Med detta menas till exempel i vilken utsträckning den transsexuella individen kan leva sitt liv som man eller kvinna utan att väcka omgivningens «misstänksamhet», men också i vilken grad familjemedlemmar och vänner accepterar namn- och pronomenbyte. En anledning till att den biologiska kvinnan anses ha större chanser till ett «lyckat könsbyte» är inte minst det faktum att de kroppsliga förändringarna som följer med hormonbehandlingen ger tillräckliga socialt överenskomna signaler om att personen ifråga är en man (till exempel djupare röstläge och ansiktsbehåring). Se vidare i Kroon 2007 och den i avhandlingen diskuterade psykiatriska litteraturen.
- 5 «Trans» används här som ett paraplybegrepp för att fånga in praktik och forskning som framförallt intresserar sig för olika former av byte av könspositioner. T.ex. är «transperson» relativt etablerat i Sverige som ett försvenskat begrepp av engelskans «transgender», där begreppen (oftast) inkluderar både transsexuella och transvestiter.
- 6 Detta innebär att jag inte ägnar direkt uppmärksamhet åt transsexuella individer. Den framväxande psykomedicinska modellen har formulerat en rad diagnostiska kriterier som den enskilda transsexuella måste uppfylla om han eller hon ska få sitt könsbyte sanktionerat och betalat av staten. Detta medför bland annat att personen får rätt att byta namn, få nytt personnummer samt få tillgång till hormonella och kirurgiska åtgärder (se vidare Bergström 2007 och Kroon 2007). Ett pågående doktorandprojekt vid Göteborgs universitet visar att ur ett patientperspektiv är (makt)problemen många för de transsexuella som söker behandlingshjälp (Bremer 2006a och 2006b). Det har kommit flera svenska avhandlingar de senaste åren som berör «det transsexuella fenomenet» (Benjamin 1966), se t.ex. idéhistorikern Erika Alm (2006), Helena Bergströms avhandling i pedagogik (2007), historikern Sara Edenheim (2005) samt min avhandling i sociologi (Kroon 2007).
- 7 «Final outcome» måste här tolkas som det sammantagna resultatet av könsbytet och refererar alltså inte endast till genital kirurgi. Se vidare i Hertz m.fl. (1961) och Kroon (2007).
- 8 Se t.ex. Ambjörnsson (2004) för en användning av *genus* på detta sätt och Laskar (2005) för en argumentation av användningen av kön som inkluderades både «kön och genus». Samtidigt tycks det också växa fram ett behov inom den mer specialiserade transforskningen att kunna diskutera «den biologiska kroppen» utan att för den sakens skull falla i biologistiska fällor (se t.ex. Bremer pågående, samt Kroon 2007:35ff). I den här artikeln försöker jag använda «biologiska män och kvinnor» som ett sätt att markera «könsursprunget», mycket väl medveten om de analytiska svårigheterna detta innebär. Även min något spretiga användning av det engelska «gender» och de svenska «kön» och «genus» skulle behöva en mycket grundligare begreppsutredning än den jag ger. På ett paradoxalt sätt kan man dock säga att inom den psykiatriska diskursen är begreppet *gender* (såväl som identitet och roll) explicit sett helt oavhängigt kroppen, samtidigt som kroppen och kroppens förmåga att anpassa sig till det «nya könet» hela tiden är implicit närvarande (se vidare Kroon 2007 samt Bremer pågående). I det engelska språket brukar *gender* alltså ersätta «sex» (biologiskt kön), som i uttryck som «which gender is the baby?» (se Haig 2004).
- 9 Detta fick till följd att femininitet mättes hos både män och kvinnor utifrån de svar som hade uppgetts av självutnämnda passiva homosexuella män. Dessa skalor används fortfarande (se Kroon 2007).
- 10 Ordet «kan» ska här naturligtvis inte förstås i en absolut mening, det är klart att «kvinnor kan». Min poäng är snarare att det inte finns någon utmejslad diagnostisk plats för denna typ av kombination och att detta faktum i sig är möjligt att använda analytiskt.
- 11 Idén om ett socialt kön frikopplat från ett biologiskt kön uppkom tidigt även i många feministiska miljöer, se t.ex. Lundgren-Gothlin 1999.
- 12 De stora underordnade kategorierna speglas i 1900-talets stora frigörelseprocesser, som handlat om klass, kön och ras.

- 13 För en analys av aktivitet och passivitet i förhållande till män och kvinnor ännu längre tillbaka i historien, se Bergenheim (1997).
- 14 En annan rörelse är avpatologiseringen av «per-versa» sexuella uttryck och den samtida patologiseringen av könsliga avvikelser. Dessa blir gradvis diagnostiska positioner inom ett system som alltmer patologiserar avvikande könsuttryck, men avpatologiserar avvikande sexualitet (så länge den inte har med avvikande könsuttryck att göra).

Transsexual taxonomies

Asymmetric constructions of gender

This article analyses discursive constructions of gender and sexuality as they are formulated within a Swedish psychiatric transsexual context during the last century. Following

the construction of the psychiatric diagnostic position of «primary transsexualism», the author focuses on the asymmetries of gender variant positions that occur between biological men and biological women in the working outs of this diagnosis, where the latter group is left with fewer positions. These asymmetries are then related to lingering ideas about «activity» and «passivity» regarding men and women, gender and sexuality. Furthermore, it is argued that these socio-cultural asymmetrical patterns of gender and sexuality are grounded in and have implications for contexts also outside of the psychiatric discourse of transsexualism.

305,3 kjønnsforskning
maskulinitet kjønn
likestilling

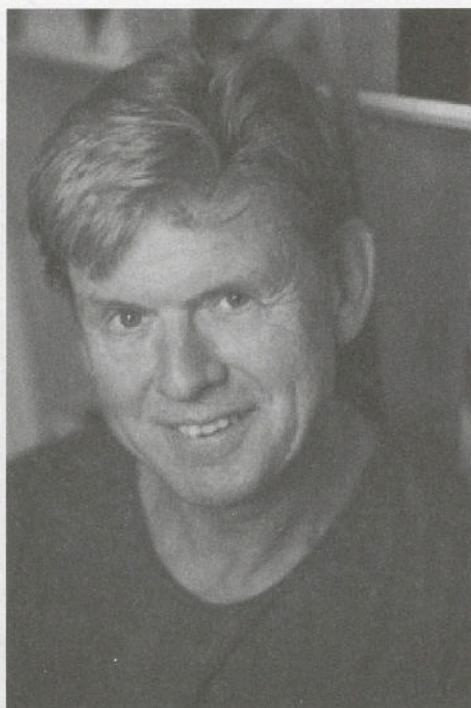
i

INTERVJU

ØYSTEIN GULLVÅG HOLTER I SAMTALE
MED JORUN SOLHEIM

Organisatorisk maskulinitet og andre rare dyr

Dr. philos. Øystein ^(ind)Gullvåg Holter ble i vår ansatt som den første norske professor i likestillings- og maskulinitetsforskning ved Senter for tverrfaglig kjønnsforskning, Universitetet i Oslo. Professoratet ble opprettet for å fremme forskning om menn og maskuliniteter i et kjønns- og likestillingsperspektiv, og stillingen er de tre første årene delvis finansiert av Barne- og likestillingsdepartementet. Opprettelsen av dette professoratet markerer en viktig milepæl innenfor norsk kjønnsforskning ved å løfte fram forskning om menn og maskuliniteter som et nødvendig og integrert aspekt ved enhver forståelse av kjønn. Tidsskrift for kjønnsforskning har i denne anledning invitert den nyansatte professoren til en samtale om maskulinitetsforskningens utfordringer og muligheter og om egne visjoner og forskningsinteresser.

Øystein Gullvåg Holter (Foto: Moment Studio)

– Du er en av pionerene innenfor mannsforskningsfeltet både i Norge og internasjonalt. Kan du si noe om hva som førte deg inn i dette feltet?

– Det er vel noe som har ligget der så lenge jeg kan huske, i hvert fall ser jeg spor helt tilbake til 1970-tallet. Da var jeg faktisk med på å danne en bevisstgjøringsgruppe for menn, hvor vi snakket om menn og åpenhet. Jeg tror interessen for å forstå menn som aktører, som handlende subjekter med følelser og refleksjoner over egne liv, har ligget der veldig tidlig.

Senere kom jeg med i Mannsrolleutvalget, ikke som vanlig medlem, men som tilknyttet forsker. Det var på midten av 1980-tallet. Der var det mange interessante diskusjoner. Jeg kan huske at nylig avdøde Berthold Grünfeld kom med mye interessant sosialstatistikk om menn som falt utenfor. At en så seriøs fagperson tok dette med mannssrollen alvorlig, gjorde inntrykk. Arne Wam spurte om hvorfor det aldri var noen som snakket om menns

gråt. Og det kan man kanskje fremdeles spørre om? Dette var helt nye temaer på den tiden.

Jeg ble kontaktet av Mannsrolleutvalget for å lage den første surveyen om menn, i 1988. Resultatene overrasket – mange menn ønsket en mer aktiv omsorgsrolle. Dette var viktige funn som bidro til utviklingen av papamåned-reformen senere. Jeg ble også mer opptatt av å fokusere på menn i min egen forskning. På denne tiden drev jeg mye med studier av forholdet mellom arbeidsliv og familie, noe som etter hvert utviklet seg til en bredere interesse for samlivsstudier, blant annet historiske studier. Men det var nok surveyen om menn som virkelig satte fart på min karriere som mannsforsker. Jeg husker at jeg tenkte: Dette er viktig. Dette må bare fortsette. Så satte jeg i gang med å bygge opp Nettverk for forskning om menn og etter hvert også et internasjonalt forskningsnettverk.

– For meg som fulgte deg som kollega i disse årene, kan det se ut som din interesse for mannsforskning har sprunget ut av intimsfæren og samlivsfeltet – at du har startet derfra og beveget deg ut i samfunnet?

– Både ja og nei. Det er riktig at jeg har jobbet mye med samlivsfeltet – ikke minst med ideer og forestillinger om parforhold. Dette går helt tilbake til magistergraden min i 1980, hvor jeg skrev om *sjekking* og det jeg kalte kjønnsmarkedet, noe som den gang definitivt ikke var et vanlig sosiologisk tema. Samtidig vil jeg si at denne interessen vel så mye har utviklet seg som en reaksjon på en marxistisk tradisjon som har plassert det samfunnsmessige innenfor det økonomiske feltet, og det private livet «utenfor» samfunnet. Så du kan si at det like mye har vært omvendt – at jeg har forsøkt å ta det samfunnsmessige, og ikke minst det økonomiske, med meg inn i samlivet, vise sammenhengene. Og i begynnelsen hang

jeg fremdeles fast i marxismens økonomiske begreper. Jeg skrev for eksempel om «kjønn som verdiform» og om «det verdifulle patriarkatet». Det var nye tanker, men ofte framstilt på gamle måter.

Mange av problemstillingene fra den gang har imidlertid ikke gått ut på dato. For eksempel dette med reproduksjonens underordning under produksjonen, som jeg har vært mye opptatt av. Problemet ligger ikke der – at dette ikke er viktig. Problemet ligger i at den marxismen som ble videreutviklet på 1970-tallet, var altfor ortodoks og ideologisk. Selv om den ikke var stalinistisk. De teoretikerne jeg verdsatte, var marxistisk interesserte forskere, ikke ideologer, noe de ofte betalte dyrt for. Den kritiske økonomen Isaac Rubin, for eksempel, som døde i Stalins fangeleire. Eller Alfred Sohn-Rethel, som ble marginalisert i Vesten inntil han nå har blitt «gjenoppdaget», blant annet av den postmarxistiske filosofen Slavoj Žižek.

Selv forsøkte jeg på 1980-tallet å lage en økonomikritisk posisjon som kunne forklare hvorfor kjønnsdiskriminering vedvarer i moderne samfunn. Fortsatt mener jeg at det er mye her som har stått seg rimelig bra. Jeg innførte et feministisk premiss: Reproduksjonen og det ulønnete omsorgsarbeidet er viktige i økonomien. Men det var samtidig en posisjon som i stor grad befant seg innenfor det marxistiske paradigmet, ved at det handlet om hvordan dette arbeidet bidro til produksjonen av merverdi. Det jeg etter hvert ble mer og mer opptatt av, var hvordan verdier ser annerledes ut som *opplevde* og *erfarte* ting. Som arbeidsforsker møtte jeg et arbeidsliv som slett ikke bare besto av økonomisk rasjonelle valg, jeg ble mer opptatt av mening, symboler, kultur. Dette ble temaer for doktorgradsarbeidet mitt på 1990-tallet.

– Som er på nesten 600 sider og har den meget imponerende tittel «Gender, Patriarchy and

Capitalism. A Social Forms Analysis». Kan du si litt om hva du forsøkte å få fram i dette arbeidet, som på mange måter fremdeles sammenfatter veldig mye av det som er din faglige profil? Hva legger du i dette begrepet om sosiale former?

– Det er ikke så lett å presisere. Men det handler i siste instans om hvordan fenomener – i dette tilfelle forestillinger om kjønn – blir tingliggjort eller objektivert. Det er et begrep som på mange måter begynner i – eller springer ut av – Marx' begrep om verdiformene i *Kapitalen*. Men hos Marx er dette formbegrepet knyttet til varebyttet – det tilhører vareanalysen. Jeg forsøker å brette det ut, gjøre det mer allment, ved at det er et begrep som også kan knyttes til andre utvekslingsformer, som for eksempel gavebytte og redistribusjon. Jeg hevder i avhandlingen at utvekslingsformene både har et praksisnivå (transfer) og et metanivå (transference), som blant annet er kulturelt og sosialpsykologisk. Det handler om symbolske mønstre, om meningskategorier, eller om hvordan bestemte meningskategorier blir fiksert *som form*. Som for eksempel når jeg i min analyse av sjekking i sin tid beskrev sultne gutter på jakt etter «penhet». Uten at den enkelte gutten har den fjerneste idé om *hvorfor* denne kjønnete penheten er så viktig. Hvorfor penheten framtrer som en slags bydende makt, uavhengig av den enkelte. Spørsmålet blir: Hvorfor får mennesker, eller relasjoner mellom dem, denne kjønnete formen? Hvorfor blir kjønnsforholdet tingliggjort på denne måten?

– Dette minner jo også om det Marx kalte *fetisering*? Med andre ord om det vi også kan kalle *magi*?

– Absolutt. Det handler om magiske forestillinger. Og når jeg jobber med slike ting, tenker jeg at dette er gøy. Dette er spennende.

Dette er det jeg virkelig har lyst å jobbe videre med. Og samtidig føler jeg meg forpliktet til å få det til å henge sammen med det økonomiske og strukturelle, få de tunge økonomiske spikerne på plass, liksom.

– *Er dette noe som henger igjen fra din marxistiske barnelærdom – en slags dårlig samvittighet for å forlate de såkalte materielle strukturene? Blir det for frivolt å fordype seg i forestillingene – i den magiske virkeligheten?*

– Jeg vet egentlig ikke. Jeg vet bare at den økonomiske tenkemåten ofte blir fanget inn, så å si, av de tendensene man prøver å fri seg fra. Produksjonsorienteringen, for eksempel, som jeg skriver om i avhandlingen, og det jeg kaller «abstraktismen». Altså, at dess mer abstrakt, dess mer produksjonsorientert, dess viktigere. Men dette er jo akkurat den type maskulinistiske forestillinger som vi burde utspørre, stille oss kritiske til. Samtidig er alternativet – å gi opp alt som smaker av struktur, marxisme, patriarkatkritikk og så videre – ikke noen farbar vei. Det vet vi i dag, etter tyve år med post-alt-mulig, mens de reelle problemene, for eksempel kjønnssegreringen og lønnsgapet, vedvarer.

Så jeg er også skeptisk til å la symbolske forestillinger flyte altfor fritt, som om tegn var en slags løse uttrykk vi bare kan ta av og på. Det er nok derfor jeg forsøker å forankre disse meningsfigurene i noen slags strukturer, eller det jeg tenker på som utvekslingsformer eller bytteformer. Så det er her dette med sosial form kommer inn. Jeg prøver å feste tegnene til noe. Likevel er det jeg driver med, en slags tegnteori – tror jeg. Selv synes jeg det er noe forlokkende ved denne spenningen – mellom det faste og det flytende, om du vil.

– *Det høres ut som du – i likhet med meg selv – ser på deg selv som en slags skap-strukturalist? At det handler om å oppdage de mønstre*

og regulariteter som «ligger under» og bidrar til å forme forskjellige typer flytende og bevegelige sosiale prosesser?

– Noe i den dur. Og det bringer meg tilbake til maskulinitetsforskningen. Og for så vidt rådende trender i dagens kjønnsforskning mer generelt. Alt dette med «doing gender», som i og for seg er vel og bra, men som samtidig mister noe vesentlig. Jeg hevdet i boka *Menn* i 1989 at «Kjønn er noe vi gjør, men det framtrer som noe vi er» (s. 110). Den gang var dette ganske radikalt; det var før man begynte å snakke om «gender performance». Mitt poeng er imidlertid at før den gjentakende kjønnskjøringen som Butler skriver om, ligger en værenskategorisering, altså at vi grunnleggende «er» enten det ene eller det andre. Min teori er radikal på dette punktet: denne kategoriseringen er også frambrakt av handling, den er «sosialt konstruert», men ikke nødvendigvis av kjønnets handling. Den er blant annet konstruert av økonomiske prosesser som tilsynelatende er kjønnsnøytrale. En konstruksjon som plasserer noen som lavtlønte i omsorgstilpassete jobber, andre som høytlønte i omsorgsfrie jobber, og som gjennom å forbinde seg med kulturelle og symbolske mønstre framtrer som de to kjønn. Altså kjønn som «noe vi alltid allerede er», som Kristeva sier, men som i min teori er en ytterst moderne posisjonering.

Poenget er imidlertid at nettopp denne *dobbeltheten* av væren og gjøren er vanskelig å gripe. Det blir veldig fort til et enten/eller. Maskulinitetsforskningen som tradisjon har etter mitt skjønn hatt store vanskeligheter med akkurat dette. På tross av en tilsynelatende konstruktivistisk holdning, har store deler av denne tradisjonen operert med ganske tunge forestillinger om hvordan menn «er». Og da mener jeg nettopp *ikke* å se maskulinitet som framtredelesform, som resultat eller produkt av bestemte prosesser – men

som en grunnleggende forutsetning. Menn er i bunn og grunn sånn og sånn.

– *Du mener at maskulinitetsforskningen hviler på en slags iboende essensialisme?*

– Jeg mener i hvert fall at det fortsatt preger deler av bildet. Ta et begrep som Connells hegemoniske maskulinitet. Slik dette begrepet er blitt utlagt, og da ser jeg egentlig bort fra Connells egne mulige intensjoner, har det i stor grad blitt brukt til å bygge opp under en grunnforestilling om hvordan menn «egentlig» er. Det kan bli et uangripelig begrep som verken kan testes eller diskuteres. Maskulinitetsteorien er knyttet til det Connell kaller den patriarkalske dividende. Den patriarkalske dividende er intet mindre enn den grunnleggende fellesinteresse som menn har i å undertrykke kvinner, den underliggende struktur som hele maskuliniteten hviler på. Men hvordan vet vi dette? Det har vært påfallende lite forskning på denne såkalte fellesinteressen, og mye er preget av antakelser.

Min oppfatning er at den internasjonale maskulinitetsforskningen har lidd av en omfattende politisk korrekthet, noe som har redusert mulighetene til å studere endring og variasjon. Forskerne har stilt opp mye på problemvinkelen «the problem of men», som en feministisk antologi oppsummerte det på 1980-tallet, hvor ulike former for kollektiv selvpisking var en viktig del av bildet. Derfor oppsto en tendens til å la vanskelige spørsmål – for eksempel om struktur, patriarkat og kapital – ligge, og en del av forskningen søkte tilflukt så å si i en nokså homososial mannlig diskurs, hvor man stort sett var opptatt av menn i forhold til andre menn. Men feltet har mange muligheter og kan bidra mer. For eksempel til bedre forståelse av forholdet mellom ulike femininiteter og maskuliniteter.

Det er derfor jeg har forsøkt å lage teorier som er åpne for menn som handlende og

reflekterende – og foranderlige – vesener, i stedet for å forutsette at menn «er» slik og slik. Jeg har vært nysgjerrig på *det som kan være annerledes*. Hva er forutsetningene for at det kan være annerledes, at ting endrer seg?

– *Og samtidig vil du ikke gi slipp på et strukturbegrep – eller et begrep om sosial form.*

– Nettopp. Det er jo det evige problemet i samfunnsvitenskapene – dette med aktør og struktur, prosess og form, endring og stabilitet. Vi slipper ikke unna det. Det kommer alltid tilbake i nye utgaver, særlig når vi har havnet i den ene eller andre grøfta. Fra slutten av 1980-tallet ble kjønnsforskningen preget av en aktør/prosessperiode. Jeg skriver i avhandlingen om hvordan dette var forståelig ut fra «maskuliniseringen» av strukturteori. Jeg tror blant annet at strukturteorier ble brakt i vanry gjennom at patriarkatet så entydig ble identifisert med menns såkalte objektive interesser. Så her har vi en jobb å gjøre, mener jeg. Jeg pleier å si til yngre kolleger som bare forkaster hele patriarkatbegrepet, at det ville jo ikke blitt noe mannsforskning hvis ingen hadde jobbet med strukturelle teorier om patriarkatet.

– *Betyr det at du vil gjenreise patriarkatbegrepet?*

– Ja, men ut fra empirisk forskningsmessig belegg. Har vi dokumentert systematisk kjønnsdiskriminering i et samfunn, kan det være aktuelt å bruke patriarkatteori. Men selv her, kanskje ikke. Det vi snakker om, er «patriarkat» som historisk foranderlig system, med en viss kopling til farsmakt (bokstavelig patriarkat). Gøran Therborn og andre har helt klart vist at denne type teori, for eksempel om endringer i familiepatriarkalske former i et globalt perspektiv, er meget viktig som veileder for tolkning. Det er imidlertid

omdiskutert hva som egentlig kom ut av den 1970-tallske utvidelsen av patriarkatbegrepet til å gjelde kjønnsdiskriminering generelt. Det som er spennende, er at vi nå ser ansatser til å ta opp igjen slike strukturdiskusjoner, uten de ortodoksi- og økonomisme-tendensene som preget 1980-tallet.

– I dette perspektivet er det nærliggende å be deg utdype det begrepet du lanserte i din nylig avholdte tiltredelsesforelesning med tittelen «Organisatorisk maskulinitet, likestilling og sosial endring». Kan du si litt mer om hva du legger i dette begrepet? Hva er organisatorisk maskulinitet?

– Det er et foreløpig utkast til et begrep, som for meg skal forsøke å kretse inn dette som er strukturert, men likevel ikke ligger helt fast. Det handler nettopp om hvordan maskulinitet framtrer i og gjennom organisasjoner, i form av bestemte premisser og forutsetninger om hva det vil si å være mann. Organisatorisk maskulinitet gjør at organisasjoner tilpasses og preges av slike maskuline premisser. En kjønnsordning blir bygd inn i organisasjonen. Det skjer ofte i implisitte eller kjønnsnøytrale former. Man sier for eksempel «ansatte», men mener først og fremst menn. Typiske trekk ved organisatorisk maskulinitet er overtidskultur, kjønnssegregering og belønning av en arbeidsnorm som ikke omfatter omsorgsforpliktelser. Organisatorisk maskulinitet er tradisjonell maskulinitet i organisatorisk form.

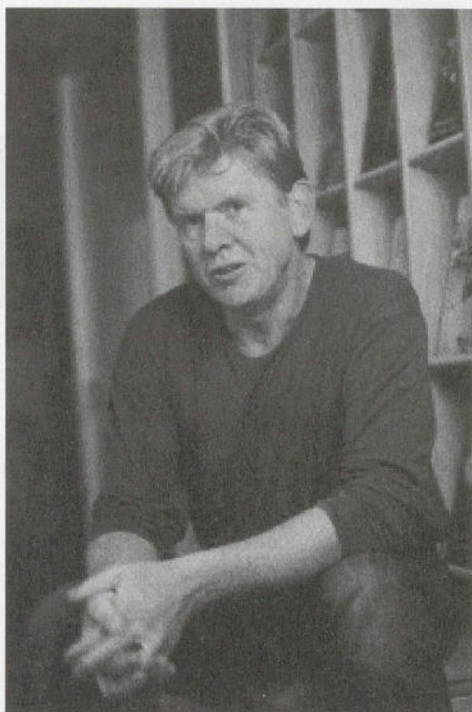
– Dette minner ikke så lite om begreper som allerede er kjent fra kjønns- og organisasjonsforskningen, for eksempel når Joan Acker snakker om en abstrakt mannlighet som er «disembodied» og «disembedded», og som framstår som organisatorisk norm?

– Ja, delvis. Det er mulig å nærme seg organisatorisk maskulinitet på flere måter, både i

tradisjonell forstand som maskulin arbeidskultur, i økonomisk-kritisk forstand som nøytrale ordninger som favoriserer bestemte kjønnsposisjoner, og på andre måter. Vi har mye forskning i retning av at organisatorisk maskulinitet virker som en sentral normeringsprosess, at den fører til evaluering og devaluering av arbeidstakere, og at den delvis henger sammen med maskulin kultur. Men den henger også ofte sammen med nøytrale og ukjønnete prosesser og ordninger. Kanskje er det slik at når den organisatoriske maskuliniteten er mest vellykket, framtrer den ikke lenger som kjønnet. Min vurdering er at vi har ikke god nok forståelse av disse abstraksjons- og nøytraliseringsprosessene.

– Men er det ikke en fare for at du kan komme til å reifisere et tradisjonelt mannlighetsbegrep her – kanskje til og med et som mange steder er på vei ut? For det er vel også et poeng at ulike organisasjoner produserer og reproducerer ulike maskuliniteter?

– Jeg tror absolutt at kontekst er viktig, og at det er et poeng å studere variasjon. Samtidig er det også noen dominerende mønstre som går igjen. I tiltredelsesforelesningen tok jeg opp spørsmålet om det å lansere et begrep som organisatorisk maskulinitet betyr å finne opp hjulet om igjen. Hva skal vi med dette begrepet når vi har hegemonisk maskulinitet? Det er imidlertid viktige forskjeller mellom disse to begrepene. Til forskjell fra hegemonisk maskulinitet forutsetter ikke organisatorisk maskulinitet at kjønnsordningen er det dominerende i maktordningen eller i organisasjonen. Det forutsetter bare at kjønn medvirker. Det er heller ikke nødvendigvis «hegemoni» det handler om. Og mennene i toppen av den organisatoriske maskuliniteten er ikke nødvendigvis makthavere i en kjønnsetning av ordet. De kan være mer opptatt av «angst for å falle» – som den svenske masku-

(Foto: Moment Studio)

linitetsforskeren Claes Ekenstam kaller det – altså de er redde for ikke å nå opp til organisasjonens krav, de kan være likestillingsorienterte, bidra etter evne, og så videre.

Organisatorisk maskulinitet forutsetter derfor ikke den typen «låsning» av menn til gitte kjønnsmakinteresser som teorien om hegemonisk maskulinitet er blitt kritisert for. Begrepet er lettere på labben, så å si, det er et mellomnivå-begrep à la Robert Merton. Det tar opp sentrale temaer i debatten om hegemonisk maskulinitet samtidig som det åpner for nye problemstillinger og temaer. Dette gjelder for eksempel spørsmål om diskriminering i arbeidsorganisasjonen, som ikke bare er knyttet til kjønn, men også til alder, etnisitet, funksjon og seksualitet. Begrepet åpner med andre ord for en interseksjonell tilnærming hvor flere dimensjoner enn kjønn teller. Det legger vekt på forbindelser mellom organisasjon og maskulinitet, framfor på forhånd å anta at det er det ene eller andre som bestemmer.

Det kan være at organisatorisk maskulinitet blir tydeligere så å si på bakrommet, i det halvoffentlige. Hovedsaken i dagens Norge er neppe et halvveis skjult broderskap, men mer hvordan maskulinitet oversettes til nøytrale organisatoriske termer. På samme måte som hovedsaken i lønnsgapet er den horisontale kjønnssegregeringen, ikke den vertikale. Men poenget er at dette gjenstår å se. Jeg håper at begrepet kan bidra til bedre forskning.

– Da er det naturlig å spørre: Hva ønsker du å få til i din nye jobb?

– Min erfaring blant annet som forskningsleder på NIKK har gitt meg tro på å jobbe etter «gender mainstreaming»-prinsipper. Jeg vil jobbe for bedre tverrfaglig forskning og ønsker at kjønnsforskning og annen forskning blir bedre integrert. Jeg er også opptatt av at kjønnsforskningens budskap blir mer generelt spredd i forskningen. Det handler ikke bare om kjønn som tema, men også om kjønnskritikk som bidrag til metodeutvikling. Og som vi har snakket om, er jeg opptatt av at kjønnsforskningen blir mer reelt tvekjønnet, og altså inkluderer maskulinitetsforskningen bedre.

Jeg foreslo at «likestillingsteori» skulle innføres som eget tema i forskningsrådets nye kjønnsforskningsprogram, og at dette gikk gjennom, er oppmuntrende. Det er et tidlig signal om at det norske forskersamfunnet kan tenke mer samlet om kjønn og likestilling. Det var nok en del forskere som i starten lurte på betydningen av begrepet likestillingsteori, men programutlysningen ble godt mottatt og fikk inn en rekke gode søknader.

Jeg ønsker også å sette i gang et prosjekt som tar opp organisatoriske former for maskulinitet mer grundig og bredt, der arbeidslivet og forbindelsen mellom arbeid og familie er med i bildet. Et slikt prosjekt om organisatorisk maskulinitet kan ha en akse fra fredelige og normale forhold til unntak og

konfliktfylte forhold. Vi har nå betydelig forskning i retning av at «organisasjon i krise» har en tendens til å bety «maskulinisert organisasjon». Med andre ord at når omstillingen kommer inn, går likestillingen ut. Slike tendenser bør med i bildet i design av et nytt prosjekt. Et annet hovedmoment er livskvalitet og helse. Det burde være mulig å få til europeisk eller internasjonalt samarbeid om dette.

– Noen mer generelle tanker om dagens kjønnsforskning?

– Jeg ser ingen grunn til å gjenta feilene i den strukturelle tenkemåten dersom kjønnsforskningen nå begynner å «gjenoppdage strukturene». Det er derfor jeg advarer mot enten-eller-tenkemåten og tendensen til å tro at fordi noe er riktig, er resten galt. Er det noe forskningen har lært meg, er det nettopp at dypest inne, der vi trodde noe skulle komme

fram i ren form, viser også andre elementer seg. Det man trodde var det mest naturlige i hele kjønnsordningen, nemlig familien med moren og det lille barnet, viste seg mer endringsdyktig enn mye av den opplyste offentligheten. De rent «økonomiske» faktorene i bildet viser seg, gang på gang, også å handle om det Weber kalte viljeshandling, politikk og kultur i utvidet betydning. Dette betyr at vi må tenke nytt om forholdet mellom økonomi og kultur. Det er heller ikke slik at dersom kjønnsforskningen på nytt fokuserer på strukturene, er tyve år med tekstanalyser og subjektivitet og kultur blitt «feil». Snarere tvert om. Det handler ikke om å gjeninnføre den organisatoriske maskuliniteten, den arrogante inndelingen i «viktig» og «mindre viktig», i teoretisk form. Stort sett er det små og «uviktige» ting som har gitt meg mest å tenke på i forskning. Det er ofte her det nye begynner. ★

BOKANMELDELSER

**WENCKE MÜHLEISEN OG CHRISTEL
SVERRE (RED.):
MENINGEN MED SEX.
NOEN KUNSTNERISKE,
POPULÆRKULTURELLE OG
VITENSKAPELIGE UNDERSØKELSER.**

Pax Forlag, Oslo 2007

Omtale ved Jan Fredrik Wickman

Sexualiseringen av kulturen og det offentlige rummet har dominert diskussionen om sex og seksualitet sedan 1990-talet. I det senmoderne kulturlandskapet, där nymedia etablerats vid sidan av traditionella medier, har sexualiteten börjat spela en prominent

roll på arenor den inte varit synlig på tidigare. Debatten om kroppar, kön, identiteter, relationer, känslor och begär är mångfacetterad och förs inom såväl massmedia, konst som forskning. Boken *Meningen med sex* strävar efter att balansera den kulturkritiska dekonstruktionsdiskursen, som varit prominent inom kultur- och samhällsvetenskaplig forskning, med en diskussion om sinnliga erfarenheter, som ofta tolkas som konstens domän. Redaktörerna har därför samlat en spännande helhet av akademiska och skönlitterära texter och en rik samling konstverk, skapade särskilt för detta sammanhang. Så snart man öppnar boken är det uppenbart att bilderna inte är enbart illustrationer.

Bokens undertitel utlovar «noen kunstneriske, populærkulturelle og vitenskapelige undersøkelser». I förordet betonar redaktörerna att forskningen och konsten förenas i oberoendet av den politiska och ekonomiska sfären - åtminstone som ideal. Denna utgångspunkt ger de två fälten möjligheter att artikulera alternativa diskurser och bidra till «revner og glipper i rådende synsmåter» (s 7). Det populærkulturella fältet framträder huvudsakligen som något som konsten och forskningen kommenterar. I sin artikel «Begjærets demokratisering eller lystens avvikling?» för dock bokens ena redaktör, Wencke Mühleisen, en kritisk diskussion om just skillnader i hur sexuella representationer i olika genrer med olika kulturella

status kommenteras. Den mycket omtalade sexualiseringen av kulturen har nämligen ägt rum såväl inom konst som inom mass-medier och populärkultur. I offentlig debatt har fenomenet betraktats både positivt och negativt. Mühleisen konstaterar att de positiva diskurserna om en demokratisering av begäret (den ökade volymen av sexualiserade iscensättningar anses ha bidragit till ökad mångfald), uttrycks oftare i kommentarer till framställningar av sexualitet i högkulturella genrer. Sexuella representationer i mellan- och lågkulturella genrer däremot diskuteras ofta som en beklaglig effekt av kommersialisering och neoliberalism. Representationer av icke-konventionell sex i populärkulturella sammanhang möts av en diskussion om deras skadlighet för individer medan motsvarande innehåll uttryckt i högkulturens distansrande och eventuellt experimentella former beundras som exempel på subversivt nyskapande och viktig diskussion.

Hela bokens upplägg tvärs över gränsen mellan det konstnärliga och det vetenskapliga, och Mühleisens artikel i synnerhet, väcker självkritiska reflektioner kring den vetenskapliga diskursens roll i diskussionen om sexualitet. På det akademiska fältet tenderar vi ofta att fokusera på populär- eller lågkulturen och betona en kritisk hållning i forskningen. I konstvetenskaperna diskuteras sexualitet ofta inom ramen för ett auteurskap (exempelvis Mishimas), och då blir den betraktad som en individuell egenskap eller vision. Alternativt behandlas konstverken som en källa till kunskap. Konsten och högkulturen som analytiskt kommenterande upplevs uppenbarligen som parallella med, eller delaktiga i, den kritiska debatt som förs inom akademien, inte som ett forskningsobjekt vars roll i diskursproduktionen och -cirkuleringen vi kunde granska.

I *Meningen med sex* analyseras högkulturellt material i två artiklar. Med hjälp av en

analys av tre romaner av Olaug Nilssen från perioden 2001–2005 och en performance av Jon Løvøen från 2005 kommer Per Solvang fram till att sexualiteten inte längre är den centrala arenan för känslor av skam i dagens samhälle. Den positionen har intagits av (brist på) självförverkligande i form av utbildning. Martin Glatz Serup diskuterar hudens roll som gräns mellan individen och andra, individen och världen, och gör det genom analys av ett antal poetiska texter. Serup betraktar huden som det taktila, kännande organ som utgör grunden för subjektivitet. Men han diskuterar även skrivande i en liknande roll, text som hud. Denna essä rör sig i den genre där den analytiska texten tar intryck av de verk som analyseras och delvis återskapar deras stil. Detta är inspirerande och stimulerande, men återger kanske inte alltid analysens skärpa.

Mühleisen uppmanar oss att ta populärkulturen på allvar och se den som ett rum där nya sexdiskurser skapas, inte enbart som tom kommersiell manipulation. Agnes Bolsøs och Knut Kolnars analyser av populärkulturellt och pornografiskt material svarar på den uppmaningen. Bolsø granskar en partiell dekonstruktion av dikotomin mellan maskulin dominans och feminin underkastelse i lesbisk nischpornografi. Kolnars essä är mera pessimistisk. Han följer utvecklingen av begärsrepresentationer i några filmer. Berättelsen startar med vitaliteten och livslusten i Fellinis *Amarcord* (1973), fortsätter till en variation av arketyppiska förhållningssätt till sex i tre klassiska porrfilmer från 1970-talet «fra humoristisk gladsex til mørk arvesyndsinfisert kåthet» (s 46) och avslutas med «Pornstar», en filmintervju med en manlig porrstjärna från 2003. I intervjun framstår sex som en ångestfylld flykt från existentiell ensamhet och ett element i det nutida identitetsarbetet som präglas av prestations- och konkurrensorientering. Den manliga sexua-

liteten verkar utvecklas så att jakten efter sex allt tydligare blivit en konkurrens mellan män snarare än en strävan efter njutning. Den har utvecklats till en tävling som lämnar till och med segrarna frustrerade. Samma bild möter oss i Matias Faldbakkens *Playboy*, en härlig fiktiv «dialog» mellan Hugh Hefner, förlamad och oförmögen att tala, och sjuksköterskan som vårdar honom. Porrkungen visar sig vara trött på sexuella stimuli.

Att associera sexualitet med negativa känslor och pessimism vad gäller dess utvecklingstrender är rätt vanligt. Idag är det nästan omöjligt att undvika temat våld i samband med en diskussion om sex, oftast antingen i skepnad av en feministisk maktanalys av sexualiserat våld eller en diskussion om sadomasochistiska sexuella praktiker som leker med dominans (eller den olyckliga sammanblandningen av dessa två). Även i *Meningen med sex* möter ögat genast de våldsamma inslagen i bildmaterialet. Temat introduceras redan i Per Wizéns vackra illustrationer till bokens första essä. Han har utgått från rensässansmålningar (av Antonello da Messina), en klassisk och utmärkt källa för sensuella representationer av vackra manskroppar. Men dessa är också sönderslagna, torterade kroppar, tagna ur katolska martyrsccener, bland annat St Sebastian och en pietà. (Således introduceras här även det andra ofrånkomliga elementet i varje diskussion om sex, nämligen religion.) I sin bearbetning av bilderna har Wizén omplacerat gestalterna för att understryka existerande spänningar mellan dem och för att skapa nya. Den våldsamma religiösa ikonografin återkommer i Martin Skauens bildsvit «Scent of a Woman». I bilderna som ofta andas en latinamerikansk doft, kombineras till exempel en söt madonna-och-barnet-konstellation av Rafael med element från martyrbilder från samma period: Jesus-barnet håller fridfullt Marias ena öga, löstaget, i sin hand.

Bilderna bär en våldsam, påtaglig kroppslighet som väcker reaktioner och känslor. Det som för många skulle kännas obehagligt blir dock distanserat genom estetiken och det intertextuella spelet. Mera allmänt kan konstateras att bokens tyngdpunkt på vetenskapliga och konstnärliga inslag innebär att det indirekta berättandet, metaforer och överförda betydelser präglar helheten. Till exempel pornografin behandlas i vetenskapliga analyser och stora delar av det konstnärliga innehållet handlar inte direkt om begär i sin uppenbaraste form eller det som i snävaste perspektiv skulle betraktas som sexuella praktiker. Så är till exempel fotografierna i «Nude Series 2006», av och med Jon Løvøen, närbilder av ett ansikte av en vardagligt klädd ung man. Nakenheten som kan uppfattas som sensuell, består av den blottande närkontakten med kameran som intimt dokumenterar ansiktet i minsta detalj. Den första essän i boken *Espace Libre* av Måns Holst-Ekström inleds med en detaljerad och nog så sinnrik beskrivning av en interiör i en villa på Capri, för att sedan närma sig den libertin som tidigare levt där, genom det rum där han en gång vistats. I vissa fall finns det ingen konkret koppling alls till det som konventionellt skulle uppfattas som sexuellt. Vanessa Bairs «Kebbeprodukt» går ut på att huvudgestalten klagar över hur hennes tidigare väninna hänsynslöst har använt hennes privatliv som material för en litterär produkt.

Mot slutet av boken möter man dock två inslag där ingen estetisk eller intellektuell distansering försvarar läsaren mot innehåll som kan upplevas som besvärande och upprörande. I en självutlämnande samling textfragment med titeln «Min revolution» berättar Tommy Olsson om ett liv med sadomasokism och den utmaning detta liv utgör mot normer om att sex ska ingå i en viss typ av ideala människorelationer för att vara passande (ett värdesystem som bland annat

Gayle Rubin har analyserat). På ett helt annat sätt testar Pål Hollender våra reaktioner på detaljerade bilder av kroppsavsöndringar som skit, spyor, blod, sperma och urin, ibland blandade med varandra.

I denna översikt har jag kort nämnt bara en del av bokens arton bidrag. I sin formmässiga mångfald är 'Meningen med sex' en okonventionell bok som inte kan utvärderas som en vanlig forskningsantologi. Den är en stimulerande men bångstyrig helhet som inte låter sig utnyttjas och användas lika lätt som antologier som tydligt faller inom en eller annan genre. Då konstens och vetenskapens

språk ställs bredvid varandra blir deras olikheter uppenbara. I akademiska sammanhang är de vetenskapliga artiklarna givetvis mest konkret relevanta. Ur mitt sociologperspektiv verkar Mühleisens essä ha mest potential för att bidra till vidareutveckling av resonemangen. Boken behandlar ett relativt omfattande tema utan att erbjuda någon sammanfattande analys. Det kräver kreativitet av läsaren att kunna göra och tillgodogöra sig den syntes av konstnärliga och forskningsinslag som boken lockar till. Vi som inte når så långt kan glädja oss över en konstbok och sju akademiska essäer i samma paket. ★

BIDRAGSYTERE

Øystein Gullvåg Holter, professor
Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 89 53
E-post: o.g.holter@stk.uio.no

Ann Kroon, forsker
Uppsala universitet og
Sida-finansiert postdoktor i Nicaragua
Tlf.: + (505) 819 12 01 (mobil Nicaragua)
Tlf.: + (505) 267 30 11 (kontor Nicaragua)
E-post: ann.kroon@soc.uu.se

Sissel Lie, professor
Det historisk-filosofiske fakultet
NTNU
7491 Trondheim
Tlf.: 73 59 65 08
E-post: sissel.lie@hf.ntnu.no

Jørgen Lorentzen, førsteamanuensis
Senter for tverrfaglig kjønnsforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1040 Blindern
0315 Oslo
Tlf.: 22 85 89 46
E-post: j.l.lorentzen@stk.uio.no

Lars Rune Waage, førsteamanuensis
Institutt for lingvistiske, litterære og
estetiske studier
Universitetet i Bergen
Postboks 7805
5020 Bergen
Tlf.: 95 24 61 40 (mobil)
Tlf.: 58 58 89 07 (kontor)
E-post: lars.waage@lle.uib.no

Jan Wickman, forsker
Sociologiska enheten
Åbo Akademi
Gezeliusgatan 2A
FI 20500 Turku
Tlf.: +358-(0)2-215 4571
Fax: +358-(0)2-215 4808

Tidsskrift for samfunnsforskning

Tidsskrift for samfunnsforskning presenterer resultater fra dagsaktuelle samfunnsvitenskapelige undersøkelser for et bredere publikum, og kommer ut fire ganger i året.

Hovedvekten er lagt på publisering av originalartikler av norske samfunnsforskere, basert på empiriske undersøkelser. Tidsskriftet bringer også kunnskapsoversikter, debattstoff, forskningspolitiske innlegg, notiser og bokanmeldelser. Tidsskriftet utkom første gang i 1960, og utgis i samarbeid med Institutt for samfunnsforskning.

Ansvarlig redaktør: Karl Henrik Sivesind.

Et privatabonnement på tidsskriftet koster kr 500,-. Du bestiller ved å sende en e-post til: abonnement@universitetsforlaget.no

Les *Tidsskrift for samfunnsforskning* på tidsskriftdatabasen idunn.no

Her publiserer vi løpende nye utgaver og du kan lese eldre årganger tilbake til 2002.

På idunn.no kan du:

- Tegne abonnement på papirutgaven.
- Tegne e-abonnement.
- Kjøpe artikler og utgaver online.
- Motta nyhetsvarsling på e-post.
- Søke blant 43 norsk- og nordiskspråklige tidsskrifter.

Bli en idunn.no bruker du også!

Les *Tidsskrift for samfunnsforskning* på nett.

Har du spørsmål: post@idunn.no

UNIVERSITETSFORLAGET

NASJONALBIBLIOTEKET AVD. OSLO
SEKSJON FOR PERIODIKAINDEKSERING
PB 2674 SOLLI
0203 OSLO

✓
F
Depotbiblioteket

h09020201

2008 Arg 2 Nr. 3
Tidsskrift for kjønnsfor
kning (trykt

RETURADRESSE:

KILDEN
Holbergs gt. 1
0166 Oslo

UTGIVER

KILDEN Informasjonssenter for kjønnsforskning
<http://kilden.forskningsradet.no>
tidsskrift@kilden.forskningsradet.no
Tlf.: 22 03 80 80

THISSKRIFTFORSKJØNNSFORSKJØNNING

Mr. 3 2008